

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΜΠΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

**Β' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : «ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΜΟΝΑΔΩΝ»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η κοινωνικοοικονομική διάσταση του ελληνικού brain drain: Μια
πρόβλεψη των προσεχών ετών**

Σπουδάστρια: Ξανθή Τσαζή

Αθήνα, 2019

ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΜΠΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Β' ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ : «ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ
ΜΟΝΑΔΩΝ»

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

**Άννα Σαΐτη (Επιβλέπουσα), Επίκουρη καθηγήτρια, Χαροκόπειο
Πανεπιστήμιο**

Ελένη Σαρδιανού, Επίκουρη καθηγήτρια, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

**Γιώργος Παπακωνσταντίνου, Επίκουρος καθηγητής, Εθνικό
Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών**

Η Ξανθή Τσαζή

δηλώνω υπεύθυνα ότι:

1) Είμαι ο κάτοχος των πνευματικών δικαιωμάτων της πρωτότυπης αυτής εργασίας και από όσο γνωρίζω η εργασία μου δε συκοφαντεί πρόσωπα, ούτε προσβάλλει τα πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

2) Αποδέχομαι ότι η ΒΚΠ μπορεί, χωρίς να αλλάξει το περιεχόμενο της εργασίας μου, να τη διαθέσει σε ηλεκτρονική μορφή μέσα από τη ψηφιακή Βιβλιοθήκη της, να την αντιγράψει σε οποιοδήποτε μέσο ή/και σε οποιοδήποτε μορφότυπο καθώς και να κρατά περισσότερα από ένα αντίγραφα για λόγους συντήρησης και ασφάλειας.

Ευχαριστίες

Με την περάτωση της παρούσας εργασίας, νιώθω την ανάγκη να εκφράσω τις πιο θερμές και ειλικρινείς μου ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτριά μου κυρία Άννα Σαϊτή για την υποστήριξη και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της έρευνάς μου, καθώς και για την ευκαιρία που μου προσέφερε να μελετήσω ένα ζήτημα που με απασχολούσε από την έναρξη των μεταπτυχιακών μου σπουδών.

Επιπρόσθετα, θα ήθελα να απευθύνω ευχαριστίες από καρδιάς στην κυρία Σοφία Προβατάρη για την ατέρμονη βοήθεια και τον απεριόριστο χρόνο που μου διέθεσε κατά τη διάρκεια του συγγραφικού μου έργου, καθώς και για τις συμβουλές και τις οδηγίες της που συνεισέφεραν στον σκοπό αυτό.

Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και τους υπεύθυνους συνεργάτες του μεταπτυχιακού προγράμματος, καθώς η φύση και το περιεχόμενο του αντικειμένου κράτησαν ζωντανό και ενθάρρυναν το ενδιαφέρον μου για περαιτέρω αναζήτηση στο πεδίο της έρευνας.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να μην εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου στην οικογένειά μου που στέκεται πάντα δίπλα στις εκπαιδευτικές μου επιλογές.

Περιεχόμενα

Κατάλογος εικόνων.....	6
Κατάλογος διαγραμμάτων	7
Κατάλογος πινάκων	9
Ακρωνύμια και αρκτικόλεξα	12
Περίληψη	13
Abstract	14
Εισαγωγή	15
1. Η εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου “brain drain”	18
2. Η διεθνοποίηση της εκπαίδευσης και το φαινόμενο brain drain	21
2.1 Το brain drain παγκόσμια.....	23
2.2 Στατιστικά δεδομένα του brain drain της Ελλάδας.....	25
3. Η συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην αναπτυξιακή διαδικασία	32
4. Βιβλιογραφική επισκόπηση	35
4.1 Σύντομη ιστορική διαδρομή του brain drain.....	35
4.2 Ιστορικά στοιχεία του ελληνικού brain drain.....	36
4.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση για brain drain.....	39
4.4 Η πρόθεση για παραμονή στο εξωτερικό: Η περίπτωση των ΗΠΑ και Ην. Βασιλείου	41
4.5 Η επιλογή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο εξωτερικό: Η περίπτωση της Κίνας	43
4.6 Το brain drain και οι χώρες προορισμού: Η περίπτωση της Ελλάδας	46
4.7 Η πρόθεση των νέων Ελλήνων επιστημόνων για brain drain	47
4.8 Ερευνητικά ζητήματα και ερευνητικές υποθέσεις	48
5. Εμπειρική Προσέγγιση	52
5.1 Δεδομένα και Δείγμα	52
5.2 Ερευνητικό εργαλείο	54
5.3 Μέτρα.....	58
5.4 Μεθοδολογική Προσέγγιση	60
6. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων	62
6.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος.....	62
6.2 Ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά του δείγματος	65
6.3 Οικογενειακό υπόβαθρο του δείγματος	68
6.4 Σπουδές στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο.....	72
6.5 Οικογενειακοί δεσμοί.....	80
6.6 Κατάσταση στην Ελλάδα και το εξωτερικό.....	87

6.7 Πιθανότητα Brain drain.....	103
6.8 Παράγοντες επιρροής brain drain	106
6.9 Χώρα μετανάστευσης και ενδεχόμενο επιστροφής	107
7. Brain drain: μια πρόβλεψη των προσεχών ετών	111
7.1 Πρόθεση brain drain των επί πτυχίω φοιτητών.....	111
7.2 Προφίλ εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών.....	113
7.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain	123
8. Σχολιασμός των αποτελεσμάτων	138
Συμπεράσματα	142
1. Σημαντικά πορίσματα	142
2. Περιορισμοί.....	146
3. Καινοτομία και προτάσεις.....	146
4. Περαιτέρω έρευνα.....	148
Βιβλιογραφία	150
Παράρτημα.....	159

Κατάλογος εικόνων

Εικόνα 2.1.1 - Η διαρροή εγκεφάλων των Ευρωπαίων επιστημόνων από επιλεγμένες χώρες προς τις ΗΠΑ μέχρι το 2000.....	22
Εικόνα 2.2.1 - Απεικόνιση του συνολικού αριθμού μακροπρόθεσμων μεταναστών που εξήλθαν από τις ευρωπαϊκές χώρες το 2016.....	25
Εικόνα 2.2.2 - Απεικόνιση του συνολικού αριθμού μακροπρόθεσμων μεταναστών που εισήλθαν στις ευρωπαϊκές χώρες το 2016.....	25
Εικόνα 2.2.3 - Εξερχόμενη μετανάστευση από την Ελλάδα ανά ηλικιακή ομάδα.....	27
Εικόνα 2.2.4 - Ετήσιος αριθμός Ελλήνων ανέργων - επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (2008-2017).....	28
Εικόνα 4.1.1 - Χρονολογικοί σταθμοί στην ιστορία του brain drain.....	34
Εικόνα 4.2.1 - Τα χρονολογικά κύματα του ελληνικού brain drain.....	36
Εικόνα 4.4.1 - Οι ερευνητικές υποθέσεις της έρευνας σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των φοιτητών να παραμείνουν στο εξωτερικό.....	40
Εικόνα 4.5.1 - Οι παράγοντες έλξης για την επιλογή προορισμού για μελέτη στο εξωτερικό.....	43

Κατάλογος διαγραμμάτων

Διάγραμμα 6.1.1 - Φύλο Δείγματος.....	58
Διάγραμμα 6.1.2 – Εθνικότητα.....	62
Διάγραμμα 6.1.3 - Περιοχή μόνιμης κατοικίας.....	63
Διάγραμμα 6.2.1 - Επιστημονικό Πεδίο.....	64
Διάγραμμα 6.2.2 - Έτος σπουδών.....	65
Διάγραμμα 6.3.1 - Οικογενειακό Εισόδημα.....	68
Διάγραμμα 6.3.2 - Διαμονή συγγενών στο εξωτερικό στο παρελθόν.....	69
Διάγραμμα 6.3.3 - Χώρα διαμονής.....	70
Διάγραμμα 6.4.1 - Σχέσεις φοιτητών με τους καθηγητές.....	75
Διάγραμμα 6.4.2 - Σχέσεις φοιτητών με τους συμφοιτητές τους.....	77
Διάγραμμα 6.5.1 - Οικογενειακή επαφή.....	79
Διάγραμμα 6.5.2 - Η ζωή με την οικογένεια.....	80
Διάγραμμα 6.5.3 - Οικογενειακοί δεσμοί.....	80
Διάγραμμα 6.5.4 - Επιρροή στις εκπαιδευτικές επιλογές.....	82
Διάγραμμα 6.5.5 - Επιρροή οικογένειας στις επαγγελματικές επιλογές.....	82
Διάγραμμα 6.5.6 - Επιθυμία οικογένειας σε περίπτωση μετακίνησης.....	84
Διάγραμμα 6.5.7 - Επιστροφή στην πατρίδα για φροντίδα οικογένειας.....	84
Διάγραμμα 6.6.1 - Υψηλή ποιότητα ζωής.....	86
Διάγραμμα 6.6.2 - Καλές προοπτικές εργασίας.....	87
Διάγραμμα 6.6.3 - Πολιτική σταθερότητα.....	89
Διάγραμμα 6.6.4 - Εύρεση εργασίας στον ίδιο κλάδο.....	90
Διάγραμμα 6.6.6 - Προοπτικές εξέλιξης.....	91
Διάγραμμα 6.6.7 - Κύρος σπουδών.....	93
Διάγραμμα 6.6.8 - Εργασία με υψηλές αποδοχές.....	94
Διάγραμμα 6.6.9 - Εργασιακές συνθήκες.....	96
Διάγραμμα 6.6.10 - Αβέβαιο μέλλον και οικονομική κρίση.....	97
Διάγραμμα 6.6.11 - Έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά.....	99
Διάγραμμα 6.6.12 - Ευκαιρίες για πρόοδο.....	100
Διάγραμμα 6.6.13 - Παροχή ακαδημαϊκών σπουδών.....	101

Διάγραμμα 6.7.1 - Brain drain (συνέχιση σπουδών).....	103
Διάγραμμα 6.7.2 - Brain drain (εύρεση εργασίας).....	104
Διάγραμμα 6.9.1 - Χώρες μετακίνησης.....	107
Διάγραμμα 6.9.2 - Πιθανότητα επιστροφής.....	108

Κατάλογος πινάκων

Πίνακας 2.2.1 - Η μετανάστευση στην Ελλάδα (2009-2016).....	26
Πίνακας 2.2.2 - Δείκτης ανεργίας ατόμων ηλικιακής ομάδας 25-44 ετών στην Ελλάδα (2008-2017).....	28
Πίνακας 4.6.1 - Ποσοστό εργαζόμενων Ελλήνων ανά χώρα.....	44
Πίνακας 5.1.1 - Αριθμός Εισακτέων ΑΕΙ Αθήνας ανά Επιστημονικό Πεδίο.....	51
Πίνακας 5.3.1 – Έλεγχος αξιοπιστίας.....	58
Πίνακας 6.1.1 - Ηλικία.....	61
Πίνακας 6.1.2 - Οικογενειακή κατάσταση.....	62
Πίνακας 6.2.1 - Πανεπιστήμιο.....	65
Πίνακας 6.3.1 - Μορφωτικό Επίπεδο Γονέων.....	66
Πίνακας 6.3.2 - Επάγγελμα Γονέων.....	67
Πίνακας 6.3.3 - Αριθμός Αδερφιών.....	68
Πίνακας 6.3.4 - Διαμονή συγγενών στο εξωτερικό στο παρόν.....	69
Πίνακας 6.4.1 - Ικανοποίηση από την επιλογή Πανεπιστημίου.....	70
Πίνακας 6.4.3 - Εξασφάλιση καλού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος.....	71
Πίνακας 6.4.4 - Ικανοποίηση από την διδασκαλία.....	71
Πίνακας 6.4.5 - Μαθητοκεντρικές διδακτικές προσεγγίσεις και στυλ μάθησης.....	72
Πίνακας 6.4.6 - Προσφορά προγραμμάτων με διεθνείς εμπειρίες.....	72
Πίνακας 6.4.7 - Ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο.....	73
Πίνακας 6.4.8 - Σχέσεις φοιτητών-καθηγητών.....	73
Πίνακας 6.4.9 - Σχέσεις φοιτητών-συμφοιτητών.....	74
Πίνακας 6.5.1 - Οικογενειακές σχέσεις.....	75
Πίνακας 6.5.2 - Οικογενειακή επιρροή.....	77
Πίνακας 6.5.3 - Οικογένεια και μετακίνηση.....	78
Πίνακας 6.6.1 - Υψηλή ποιότητα ζωής.....	81
Πίνακας 6.6.2 - Καλές προοπτικές εργασίας.....	83
Πίνακας 6.6.3 - Πολιτική σταθερότητα.....	85
Πίνακας 6.6.4 - Εύρεση εργασίας στον ίδιο κλάδο.....	87
Πίνακας 6.6.5 - Προοπτικές εξέλιξης.....	88

Πίνακας 6.6.6 - Κύρος σπουδών.....	92
Πίνακας 6.6.7 - Εργασία με υψηλές αποδοχές.....	94
Πίνακας 6.6.8 - Εργασιακές συνθήκες.....	95
Πίνακας 6.6.9 - Αβέβαιο μέλλον και οικονομική κρίση.....	97
Πίνακας 6.6.10 - Έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά.....	98
Πίνακας 6.6.11 - Ευκαιρίες για πρόοδο.....	99
Πίνακας 6.6.12 - Παροχή ακαδημαϊκών σπουδών.....	101
Πίνακας 6.7.1 - Brain drain (συνέχιση σπουδών).....	102
Πίνακας 6.7.2 - Brain drain (εύρεση εργασίας).....	103
Πίνακας 6.8.1 - Παράγοντες επιρροής.....	105
Πίνακας 6.9.1 - Χώρες μετακίνησης.....	106
Πίνακας 6.9.2 - Πιθανότητα επιστροφής.....	108
Πίνακας 7.1.1 - Πρόθεση brain drain για σπουδές.....	110
Πίνακας 7.1.2 - Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας.....	110
Πίνακας 7.2.1 - Πίνακας συνάφειας (φύλο-brain drain).....	112
Πίνακας 7.2.2 - Πίνακας συνάφειας (ηλικία-brain drain).....	113
Πίνακας 7.2.3 - Πίνακας συνάφειας (περιοχή μόνιμης κατοικίας-brain drain).....	114
Πίνακας 7.2.4 - Πίνακας συνάφειας (AEI-brain drain).....	116
Πίνακας 7.2.4 - Πίνακας συνάφειας (μορφωτικό επίπεδο γονέων-brain drain).....	117
Πίνακας 7.2.5 - Πίνακας συνάφειας (οικογενειακό εισόδημα-brain drain).....	118
Πίνακας 7.2.6 - Πίνακας συνάφειας (συγγενείς στο εξωτερικό στο παρελθόν-brain drain).....	120
Πίνακας 7.2.7 - Πίνακας συνάφειας (συγγενείς στο εξωτερικό στο παρόν-brain drain).....	121
Πίνακας 7.3.1 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Σπουδές στο ελληνικό AEI-brain drain).....	124
Πίνακας 7.3.2 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Σπουδές στο ελληνικό AEI-brain drain για σπουδές).....	124
Πίνακας 7.3.3 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος	

(Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain).....	126
Πίνακας 7.3.4 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain για σπουδές).....	127
Πίνακας 7.3.5 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain για εργασία).....	128
Πίνακας 7.3.6 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Παράγοντες ώθησης-brain drain).....	129
Πίνακας 7.3.7 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης-brain drain για σπουδές).....	130
Πίνακας 7.3.8 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Παράγοντες έλξης-brain drain).....	130
Πίνακας 7.3.9 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες έλξης-brain drain για σπουδές).....	131
Πίνακας 7.3.10 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης-brain drain για εργασία).....	132
Πίνακας 7.3.11 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες έλξης-brain drain για εργασία).....	133
Πίνακας 7.3.12 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης και έλξης-brain drain για σπουδές).....	134
Πίνακας 7.3.13 - Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης και έλξης-brain drain για εργασία).....	135

Ακρωνύμια και αρκτικόλεξα

ΑΕΙ	Ανώτατο Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΑΣΚΤ	Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών
Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε.	Ανώτατη Σχολή Παιδαγωγικής και Τεχνολογικής Εκπαίδευσης
Α.Σ.Τ.Ε.	Ανώτερες Σχολές Τουριστικής Εκπαίδευσης
ΓΠΑ	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΔΞ/ΔΑ	Δεν Ξέρω/ Δεν Απαντώ
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΚΠΑ	Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΕΛΣΤΑΤ	Ελληνική Στατιστική Αρχή
ΕΜΠ	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
ΕΜΠΙΑΠ	Ερευνητική Μονάδα Περιφερειακής Ανάπτυξης & Πολιτικής
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης
ΟΠΑ	Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ΠΑΠΕΙ	Πανεπιστήμιο Πειραιώς
ΠΟΕ	Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου
ΤΕΙ	Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα
GATS	General Agreement on Trade in Services
IDRC	International Development Research Center
MBD	Medical Brain Drain
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development
R&D	Research and development
SDT	Self-determination theory
SPSS	Statistical Package for the Social Sciences
S&T	Science and technology
UNECA	United Nations Economic Commission for Africa

Περίληψη

Η παρούσα εργασία έχει ως πρωταρχικό στόχο να διερευνήσει την πρόθεση ενός μελλοντικού ελληνικού brain drain. Το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» μαστίζει την Ελλάδα τα τελευταία χρόνια κι έτσι εμφανίζεται επιτακτική η ανάγκη για διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαρροή, προκειμένου να ληφθούν τα απαραίτητα μέτρα αντιμετώπισης. Για τις ανάγκες της έρευνας, εξετάστηκαν οι παράγοντες επιρροής της ενδεχόμενης μετακίνησης των επί πτυχίω φοιτητών των ελληνικών ΑΕΙ είτε για σπουδές είτε για εύρεση εργασίας και σκιαγραφήθηκε το κοινωνικό προφίλ των εν δυνάμει μεταναστευόντων. Τα αποτελέσματα της ανάλυσης παρουσιάζουν έναν συνδυασμό παραγόντων ώθησης και έλξης που επηρεάζουν την κλίση αυτή. Πιο συγκεκριμένα, το οικογενειακό εισόδημα, οι οικογενειακοί δεσμοί, η ποιότητα της εκπαίδευσης, η αντίληψη της αγοράς εργασίας και οι προοπτικές εξέλιξης στη χώρα υποδοχής εμφανίζονται ως οι βασικές παράμετροι μετακίνησης.

Λέξεις κλειδιά: **brain drain, κοινωνικό προφίλ, παράγοντες ώθησης κι έλξης**

Abstract

The primary objective of the following research paper is to investigate the intent of a future Greek brain drain. The brain drain phenomenon has plagued Greece in recent years and so there is an urgent need to investigate the factors influencing the “leak” in order to take the necessary response measures. For the purposes of this research, we studied the factors that possibly influenced the migration of graduate students of Greek universities either for study or for finding a job and we outlined the social profile of potential migrants. The results of the analysis show a combination of “push and pull” factors that affect this inclination. In particular, family income, family ties, the perception of the labor market and prospects of development in the host country appear to be the basic parameters of movement.

Key words: brain drain, social profile, “push and pull” factors

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει τίτλο «Η κοινωνικοοικονομική διάσταση του ελληνικού brain drain: Μια πρόβλεψη των προσεχών ετών».

Ειδικός στόχος της μελέτης είναι η διερεύνηση της πρόθεσης των επί πτυχίω φοιτητών της Ελλάδας να συνεχίσουν την ακαδημαϊκή ή/και την επαγγελματική τους ζωή στο εξωτερικό μετά την αποφοίτησή τους. Κατά δεύτερον, η παρούσα έρευνα αποσκοπεί στο να εντοπίσει τους παράγοντες που επηρεάζουν αυτήν την πρόθεση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό για συνέχιση σπουδών είτε για αναζήτηση εργασίας. Τέλος, η έρευνα επικεντρώνεται στην καταγραφή των ατομικών χαρακτηριστικών και τη σκιαγράφηση του κοινωνικού προφίλ των εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών.

Τα δεδομένα που προκύπτουν από την παρούσα έρευνα ενδεχομένως να προσφέρουν σημαντικές πληροφορίες για την αντιμετώπιση της ανοδικής τάσης των μεταναστευτικών ροών Ελλήνων υψηλής ειδίκευσης που καταγράφεται στα πρόσφατα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ και της Eurostat. Πιο συγκεκριμένα, επιστήμονες και μελετητές κάνουν λόγο για το φαινόμενο 'brain drain', ή αλλιώς, «διαρροή εγκεφάλων», που καλείται να αντιμετωπίσει και η Ελλάδα, δηλαδή τη μετανάστευση εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού, ιδίως νέας ηλικίας (Λαμπριανίδης, 2011). Η Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος (2016) υπογραμμίζει πως κατά την περίοδο 2008-2016, όταν η οικονομική κρίση και τα ποσοστά ανεργίας άρχισαν να καλπάζουν στην Ελλάδα, η διαρροή του έμψυχου πλούτου της χώρας άγγιξε τις 450.000. Η φυγή αυτή αντικατοπτρίζει καταρχήν την ανάγκη των νέων με υψηλά προσόντα να εξασφαλίσουν καλύτερες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες, ενώ φέρεται να επιβάρυνε την Ελλάδα με μια οικονομική απώλεια ύψους 15 δισεκατομμυρίων ευρώ (Papaefthymiou, 2018).

Σε αυτό το κλίμα ανασφάλειας και δυσπιστίας που έχει αναπτυχθεί κυρίως στους νέους, η Ελλάδα «παλεύει» να συγκρατήσει το πιο ικανό και μορφωμένο εργατικό δυναμικό της. Ενώ, εκ πρώτης όψεως, τα αίτια της διαφυγής των ταλέντων φαίνονται να είναι οικονομικά, το φαινόμενο ανάγεται σε πολλά και σύνθετα αίτια, τα οποία χρήζουν μελέτης για την καλύτερη κατανόηση των διαστάσεων του προβλήματος. Έτσι, παρουσιάζεται επιτακτική η ανάγκη για διερεύνηση των παραγόντων που επηρεάζουν τη διαρροή εγκεφάλων προκειμένου να ληφθούν οι αποτελεσματικότερες αποφάσεις ως προς την αντιμετώπιση του ελληνικού brain drain.

Στο βαθμό που είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, υπάρχει περιορισμένος αριθμός των ερευνών που μελετούν τους παράγοντες που επηρεάζουν την κινητικότητα των μορφωμένων Ελλήνων και πόσο μάλλον την κινητικότητα των τελειόφοιτων φοιτητών της χώρας, οι οποίοι δύναται να εισαχθούν άμεσα στην αγορά εργασίας και να αποτελέσουν το νέο ικανό εργατικό δυναμικό. Η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην πιθανή μετακίνηση των επί πτυχίω φοιτητών της χώρας είτε αυτή οφείλεται σε αναζήτηση εργασίας είτε σε συνέχιση σπουδών, κάτι που πολλές φορές οδηγεί σε μόνιμη παραμονή στο εξωτερικό. Συνεπώς, διαχωρίζει την πρόθεση brain drain ανάλογα με την πρόθεση για συνέχιση σπουδών ή για αναζήτηση εργασίας και παρέχει χρήσιμες πληροφορίες, τόσο σε εθνικό όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο.

Για να ικανοποιηθούν οι στόχοι της έρευνας, πραγματοποιήθηκε εμπειρική μελέτη, η οποία βασίστηκε σε πρωτογενή δεδομένα. Ως εργαλείο άντλησης των δεδομένων, δημιουργήσαμε ένα ερωτηματολόγιο στηριζόμενο στη βιβλιογραφία, σε ήδη χρησιμοποιούμενα μέτρα, αλλά και νέα. Το ερωτηματολόγιο διανεμήθηκε σε τελειόφοιτους φοιτητές των ΑΕΙ της Αθήνας όλων των επιστημονικών πεδίων (αναλογική στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία). Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκε αποτύπωση των χαρακτηριστικών του δείγματος και στατιστική ανάλυση για την εκτίμηση της πιθανότητας brain drain και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτήν την απόφαση (παραγόντες έλξης-ώθησης).

Η δομή της παρούσας εργασίας έχει ως εξής:

Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια εννοιολογικής αποσαφήνισης του όρου “brain drain”, περιγράφονται διάφοροι ορισμοί που έχουν δοθεί στο φαινόμενο κατά καιρούς και γίνεται λόγος για τη διττή φύση του φαινομένου, που άλλοτε ευνοεί τη χώρα που το υφίσταται κι άλλοτε την αποστραγγίζει.

Στο δεύτερο κεφάλαιο διατυπώνεται, αρχικά, ο ρόλος της διεθνοποίησης, γίνεται παρουσίαση του φαινομένου brain drain και αναφέρονται οι αρνητικές του συνέπειες. Έπειτα, δίνονται στοιχεία για τις μεταναστευτικές ροές εξειδικευμένου προσωπικού από την παγκόσμια σφαίρα και, τέλος, παρουσιάζονται πρόσφατα στατιστικά στοιχεία σχετικά με το brain drain της Ελλάδας.

Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου και για τη συμβολή του στην αναπτυξιακή διαδικασία μιας χώρας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθεται η βιβλιογραφική επισκόπηση. Αρχικά, γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή του brain drain παγκοσμίως και αργότερα της Ελλάδας. Έπειτα, αναφέρονται οι παράγοντες που επηρεάζουν την κλίση των φοιτητών να μεταναστεύσουν. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται πρόσφατες έρευνες του υπό διερεύνηση ζητήματος. Τέλος, διατυπώνονται οι ερευνητικές υποθέσεις και τα ερευνητικά ζητήματα της μελέτης.

Στο πέμπτο κεφάλαιο περιγράφεται η εμπειρική προσέγγιση της παρούσας έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται το δείγμα και τα δεδομένα που αντλήθηκαν, καθώς και το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε. Επίσης, υποστηρίζονται βιβλιογραφικά τα μέτρα που χρησιμοποιήθηκαν για την μέτρηση των μεταβλητών της έρευνας και, τέλος, περιγράφονται τα στατιστικά υποδείγματα που αναπτύχθηκαν για την ικανοποίηση των στόχων της μελέτης.

Στο έκτο κεφάλαιο γίνεται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων, έτσι όπως προέκυψαν από τις απαντήσεις του δείγματος. Επιπρόσθετα, παρουσιάζονται τα περιγραφικά μέτρα των ερωτήσεων αντικατοπτρίζοντας τις αντιλήψεις των ερωτώμενων φοιτητών.

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζεται η εμπειρική ανάλυση που πραγματοποιήθηκε προκειμένου να ικανοποιηθούν οι στόχοι της έρευνας. Αναλυτικότερα, περιγράφονται οι στατιστικοί έλεγχοι που αναπτύχθηκαν για τη διερεύνηση των ερευνητικών ζητημάτων και την εξαγωγή γενικευμένων πληθυσμιακών συμπερασμάτων.

Στο όγδοο κεφάλαιο αντιπαραβάλλονται τα ευρήματα της παρούσας έρευνας με άλλα προηγούμενων ερευνών και γίνεται σχολιασμός ως προς την υποστήριξη ή μη των ερευνητικών υποθέσεων της μελέτης.

Στο τελευταίο κεφάλαιο παρατίθενται τα βασικά συμπεράσματα και οι περιορισμοί της έρευνας. Επίσης, γίνεται αναφορά στα καινοτόμα στοιχεία της μελέτης, την πιθανή αξιοποίηση των αποτελεσμάτων της και την επέκταση της έρευνας όσον αφορά το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας.

Τέλος, παρουσιάζονται οι βιβλιογραφικές πηγές της παρούσας μελέτης, ενώ στο παράρτημα που προστίθεται περιλαμβάνονται βασικά στοιχεία του δείγματος και το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε για τους σκοπούς της έρευνας.

1. Η εννοιολογική αποσαφήνιση του όρου “brain drain”

Στο κεφάλαιο αυτό παρατίθενται διάφοροι ορισμοί του φαινομένου brain drain, όπως αυτοί προέκυψαν από την επισκόπηση της βιβλιογραφίας. Επίσης, γίνεται λόγος για την διπλή κατεύθυνση που μπορεί να έχει το φαινόμενο αυτό, επηρεάζοντας με αυτό τον τρόπο όχι μόνο τις αναπτυσσόμενες χώρες, αλλά και τις ανεπτυγμένες, όπως είναι η Ελλάδα.

Η μελέτη στο εξωτερικό και η σχετική μετανάστευση ακαδημαϊκών και επαγγελματιών έχει απασχολήσει τους επιστήμονες από την περίοδο του μεσοπολέμου. Η αέναη προσπάθεια εννοιολογικής αποσαφήνισης του φαινομένου έχει ως αποτέλεσμα να συναντάται στην βιβλιογραφία με διάφορους όρους. Αρχικά, επινοήθηκε ο όρος «διαρροή εγκεφάλων» (*brain drain*) για να περιγράψει το φαινόμενο κατά το οποίο άνθρωποι με υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων, προσόντων και ικανοτήτων εγκαταλείπουν τις χώρες τους και αποδημούν.¹

Στη βιβλιογραφία, το φαινόμενο εμφανίζεται και με όρους, όπως «διαρροή επιστημονικού προσωπικού/δυναμικού» (*skilled international migration*, Frindlay, 1990). Η «διαρροή επιστημονικού δυναμικού» αναφέρεται ως η μαζική αποδημία ατόμων ή η διεθνής μεταφορά πόρων με τη μορφή του ανθρώπινου δυναμικού (Docquier & Marfouk, 2006), με υψηλή εκπαίδευση ή ειδίκευση (επιστήμονες, τεχνίτες ή εργάτες, άνθρωποι των γραμμάτων) από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες προς τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Οι Docquier και Marfouk (2006) κάνουν λόγο για εργαζόμενους μετανάστες άνω των 25 ετών, γεννημένους σε διαφορετική χώρα από τη χώρα διαμονής τους και τους χαρακτηρίζουν μετανάστες υψηλών προσόντων και εξειδίκευσης με την προϋπόθεση πως έχουν λάβει τουλάχιστον τριτοβάθμια εκπαίδευση, οπουδήποτε κι αν την έχουν ολοκληρώσει.

Το 2003 ο Phillip Brown εισήγαγε τον ορισμό «παγίδα ευκαιρίας» (*opportunity trap*) για την καλύτερη κατανόηση του φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πως, παρά τις αυξανόμενες εκπαιδευτικές ευκαιρίες, τα άτομα δεν αποκομίζουν τα ίδια οφέλη. Χαρακτηρίζονται από μια συνεχόμενη προσπάθεια απόκτησης πληθώρας πτυχίων, με την προσμονή εύρεσης καλύτερης εργασίας, χωρίς να υπολογίζουν και την αντίστοιχη προσπάθεια άλλων ατόμων. Ωστόσο, στην επιστημονική κοινότητα επικράτησε ο όρος «διαρροή εγκεφάλων», καθώς δόθηκε περισσότερη έμφαση στο οικονομικό και κοινωνικό κόστος που επιφέρει η μετακίνηση του έμψυχου πλούτου μιας χώρας (Σεβρής, Μάιος 2013:207).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Μετανάστευσης αναφέρει τη «διαρροή εγκεφάλων» (*brain drain*) ως τη μετανάστευση εκπαιδευμένων και χαρισματικών ατόμων από την χώρα προέλευσης σε μια άλλη χώρα, που έχει ως αποτέλεσμα την εξάντληση των πόρων δεξιοτήτων στην πρώτη (Perruchoud & Redpath-Cross, 2004). Μελέτες έχουν δείξει

¹ Επιπλέον συνώνυμοι όροι: «εξειδικευμένη διεθνής μετανάστευση», «εξαγωγή ευφυΐας», «διεθνής μετανάστευση ταλέντων», «ποιοτική μετανάστευση», «μετεγκατάσταση ερευνητών», «απορρόφηση εγκεφάλων», «μετανάστευση εγκεφάλων», «μετανάστευση των δυναμικών στοιχείων», «διαρροή της διάνοιας», «διαρροή του καλύτερου εργατικού δυναμικού», «διαρροή του ποιοτικού ανθρώπινου δυναμικού», «εξαγωγή έμψυχου κεφαλαίου» (Λαμπριανίδης, 2011).

πως συγκεκριμένες ομάδες ταλαντούχων ανθρώπων μετακινούνται από τις αναπτυσσόμενες χώρες για να σπουδάσουν στις αναπτυγμένες χώρες εν μέρει λόγω της φύσης των αγορών εργασίας στις χώρες προέλευσης (Nichols, Chou, Chun, Zhao & Feng, 2004).

Επομένως, *brain drain* έχουμε όταν οι φοιτητές μιας χώρας επιλέγουν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό για να αναζητήσουν εργασία, αλλά και όταν οι νέοι μιας χώρας ολοκληρώνουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό και δεν επιστρέφουν ποτέ στην πατρίδα τους. Η πρώτη περίπτωση διαρροής είναι αδιαμφισβήτητη και η πιο επιβλαβής για την χώρα προέλευσης (Jinyoung, 1998:362).

Η «διαρροή εγκεφάλων» συχνά συνδέεται με τις αρνητικές συνέπειες που επιφέρει στην χώρα καταγωγής. Στο πλαίσιο της διεθνούς ανταλλαγής φοιτητών, έγκειται το ερώτημα «ποιος πληρώνει και ποιος ωφελείται;». Η χώρα προέλευσης επενδύει χρήματα στους σπουδαστές της με προσμονή εισροής κερδών στο μέλλον και επωφελείται από τις σπουδές τους στο εξωτερικό, καθώς απολαμβάνει νέες γνώσεις και δεξιότητες χωρίς άμεσο κόστος. Ωστόσο, δεν είναι λίγες οι φορές κατά τις οποίες οι σπουδαστές που μετακινούνται στο εξωτερικό δεν επιστρέφουν στις χώρες καταγωγής τους μετά από τις σπουδές τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οι σπουδαστές να μην συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας τους και η χώρα υποδοχής να είναι αυτή που επωφελείται του νέου εργατικού δυναμικού. Υπάρχει, βέβαια, η περίπτωση πιθανού κέρδους για τη χώρα προέλευσης από τυχόν εμβάσματα που στέλνει ο μετανάστης στην οικογένειά του (Rao, 1979).² Άλλο πιθανό κέρδος είναι όταν μετανάστες καθηγητές συμμετέχουν σε ακαδημαϊκές ανταλλαγές με επιστήμονες από την πατρίδα τους (Jinyoung, 1998).

Το *brain drain* παρουσιάζει και θετικές συνέπειες, ιδίως από μια διεθνή οικονομική προοπτική. Η οικονομική συμβολή ορισμένων εξειδικευμένων επαγγελματιών, ίσως να είναι σημαντικά υψηλότερη σε μια ξένη χώρα. Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω αναντιστοιχίας των τεχνικών δεξιοτήτων τους και των κατάλληλων θέσεων στην χώρα καταγωγής, με αποτέλεσμα να ασχολούνται κυρίως με «μη παραγωγικά» καθήκοντα. Επίσης, οι σπουδαστές του εξωτερικού μπορούν να κάνουν σημαντικό ερευνητικό έργο που έχει θετικές συνέπειες για τα αναπτυσσόμενα έθνη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση του νομπελίστα Sir Arthur Lewis, καθηγητή του Πρίνστον, ο οποίος με τη μετανάστευσή του συνέβαλε όχι μόνο στην ανάπτυξη της Τζαμάικα αλλά και στην αναπτυξιακή διαδικασία παγκοσμίως (Rao, 1979:150).

Δεδομένων των θετικών επιδράσεων που επιφέρει η μετακίνηση των φοιτητών στο εξωτερικό, υπάρχουν πρόσφατες απόψεις που θεωρούν το ζήτημα περισσότερο ως ένα θετικό στοιχείο της ελεύθερης ροής ταλέντων και όχι του αρνητικού στοιχείου της διαρροής εγκεφάλων (Carr, Inkson & Thorn, 2005). Οι Carr et al. πρότειναν τον όρο «σταθερή ροή» για να αντικαταστήσουν αυτόν της «διαρροής εγκεφάλων», ως μια πιο δίκαιη εκπροσώπηση του φαινομένου της μετακίνησης των ανθρώπων από τα σύνορα. Μια συμπληρωματική προσέγγιση εκφράζεται από τους Tung και Lazarova (2006), η οποία αντιπαραβάλλει τη διαρροή εγκεφάλων με «εγκεφαλικό κέρδος». Διαπιστώνεται, λοιπόν, πως το ζήτημα της διαρροής εγκεφάλων έναντι του

² βλ. εμπειρική μελέτη του Rao για τους ξένους φοιτητές στην Αυστραλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες, τον Καναδά και τη Γαλλία.

εγκεφαλικού κέρδους για τις διάφορες χώρες, που προκαλείται από την τάση των σπουδαστών να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής, έχει μεγάλη σημασία τόσο για τα άτομα όσο και για τις χώρες τους (Tung & Lazarova, 2006).

Τέλος, στις περισσότερες συναφείς έρευνες λαμβάνεται υπόψιν η «διαρροή εγκεφάλων» που πραγματοποιείται από τις αναπτυσσόμενες χώρες προς τις ανεπτυγμένες. Σε εθνικό επίπεδο, το μεγαλύτερο μέρος του brain drain πραγματοποιείται όταν οι μετανάστες μετακινούνται από αναπτυσσόμενες χώρες σε ανεπτυγμένες χώρες, κυρίως από την Ασία στη Βόρεια Αμερική και την Ευρώπη (Altbach & Bassett, 2004, Creehan, 2001, Crush, 2002, van Rooyen, 2001).

Στην πραγματικότητα, όμως, το φαινόμενο μπορεί να έχει δύο κατευθύνσεις: α) από τις λιγότερο εύπορες χώρες στις κύριες οικονομίες και β) μεταξύ των κύριων οικονομιών.³ Για παράδειγμα, υπάρχουν χώρες που έχουν δύο ρεύματα μετανάστευσης- υφίστανται «διαρροή εγκεφάλων», αλλά κερδίζουν ταυτόχρονα από συμμετοχές από άλλες χώρες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε την προηγούμενη δεκαετία ο Καναδάς, που, ενώ αποτελούσε προορισμός για πολλούς μετανάστες προκαλώντας «brain drain» στην Άπω Ανατολή, υφίστατο και την δική του «διαρροή εγκεφάλων» στις ΗΠΑ (Kesselman, 2001).

³ Στο βιβλίο του κ.Λαμπριανίδη (2011:19), αυτή η μορφή ονομάζεται και «κυκλοφορία εγκεφάλων» (*brain circulation/brain exchange*).

2. Η διεθνοποίηση της εκπαίδευσης και το φαινόμενο brain drain

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται παρουσίαση του φαινομένου brain drain και πώς αυτό αναπτύσσεται στα πλαίσια της διεθνοποιημένης εκπαίδευσης του 21^{ου} αιώνα. Επίσης, γίνεται καταγραφή στοιχείων διαρροής ανά γεωγραφική ήπειρο με κυρίαρχη θέση την Ευρώπη. Τέλος, παρουσιάζονται σημαντικά στοιχεία από στατιστικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ και της Έκθεσης της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2015 σχετικά με τις μεταναστευτικές ροές των υψηλά ειδικευόμενων Ελλήνων από το 2008 και μετά.

Οι αρχές του 21^{ου} αιώνα βρίσκει την εκπαίδευση να διεθνοποιείται διαρκώς προκειμένου να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις που φέρνει η παγκοσμιοποίηση στο ακαδημαϊκό προσκήνιο. Τα ακαδημαϊκά ιδρύματα εμπλουτίζουν τα προγράμματά τους με διεθνείς δραστηριότητες, ενώ τα ίδια τα άτομα αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες για να αντιμετωπίσουν το διεθνές ακαδημαϊκό περιβάλλον (Altbach, Knight, 2007:290). Πολλοί είναι αυτοί που επιλέγουν να φοιτήσουν στο εξωτερικό. Έρευνες έχουν δείξει πως περίπου 1,8 εκατομμύρια φοιτητές σπούδαζαν εκτός των χωρών καταγωγής τους τη δεκαετία του 2000 (Altbach, 2003). Στο πλαίσιο αυτής της διεθνοποίησης, η τριτοβάθμια εκπαίδευση υπάγεται πλέον στην αγορά (Kirp, 2003, Altbach, 2002) και τα ακαδημαϊκά ιδρύματα αποκτούν συνεργασίες με άλλες χώρες και επιχειρήσεις για να αυξήσουν τα κέρδη τους. Παραδείγματα τέτοιων επιχειρήσεων αποτελούν η Laureate Education, μετονομασία της Sylvan Learning Corporation, καθώς και ο Όμιλος Apollo που είναι η μητρική εταιρεία του Πανεπιστημίου του Phoenix. Υπάρχουν, βέβαια, και μη κερδοσκοπικά ιδρύματα με παρουσία στη διεθνή αγορά, τα κίνητρα των οποίων επικεντρώνονται περισσότερο στο να ενισχύσουν την ικανότητα έρευνας και γνώσης και να αυξήσουν την πολιτισμική τους κατανόηση (Knight, 2006).

Στο πλαίσιο αυτής της διεθνοποίησης, έχουν δημιουργηθεί συμφωνίες μεταξύ των χωρών οι οποίες διευκολύνουν γενικότερα την ακαδημαϊκή κινητικότητα, όπως η Γενική Συμφωνία για το Εμπόριο Υπηρεσιών (GATS) του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ). Αυτή η κινητικότητα περιλαμβάνει διάφορες μορφές, όπως η διασυνοριακή προσφορά (π.χ. εξ αποστάσεως προγράμματα), η κατανάλωση στο εξωτερικό, όπου ο φοιτητής μεταβαίνει σε μια άλλη χώρα για να σπουδάσει, η εμπορική παρουσία, όπου ο πάροχος υπηρεσιών εγκαθιστά ιδρύματα και σε άλλες χώρες και, τέλος, η παρουσία φυσικών προσώπων, όπου καθηγητές και ερευνητικό προσωπικό ταξιδεύουν σε μια άλλη χώρα προσωρινά για την παροχή υπηρεσιών (OECD, 2004, National Educational Association, 2004).

Όσον αφορά το γενικότερο πλαίσιο της παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης, οι αναπτυσσόμενες χώρες που συμμετέχουν στο διεθνές εμπόριο βγαίνουν κερδισμένες, καθώς απολαμβάνουν εξελιγμένα προϊόντα και νέες γνώσεις/δεξιότητες, χωρίς άμεσο κόστος (Grossman & Helpman, 1991, Rivera-Batiz & Romer, 1991, Stokey, 1991, Young, 1991 και Lucas, 1993). Η αναπτυξιακή βιβλιογραφία έχει δείξει πως οι αναπτυσσόμενες χώρες απολαμβάνουν μακροπρόθεσμα αποτελέσματα ανάπτυξης, τα οποία οφείλονται στο εμπόριο αγαθών αλλά και στο εμπόριο «ανθρώπων». Η

συσσώρευση ανθρώπινου κεφαλαίου, εξάλλου, αποτελεί κινητήρια δύναμη της οικονομικής ανάπτυξης.

Στο πλαίσιο της σημαντικότητας της συσσώρευσης ανθρώπινου κεφαλαίου, παρατηρείται πως τα τελευταία χρόνια έχει δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στις διεθνείς ανταλλαγές εργατικού δυναμικού και δεξιοτήτων (Coppel et al., 2001, ΟΟΣΑ, 2001, 2002). Το αυξημένο επίπεδο κινητικότητας αποτελεί σημαντική εκδήλωση της διεθνοποίησης των επαγγελμάτων και των επαγγελματικών αγορών εργασίας (Ackers & Bryony, 2005, Carr et al, 2005, Iredale, 2001), η οποία οφείλεται στην ταχεία παγκοσμιοποίηση και σε έναν συνδυασμό πολιτικών, οικονομικών, κοινωνιολογικών και τεχνολογικών παραγόντων.

Όπως επισημάνθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, η μελέτη στο εξωτερικό μπορεί να έχει θετικές επιδράσεις στην χώρα προέλευσης, καθώς οι επαναπατριζόμενοι φοιτητές κατέχουν προηγμένες γνώσεις οι οποίες αποκτήθηκαν χωρίς άμεσο κόστος και οι οποίες μπορούν να μεταλαμπαδευτούν και σε άλλους (Fry, 1984:204). Ωστόσο, σε πολλές περιπτώσεις, οι φοιτητές επιλέγουν να μείνουν στην χώρα που τους υποδέχτηκε και να μην επιστρέψουν στην πατρίδα τους (Baruch, Budhwar, Khatri, 2007:99). Έτσι, έχουμε το φαινόμενο brain drain, φαινόμενο που εξελίσσεται σταθερά από τις προηγούμενες δεκαετίες (Carrington & Detragiache, 1999, Mahroum, 2000). Οι προηγμένες γνώσεις των φοιτητών δεν επιστρέφουν στην χώρα προέλευσης, οι αναπτυσσόμενες χώρες γίνονται λιγότερο ανταγωνιστικές και οι ανεπτυγμένες χώρες αυξάνουν το εργατικό τους δυναμικό εις βάρος της ανάπτυξης των άλλων (π.χ. Geesen, 1998).

Η επισκόπηση της βιβλιογραφίας επισημαίνει πως το brain drain επιφέρει αρνητικές συνέπειες στις χώρες που το υφίστανται (Grubel & Scott, 1966, Johnson, 1967, Bhagwati & Hamada, 1974, Kwok & Leland, 1982). Όπως προαναφέρθηκε, υπάρχουν θεωρίες που υποστηρίζουν τις θετικές συνέπειες του φαινομένου, στην περίπτωση που η ενδογενής οικονομία μπορεί να απορροφήσει τις επιπτώσεις (Miyagiwa, 1991, Haque & Kim, 1995, Wong & Yip 1999), μέσω εμβασμάτων, αλλά και με τη δημιουργία επιχειρηματικών και εμπορικών δικτύων (Dustmann & Kirchkamp, 2002, Mesnard & Ravallion, 2001). Ωστόσο, το φαινόμενο παίρνει ολοένα και πιο έντονες διαστάσεις λόγω της χρηματοπιστωτικής κρίσης που πλήττει τις χώρες παγκοσμίως από το 2008.

Σύμφωνα με τους Docquier και Rapoport (2012), η διαρροή εγκεφάλων είναι ξεκάθαρα επιζήμια, όταν λιγότερο ανεπτυγμένες οικονομίες δεν είναι σε θέση να τροποποιήσουν τις επενδύσεις τους για εκπαίδευση. Έτσι, μειώνεται η ικανότητά τους να υιοθετήσουν νέες τεχνολογίες και να καινοτομούν έναντι των προηγμένων χωρών. Αυτό το τεχνολογικό κενό μεγαλώνει όταν το brain drain είναι τόσο μεγάλο, ώστε να επηρεάσει θετικά την παραγωγικότητα της χώρας υποδοχής. Είναι σαφές, επίσης, ότι η διεθνής κινητικότητα των ειδικευμένων εργαζομένων είναι ένα κρίσιμο ζήτημα για τις χώρες μεσαίου και χαμηλού εισοδήματος, οι οποίες επηρεάζονται περισσότερο, κυρίως επειδή το μερίδιό τους σε τριτοβάθμια εκπαίδευση παραμένει πολύ χαμηλό σε σύγκριση με τις χώρες υψηλού εισοδήματος (Antecol et al., 2003).

Πολλές είναι η περιπτώσεις κατά τις οποίες η διαρροή εγκεφάλων μπορεί να προκαλέσει κενά σε ορισμένους τομείς κι επαγγέλματα (π.χ. γιατροί, νοσοκόμοι, μηχανικοί), τα καθήκοντα των οποίων μπορεί να είναι αλληλένδετα με την

παραγωγικότητα άλλων υπηρεσιών/εργατών κι έτσι το σύστημα να υπολειτουργεί (Docquier και Rapoport, 2012). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η διαρροή εγκεφάλων των γιατρών (*medical brain drain-MBD*), που εντοπίστηκε σαν ο βασικός παράγοντας του μειωμένου προσωπικού και της υποβαθμισμένης υγειονομικής περίθαλψης της Αφρικής, οδηγώντας τον πληθυσμό της χώρας σε χαμηλό προσδόκιμο επιβίωσης (Bundred & Levitt, 2000).

Συνοψίζοντας, η διαρροή εγκεφάλων αποτελεί σημαντική πτυχή της παγκοσμιοποίησης και κυρίαρχο πρότυπο της διεθνούς μετανάστευσης. Δημιουργεί λόγους ανησυχίας στις χώρες που το υφίστανται και αυξάνει τις ανισότητες μεταξύ των χωρών, «κάνοντας το ανθρώπινο κεφάλαιο πιο σπάνιο εκεί που είναι ήδη σπάνιο και πιο άφθονο εκεί που είναι ήδη άφθονο» (Docquier & Rapoport, 2012).

2.1 Το brain drain παγκόσμια

Ευρώπη: Η Γηραιά ήπειρος υστερεί έναντι των Ηνωμένων Πολιτειών και σε επίπεδο καινοτομίας, αλλά και σε επίπεδο οικονομικής ηγεσίας. Σύμφωνα με τους Docquier και Rapoport (2012), παρά το γεγονός ότι η Ευρώπη παράγει περισσότερους επιστήμονες ανά κάτοικο σε επίπεδο διδακτορικού, έχει λιγότερους ερευνητές απ' ό τι οι ΗΠΑ (5,36 ανά 1.000 εργαζόμενους έναντι 8,66), χάσμα το οποίο οφείλεται στην ευρωπαϊκή διαρροή επιστημόνων. Μέχρι το 2000, η τότε ΕΕ υπέστη καθαρή διαρροή του ποσού των 0,120 εκατ. εργαζομένων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, ποσό που αντιστοιχεί στο μικρό ποσοστό 0,3% της ευρωπαϊκής εξειδικευμένης εργασιακής δύναμης (Docquier, Lowell, and Marfouk, 2009). Ωστόσο, τα δεδομένα αλλάζουν, όταν το ποσοστό αυτό συγκρίνεται με τα συνυφασμένα κέρδη που αποκόμισαν οι ΗΠΑ, η Αυστραλία, ο Καναδάς και η Ν. Ζηλανδία (12,5% του εργατικού δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης). Το 2000, το έλλειμμα φάνταζε τεράστιο, καθώς υπήρχε διαρροή 2,6 εκατ. ατόμων, είτε λόγω μισθολογικών πριμοδοτήσεων, είτε λόγω παραγόντων ώθησης κι έλξης (Docquier & Rapoport, 2012), οι οποίοι θα εξεταστούν αργότερα, στην ενότητα 4.3.

Η Εικόνα 2.1.1 εκφράζει τα ποσοστά διαρροής εγκεφάλων από την Ευρώπη στις Ηνωμένες Πολιτείες την προαναφερθείσα περίοδο για τους κατόχους διδακτορικού και για τους ερευνητές που απασχολούνταν σε τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας (S&T). Αξιοσημείωτα είναι τα μεγάλα ποσοστά του brain drain των κατόχων διδακτορικού και ερευνητών που απασχολούνταν στην επιστήμη και τη τεχνολογία, τα οποία φαίνεται πως συσχετίζονταν έντονα με τη γενική διαρροή, φαινόμενο που συνεχίζεται και την επόμενη δεκαετία. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί πως τα ποσοστά που επέστρεφαν στην χώρα καταγωγής (εκτός του Ην. Βασιλείου) μειώθηκαν κατά πολύ τη δεκαετία του '90 (Docquier & Rapoport, 2012).

THE BRAIN DRAIN OF EUROPEAN SCIENTISTS FROM SELECTED COUNTRIES TO THE U.S. (percent)

Country of birth	College graduates ^a	PhD holders ^b	Researchers in S&T ^c
Austria	3.7	4.2	12.6
Belgium	1.0	2.3	12.9
Denmark	2.3	4.8	9.3
Finland	1.3	1.4	1.9
France	1.0	2.8	7.6
Germany	2.4	2.7	18.0
Greece	4.2	8.5	28.4
Ireland	10.6	16.0	33.0
Italy	3.2	2.6	17.0
Netherlands	2.3	3.1	15.6
Spain	1.1	1.9	n.a.
Sweden	1.8	1.6	6.7
United Kingdom	4.8	6.2	29.0
Czech Republic	2.7	3.9	12.5
Hungary	4.7	12.5	24.9
Latvia	4.7	8.7	45.3
Lithuania	3.2	5.6	24.3
Poland	5.7	5.7	n.a.
Romania	4.1	4.8	34.4
Japan	0.9	1.8	4.9
China	2.1	22.8	14.9

Notes: ^aEmigration rates of college graduates.

^bEmigration rates of PhD holders; based on SESTAT (NSF) and UNESCO data.

^cEmigration rates of researchers in S&T; based on SESTAT and OECD main S&T indicators.

Source: Docquier, Lowell, and Marfouk (2009).

Εικόνα 2.1.1 - Η διαρροή εγκεφάλων των Ευρωπαίων επιστημόνων από επιλεγμένες χώρες προς τις ΗΠΑ μέχρι το 2000. Πηγή: Docquier, Lowell, and Marfouk (2009)

Σύμφωνα με τον Tritah (2008), οι ευρωπαίοι μετανάστες προέρχονταν ολοένα και περισσότερο από τα επαγγέλματα που έχουν μεγαλύτερη σημασία για την οικονομία της γνώσης, όπως οι μηχανικοί, οι ερευνητές και το ακαδημαϊκό προσωπικό. Ο ίδιος αναφέρει πως το brain drain αποτελεί σύμπτωμα του χάσματος μεταξύ προσφοράς και ζήτησης για εργασία υψηλής ειδίκευσης στην Ευρώπη, βρίσκοντας σύμφωνες και διάφορες έρευνες Ευρωπαίων ερευνητών, που θέλουν τις χαμηλές επενδύσεις σε Έρευνα & Ανάπτυξη (R&D) να ευθύνονται για τις χαμηλές απολαβές των επιστημόνων, τις ασταθείς ή μη ελκυστικές θέσεις εργασίας και το υπερβολικό έργο των διοικούντων. Βέβαια, το σίγουρο είναι πως με τη διαρροή εγκεφάλων απορροφάται η περισσευούμενη εγχώρια προσφορά επιστημόνων και ερευνητών (Docquier & Rapoport, 2012).

Αφρική: Σύμφωνα με άρθρο που δημοσιεύτηκε από το IDRC (Tebeje, 2011), το brain drain της Αφρικής ξεκίνησε την δεκαετία του 1960 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Πιο συγκεκριμένα, το άρθρο αναφέρει πως, κατά τη δεκαετία 1980-91, εγκατέλειψε την Αιθιοπία το 75% του υψηλών προσόντων εργατικού της δυναμικού. Η Αφρική από το 1990 χάνει κάθε χρόνο 20.000 επαγγελματίες, ενώ πάνω από 300.000 εργαζόμενοι υψηλής εξειδίκευσης αφρικανικής καταγωγής κατοικούν στο εξωτερικό. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως παρά τα τεράστια ποσά των αφρικανικών κυβερνήσεων σε επενδύσεις για την εκπαίδευση των νέων σε τομείς της υγείας, οι συγκεκριμένοι επαγγελματίες μετά την περάτωση των σπουδών τους επιλέγουν να

μετακινηθούν σε πιο πλούσιες χώρες (Gwaradzimba & Shumba, 2010). Επιπρόσθετα, στην Κένυα η εκπαίδευση ενός γιατρού κοστίζει 40.000 δολάρια, ενώ το 35% της δημόσιας αναπτυξιακής βοήθειας της χώρας δαπανάται για τον εκπατρισμό των επαγγελματιών (Tebeje, 2011). Τέλος, χαρακτηριστική ήταν η φράση της Dr. Lalla Ben Barka της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Αφρική (UNECA) το 2005: «Σε 25 χρόνια, η Αφρική θα είναι άδεια από μυαλά» (Sahoo & Pattanaik, 2014).

Ασία: Τα αναπτυσσόμενα έθνη της Ασίας υποφέρουν κι αυτά από το φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων», καθώς τα πιο λαμπρά ταλέντα τους μετακινούνται αναζητώντας καλύτερες ευκαιρίες. Οι δύο γίγαντες της ηπείρου, Κίνα και Ινδία, έχουν παράγει κατά καιρούς πολλούς απόφοιτους οι οποίοι μετακινήθηκαν στη Δύση, όπου οι ευκαιρίες για ανέλιξη είναι μεγαλύτερες και οι το επίπεδο αποδοχών βρίσκονται σε διαφορετική κατηγορία (Hugo, 2005). Κατά την περίοδο 1978-2006, από την Κίνα μετακινήθηκαν στο εξωτερικό συνολικά 1.076.000 απόφοιτοι κι επέστρεψαν μόνο οι 275.000 (Welch & Zhen, 2008).

Επίσης, πρόσφατα δεδομένα δείχνουν πως περίπου 1,4 εκατομμύρια μετανάστες που έχουν γεννηθεί στην Μαλαισία διαμένουν στην Ινδονησία, καθιστώντας την μεταναστευτική διαδρομή Ινδονησίας-Μαλαισίας μια από τις πιο πολυσύχναστες στον κόσμο. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η Μαλαισία αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα «χώρας υποδοχής», υποφέρει κι αυτή από διαρροή επιστημονικού προσωπικού. Την τελευταία δεκαετία έχουν απομείνει στην χώρα 300.000 εκπαιδευμένοι με πανεπιστημιακούς τίτλους, δηλαδή το 10% των αποφοίτων της χώρας (Romann, 2013).

Ο Romann (2013), επίσης, επισημαίνει πως η μετακίνηση Ινδών φοιτητών στο εξωτερικό κοστίζει στη χώρα 13 δισεκατομμύρια δολάρια ετησίως. Ωστόσο, η «διαρροή εγκεφάλων» που υφίστανται οι δύο ασιατικοί γίγαντες Κίνα και Ινδία, δεν είναι σοβαρή. Αυτό μπορεί να συμβαίνει λόγω του μεγέθους των δύο χωρών, που τις καθιστά μεγάλη δεξαμενή ταλέντων και οι οποίες μπορούν να απορροφήσουν τις επιπτώσεις που έχει η διαρροή στην οικονομική τους ανάπτυξη.

Συνοψίζοντας, οι σύγχρονες έρευνες αναζητούν τα χαρακτηριστικά των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών που υφίστανται σοβαρή «διαρροή εγκεφάλων». Αυτά συνοψίζονται στο *πληθυσμιακό μέγεθος*, το *εισοδηματικό επίπεδο* και το *εκπαιδευτικό επίπεδο των χωρών προέλευσης* των πτυχιούχων που έχουν μεταναστεύσει. Αρχικά, όσο αυξάνεται ο πληθυσμός μιας χώρας, τόσο περισσότερο μειώνονται οι μεταναστευτικοί ρυθμοί (Γκανάς, 2014). Επίσης, έρευνες έχουν δείξει πως οι χώρες με μεσαίο επίπεδο εισοδήματος καταλαμβάνουν τους μεγαλύτερους δείκτες μετανάστευσης και, τέλος, όσο ανέρχεται το εκπαιδευτικό επίπεδο των χωρών καταγωγής των μεταναστών, οι μεταναστευτικές ροές τείνουν να είναι υψηλότερες (Carrington & Detragiache, 1999).

2.2 Στατιστικά δεδομένα του brain drain της Ελλάδας

Σύμφωνα με άρθρο που παρουσίασε η Ευρωπαϊκή Στατιστική Υπηρεσία (Eurostat) σχετικά με τις διεθνείς μεταναστευτικές ροές, ο συνολικός αριθμός μακροπρόθεσμων μεταναστών που εξήλθαν από τις ευρωπαϊκές χώρες κατά το έτος 2016 ανέρχεται στα

2.000.000 άτομα, ενώ όσον αφορά τον εξερχόμενο αριθμό με σημείο αναφοράς το ίδιο έτος, αυτός υπολογίζεται περίπου στα ίδια επίπεδα (Εικόνες 2.2.1 και 2.2.2).

Η καθαρή μετανάστευση ορίζεται ως:

*« Για μια περιοχή και μια δεδομένη περίοδο, η διαφορά μεταξύ της εισόδου μεταναστών I και της εξόδου E δηλ. $(I-E)$ ».*⁴

Επομένως, θα μπορούσε να υποθέσει κανείς πως οι ευρωπαϊκές χώρες δεν υφίστανται κάποιο πλήγμα, αλλά ούτε επωφελούνται από αυτές τις μετακινήσεις, διότι η συνολική καθαρή μετανάστευση ισούται περίπου με το μηδέν. Ωστόσο, σε εθνικό επίπεδο, οι εισροές κι οι εκροές δεν είναι ισόποσες, με αποτέλεσμα η εθνική καθαρή μετανάστευση άλλοτε να έχει θετικό πρόσημο κι άλλοτε αρνητικό, με τις επερχόμενες συνέπειες αντίστοιχα.

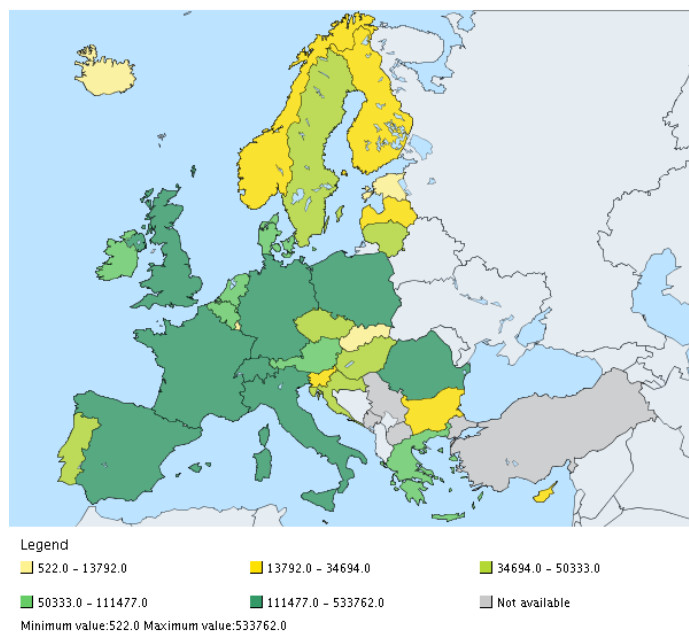
Πιο συγκεκριμένα, με βάση το ίδιο άρθρο, στην περίπτωση της Γερμανίας κατά το έτος 2016, ο εισερχόμενος αριθμός μεταναστευσάντων ανερχόταν στο 1.000.000 άτομα, ενώ ο εξερχόμενος ακριβώς στα μισά. Επομένως, η χώρα είχε θετικό πρόσημο ως προς τον καθαρό αριθμό μεταναστών (500.000).

⁴ Κοτζαμάνης, Β., Βανταλή Μ., Λεξικό τεχνικών δημογραφικών όρων. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/DDAoG/dictio/desc.htm>. Τελευταία ανάκτηση στις: 04/12/2018.

Emigration

persons - 2016

Age reached during the year

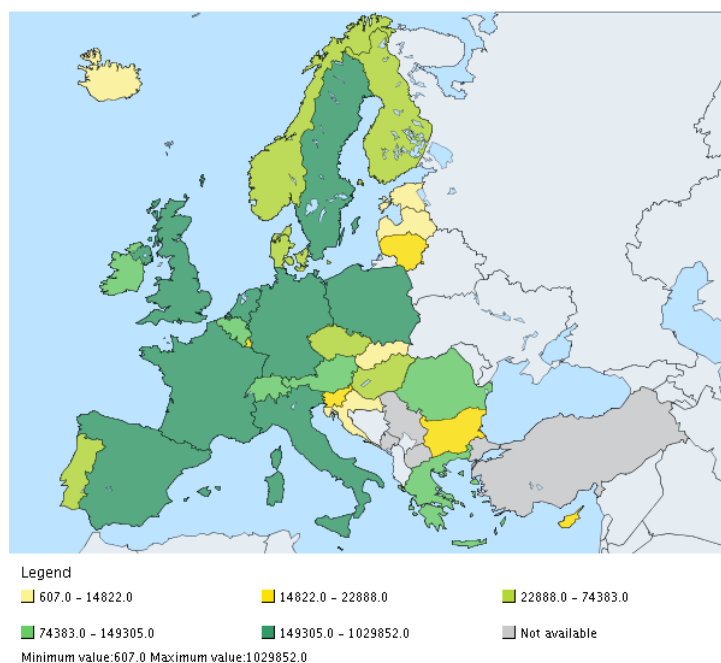

Εικόνα 2.2.1 - Απεικόνιση του συνολικού αριθμού μακροπρόθεσμων μεταναστών που εξήλθαν από τις ευρωπαϊκές χώρες το 2016. Πηγή: Eurostat, Migration and migrant population statistics in 2016

Immigration

persons - 2016

Age reached during the year

Εικόνα 2.2.2 - Απεικόνιση του συνολικού αριθμού μακροπρόθεσμων μεταναστών που εισήλθαν στις ευρωπαϊκές χώρες το 2016. Πηγή: Eurostat, Migration and migrant population statistics in 2016

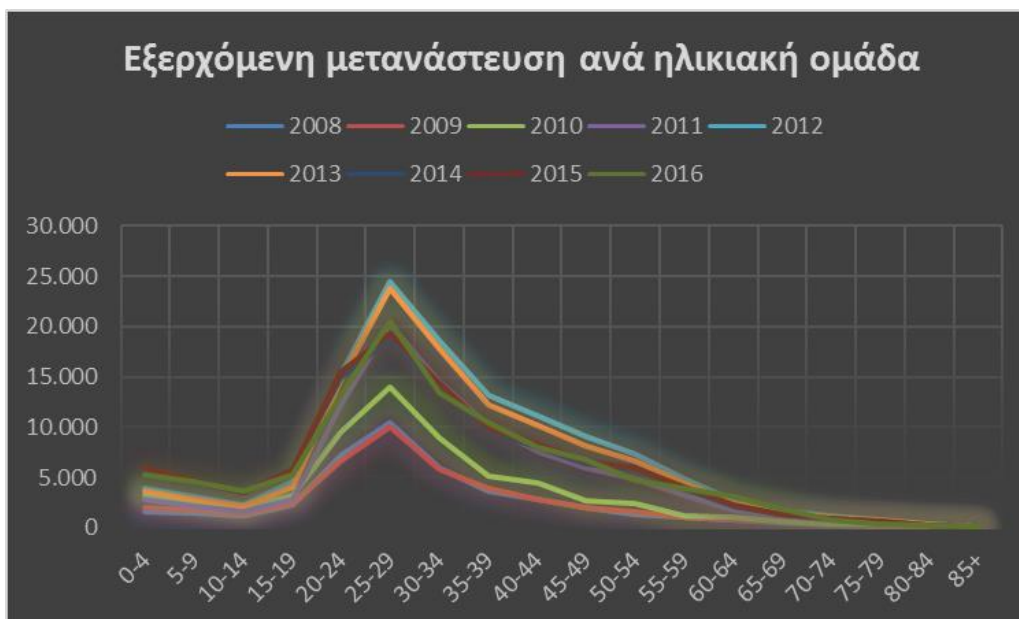
Στον αντίποδα βρίσκεται η Ελλάδα, η οποία κατά το έτος 2016, διατήρησε θετικό πρόσημο ως προς τον αριθμό μεταναστευσάντων (10.332), αλλά μέσα σε ένα διάστημα 8 χρόνων (2009-2016) που ταυτίζεται με την περίοδο της οικονομικής κρίσης, έχασε συνολικά καθαρό αριθμό 226.472 ατόμων (Πίνακας 2.2.1). Αξίζει να σημειωθεί, πως στα στοιχεία εισερχόμενης μετανάστευσης που καταγράφηκαν κατά το έτος 2016 συμπεριλαμβάνονταν και τα άτομα που βρίσκονταν στον ελλαδικό χώρο λόγω της προσφυγικής κρίσης, όπως αναφέρει η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) σε δελτίο τύπου που εξέδωσε στα τέλη του 2017.

Πίνακας 2.2.1 - Η μετανάστευση στην Ελλάδα (2009-2016)

Έτος	Εισερχόμενοι Μετανάστες	Εξερχόμενοι Μετανάστες	Καθαρός Αριθμός Μεταναστών
2009	58.613	43.686	14.927
2010	60.462	62.041	-1.579
2011	60.089	92.404	-32.315
2012	58.200	124.194	-65.994
2013	57.946	117.094	-59.148
2014	59.014	106.804	-47.790
2015	64.446	109.351	-44.905
2016	116.867	106.535	10.332
Σύνολο	535.637	762.109	-226.472

Πηγή: Eurostat, Migration and migrant population statistics, 2018

Σύμφωνα με στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για τις εκτιμώμενες εξερχόμενες μεταναστευτικές ροές κατά φύλο και ομάδες ηλικιών, προκύπτει πως από τα 762.109 άτομα που εγκατέλειψαν την Ελλάδα την προαναφερθείσα οχταετία, τα 333.170 άνηκαν στην ηλικιακή ομάδα των 25-39, γνωστή και ως “generation E” (*expats*), (Διάγραμμα 2.2.1). Όπως υπογραμμίζει και η ετήσια έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος για το 2015, αυτή η γενιά εγκατέλειψε την Ελλάδα λόγω της οικονομικής κρίσης με προορισμό τις πιο ανεπτυγμένες χώρες. Στόχος της ήταν οι καλύτερες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες, αλλά και η εύρεση εργασίας με καλύτερες απολαβές. Παράλληλα, άλλες έρευνες επισημαίνουν πως η διαρροή αυτή στοίχισε πάνω από 15 δισ. ευρώ υπολογίζοντας τις δαπάνες του ελληνικού κράτους και των νοικοκυριών για τις σπουδές των μεταναστευόντων (Papaefthymiou, 2018).

Εικόνα 2.2.3 - Εξερχόμενη μετανάστευση από την Ελλάδα ανά ηλικιακή ομάδα. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2017

Τα στοιχεία της Έκθεσης δείχνουν πως τα υψηλά ποσοστά ανεργίας που επικρατούσαν στην Ελλάδα αλλά και η ύφεση στην οποία υπέκυψε η χώρα την περίοδο 2008-2014, οδήγησαν την κοινωνία σε φυγή, γι' αυτό κι έχουμε υπερδιπλασιασμό του εξερχόμενου πληθυσμού κατά την περίοδο 2011-2012 εν συγκρίσει με το 2009. Το ποσοστό ανεργίας της χώρας το 2008 ήταν 7,9%, ενώ την περίοδο 2011-2014 ξεπέρασε το 25%, με τελική τιμή 26,7% (2014). Επανερχόμενοι στα σημερινά δεδομένα, σύμφωνα με την Eurostat, την χρονιά που διανύσαμε, το ποσοστό ανεργίας μειώθηκε στα 20,1% (Μάιος, 2018). Αξίζει να σημειωθεί πως την προαναφερθείσα εξαετία το ποσοστό ανεργίας των εξειδικευμένων νέων ηλικίας 25-39 ετών ήταν αυξημένο κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες σε σχέση με το γενικό ποσοστό ανεργίας και υπερδιπλάσιο του μέσου όρου της ΕΕ-28 (Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

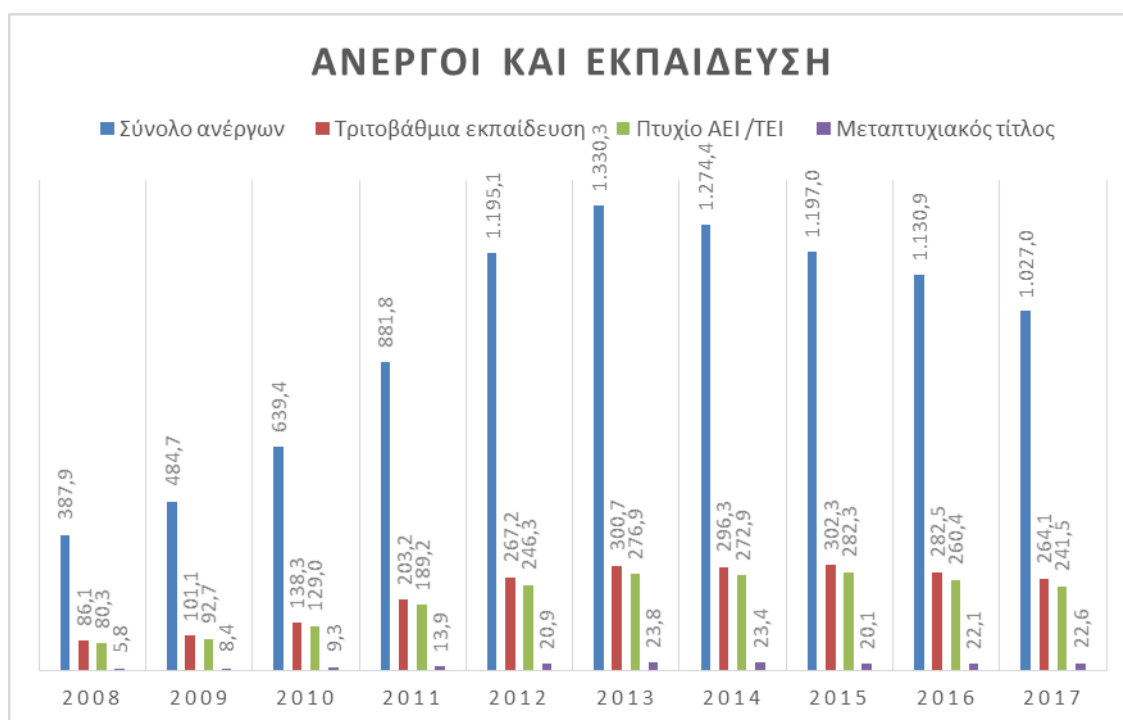
Στρέφοντας την προσοχή προς τη γενιά “generation E”, ο Πίνακας 2.2.2 εκφράζει τους δείκτες ανεργίας των ατόμων ηλικιακής ομάδας 25-44 ετών κατά την περίοδο 2008-2017, σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από την Έρευνα Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ για την περίοδο 1981-2017. Είναι φανερός ο διπλασιασμός του δείκτη μέσα σε δύο χρόνια (2010-2012).

Πίνακας 2.2.2 - Δείκτης ανεργίας ατόμων ηλικιακής ομάδας 25-44 ετών στην Ελλάδα (2008-2017)

Έτος	Δείκτης Ανεργίας (%)
2008	10,4
2009	12,2
2010	16,1
2011	23,3
2012	30,5
2013	35
2014	33,3
2015	30,7
2016	28,6
2017	26,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού -Πληθυσμός, Εκπαίδευση, Κατάσταση απασχόλησης (1981 - 2017)

Στη συνέχεια, σύμφωνα με δεδομένα της ίδιας έρευνας, απεικονίζεται ο ετήσιος αριθμός άνεργων ατόμων σε συνάρτηση με το επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσής τους κατά την περίοδο 2008-2017 (Διάγραμμα 2.2.2). Ενδεικτικά, παρατηρείται το 2013 ο μεγαλύτερος αριθμός άνεργων, περίπου 1.330 άτομα, εκ των οποίων το 23% έχει λάβει τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Εικόνα 2.2.4 - Ετήσιος αριθμός Ελλήνων ανέργων σε συνάρτηση με το επίπεδο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης που έχουν λάβει, κατά την περίοδο 2008-2017. Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Εργατικού Δυναμικού – Ανεργοί (1981-2017)

Πέρα από την ανεργία, που αποτέλεσε βασικός παράγοντας της διαρροής εγκεφάλων, η ετήσια Έκθεση επισημαίνει και την μείωση του διαθέσιμου κατά κεφαλήν εισοδήματος ως παράγοντα ώθησης των μεταναστών. Πιο συγκεκριμένα, το κατά κεφαλήν ακαθάριστο διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών της χώρας υπέστη μείωση από 93,8% του μέσου όρου της ευρωζώνης των 19 το 2008 σε μόλις 68,8% το 2013 (Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

Έχοντας, λοιπόν, αναφέρει στην προηγούμενη ενότητα τη σημασία των επενδύσεων μιας χώρας για Έρευνα & Ανάπτυξη (R&D) αλλά και την απασχόληση του εργατικού δυναμικού σε τομείς που ενισχύουν την «οικονομία της γνώσης», θεωρείται σημαντικό κλείνοντας αυτήν την ενότητα να αναφερθεί πως:

- Η δαπάνη της Ελλάδας για Έρευνα και Καινοτομία ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι η 5η μικρότερη μεταξύ των χωρών της ΕΕ-28,
- Ο αριθμός των ατόμων της χώρας είτε με πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε κλάδους της επιστήμης και της τεχνολογίας (S&T), είτε με θέση εργασίας στους τομείς αυτούς δεν ξεπερνά το 35% του ενεργού πληθυσμού σε σχέση με το 44% στην ΕΕ-28,
- Η Ελλάδα κατατάσσεται 33^η ανάμεσα σε 60 χώρες και 81^η ανάμεσα σε 144 χώρες με βάση τις εκτιμήσεις των δεικτών ανταγωνιστικότητας (World Economic Forum) που συνεκτιμούν την ποιότητα της εκπαίδευσης, την καινοτομία και την επιχειρηματική κουλτούρα (Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

3. Η συμβολή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην αναπτυξιακή διαδικασία

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται μια προσπάθεια περιγραφής της ιστορικής εξέλιξης της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου και πώς από την αρχική έννοια της «αξίας» του ανθρώπου οι μελετητές έθεσαν τον όρο «κεφάλαιο». Επίσης, γίνεται λόγος για τον ρόλο της συσσώρευσης κεφαλαίου στην παραγωγικότητα μιας χώρας και τέλος, παρατίθενται ορισμένες συνέπειες που είχε η διαρροή του ανθρώπινου κεφαλαίου στην Ελλάδα.

Η συνεισφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου στην αναπτυξιακή διαδικασία αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της θεωρίας της «ενδογενούς ανάπτυξης» (Εκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

Η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου έχει τις απαρχές της στον 17^ο αιώνα, όταν ο Sir William Petty (1662) εισήγαγε την εργασία ως βασική παράμετρο του εθνικού πλούτου, αποκαλώντας την «πατέρα του πλούτου» (*father of wealth*). Αργότερα, οι Cantillon (1755) και Smith (1776) με τις συζητήσεις τους περί της έννοιας του ανθρώπινου κεφαλαίου, έθεσαν τις βάσεις για την ανάπτυξη των μετέπειτα θεωριών του ανθρώπινου κεφαλαίου. Πιο συγκεκριμένα, ο Smith είχε ως στόχο τη διερεύνηση των λόγων στους οποίους οφείλονται οι διαφορετικές αμοιβές μεταξύ διαφορετικών επαγγελμάτων. Στην έννοια του κεφαλαίου συμπεριέλαβε την αξία όλων των χρησίων ικανοτήτων που έχουν αποκτηθεί από τα μέλη μιας κοινωνίας, ενώ υποστήριξε πως η εκπαίδευση ενός εργαζομένου αποτελεί δαπάνη, η οποία, όμως, επιστρέφει στο μέλλον με κέρδος, καθώς ένας εκπαιδευμένος εργαζόμενος είναι περισσότερο παραγωγικός από έναν ανεκπαίδευτο (Folloni & Vittadini, 2010). Με άλλα λόγια, ανέφερε πως η εκπαίδευση και η αποτελεσματική της χρήση μπορεί να συνεισφέρει στη βελτίωση των ατομικών, αλλά και κοινωνικών συνθηκών (Γιαννακόπουλος, Ντεμούσης, 2015:21). Αργότερα, οι Mill (1848) και Marshall (1890) εξέφρασαν διαφορετικές απόψεις, καθώς υποστήριζαν πως δεν είναι δυνατόν να ορίσουμε τα ανθρώπινα όντα σαν κεφάλαια. Ειδικότερα, επισήμαναν πως για να καθορίσουμε την αξία ενός αντικειμένου, χρειαζόμαστε μια αγορά, επομένως, η απορία έγκειται στο αν υπάρχει αγορά για τις αποκτηθείσες ικανότητες και δεξιότητες. Ασπαζόμενοι, λοιπόν, την άποψη πως οι ικανότητες και δεξιότητες αποτελούν δαπάνη, αλλά κάνουν τους ανθρώπους πιο παραγωγικούς, θεώρησαν πως σωστά θα πρέπει να λάβουν αυτήν την ονομασία-δηλαδή του ανθρώπινου κεφαλαίου (Mill, 1909 edition:47).

Στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, ο Dennison (1962, 1967), επέκτεινε τους προηγούμενους συλλογισμούς διερωτώμενος εάν υπάρχει διαφορά μεταξύ της αξίας των ικανοτήτων/δεξιοτήτων ενός ατόμου και της αξίας του ίδιου του ατόμου, διάκριση πολύ δύσκολη, καθώς οι ικανότητες/δεξιότητες εμπεριέχονται στο ίδιο το άτομο. Τον ίδιο καιρό, ο Schultz σημείωσε πως είναι λογικό να μην μπορούμε να αντιληφθούμε τους ανθρώπους σαν κεφάλαιο λόγω των πεποιθήσεών μας, αλλά, ο άνθρωπος πλούτος και η επένδυση σε αυτόν είναι σίγουρα προς βελτίωση της ευημερίας των

ανθρώπων (Schultz, 1961:2). Αυτή η νέα οπτική έδωσε μια νέα πνοή ως προς τα ορθολογικά κριτήρια επένδυσης σε ανθρώπινο κεφάλαιο, καθώς προσέγγιζε περισσότερο την επένδυση του κάθε ατόμου στις προσωπικές του ικανότητες κι όχι την επένδυση του κράτους για ενίσχυση της εθνικής του δύναμης (Folloni & Vittadini, 2010: 252).

Το 1964 ο Becker εισήγαγε πιο οργανωμένα τις βασικές αρχές της θεωρίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, θεωρώντας τις εκπαιδευτικές επιλογές ως επενδυτικές αποφάσεις, όπου η εκπαίδευση αυξάνει την παραγωγικότητα (Mincer, 1958, Becker, 1964). Η θεωρία προβλέπει μια θετική σχέση μεταξύ της σχολικής εκπαίδευσης και του βαθμού επιτυχίας στην αγορά εργασίας, αν και, σύμφωνα με τη θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου, η σχέση είναι μόνο αιτιακή (Wiers-Jenssen & Try, 2005).

Όσον αφορά την εγχώρια και ξένη εκπαίδευση, η θεωρία υφίσταται κάποιες προσαρμογές, καθώς οι ξένες κι εγχώριες μορφές εκπαίδευσης δεν είναι ομοιογενείς. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα μιας χώρας είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την εγχώρια αγορά εργασίας, αντανακλώντας τις απαιτήσεις της. Από την άλλη πλευρά, οι δεξιότητες που μπορεί να αναπτύξει ένας απόφοιτος ξένου ιδρύματος μπορεί να φαίνονται ελκυστικές στους πιθανούς εργοδότες. Σε γενικές γραμμές, η συνιστώσα του ανθρώπινου κεφαλαίου μπορεί να είναι πιο εφαρμόσιμη στη χώρα όπου πραγματοποιείται η εκπαίδευση από ό, τι σε άλλες χώρες (Wiers-Jenssen & Try, 2005).

Τις τελευταίες δεκαετίες, είναι κοινώς παραδεκτό μεταξύ των οικονομολόγων πως παρατηρείται ένα κενό στην οικονομική ανάπτυξη το οποίο δεν μπορεί να δικαιολογηθεί από την αύξηση των πρωτογενών εισροών. Έτσι, τα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης στράφηκαν και προς άλλους παράγοντες παραγωγής, όπως η συσσώρευση ανθρώπινου δυναμικού που θεωρείται από τους βασικότερους πυλώνες της οικονομικής ανάπτυξης (Jinyoung, 1998). Ειδικότερα, η συνεχής συσσώρευση ανθρώπινου δυναμικού αυξάνει την παραγωγικότητα της εργασίας και του κεφαλαίου, είτε πραγματοποιείται με σκόπιμες ενέργειες (Lucas, 1988, Becker et al, 1990, Jones & Manuelli, 1992), είτε με εκμάθηση στην πράξη (Stokey, 1988, Azariadis & Drazen, 1990, Young, 1991). Επίσης, το υψηλής ποιότητας ανθρώπινο δυναμικό μέσω της γνώσης ενισχύει την τεχνολογική πρόοδο, την ανταγωνιστικότητα και την καινοτομία μιας χώρας κι αποτελεί εξέχων συντελεστής για την παραγωγικότητά της. Επομένως, προβάλλει επιτακτική η ανάγκη της διατήρησης και της προστασίας του ανθρώπινου κεφαλαίου σε εθνικό επίπεδο (Εκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

Η διαρροή του ανθρώπινου κεφαλαίου που υπέστη η Ελλάδα την περίοδο 2008-2014 συνέβαλε αρνητικά στην υπογεννητικότητα που ήδη κυριαρχούσε στη χώρα, αλλά και στην επιβάρυνση των ασφαλιστικών ταμείων, καθώς χάθηκε ένα σημαντικό τμήμα του εν δυνάμει εργατικού δυναμικού της. Επιπροσθέτως, όπως προαναφέρθηκε, το κράτος και οι φορολογούμενοι επιβαρύνθηκαν τεράστιες δαπάνες για την εκπαίδευση και την εξειδίκευση των μεταναστευόντων, οι οποίοι με την παραμονή τους σε χώρες του εξωτερικού, εντείνουν αυτήν την απώλεια. Επίσης, η διαρροή αφορούσε το πιο ικανό και μορφωμένο τμήμα του εργατικού δυναμικού σε χώρες του εξωτερικού, οι οποίες απολαμβάνουν τους καρπούς της παραγωγικότητάς του, ενώ η χώρα απασχολεί χαμηλότερου επιπέδου προσωπικό. Μια άλλη αρνητική συνέπεια της διαρροής είναι η απώλεια εισοδήματος που υφίστανται οι μετανάστες, καθώς συνήθως εργάζονται σε

θέσεις κατώτερου επιπέδου σε σχέση με τα προσόντα τους κι αμείβονται λιγότερο. Τέλος, η φυγή του ανθρώπινου δυναμικού προωθεί ένα συναίσθημα ανασφάλειας και δυσπιστίας στους εναπομείναντες, οδηγώντας μερικές φορές σε επόμενο brain drain (Έκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016).

4. Βιβλιογραφική επισκόπηση

Σε αυτό το κεφάλαιο γίνεται μια σύντομη ιστορική ανασκόπηση με βάση τη βιβλιογραφία. Αρχικά, παρουσιάζεται η παγκόσμια χρονολογική πορεία του φαινομένου brain drain από τη δεκαετία του 1950 και μετά. Έπειτα, γίνεται σκιαγράφηση των τριών κυμάτων διαρροής επιστημονικού προσωπικού που υπέστη η Ελλάδα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και μετά. Στη συνέχεια, διατυπώνονται οι παράγοντες έλξης και ώθησης που επηρεάζουν την κλίση των σπουδαστών να μετακινηθούν και να παραμείνουν στο εξωτερικό. Αργότερα, γίνεται λόγος για τους παράγοντες που ωθούν κι έλκουν τους μαθητές της Κίνας να επιλέξουν την τριτοβάθμια εκπαίδευσή στο εξωτερικό. Έπειτα, παρατίθενται δύο σύγχρονες μελέτες σχετικά με την πρόσφατη ελληνική διαρροή εγκεφάλων. Τέλος, διατυπώνονται τα ερευνητικά ζητήματα και οι ερευνητικές υποθέσεις πάνω στα οποία στηρίχτηκε η έρευνά μας.

4.1 Σύντομη ιστορική διαδρομή του brain drain

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960, η αναγνώριση της συμβολής του ανθρώπινου δυναμικού στην οικονομική ανάπτυξη έστρεψε τη διεθνή κοινωνία στην αναζήτηση ενός εργατικού δυναμικού υψηλής εξειδίκευσης. Συμπληρωματικά, η άποψη πως η μελέτη στο εξωτερικό ενισχύει την οικονομική ανάπτυξη των αναπτυσσόμενων χωρών έλαβε παγκόσμια προσοχή (Grossman & Helpman, 1991, Rivera-Batiz & Romer, 1991, Stokey, 1991, Young, 1991, Lucas, 1993). Επίσης, πολλοί υποστήριζαν πως η ξένη εκπαίδευση παρέχει ένα ορισμένο κύρος ή εξουσία στους επαναπατριζόμενους φοιτητές, ανεξάρτητα από την ποιότητα της ξένης εκπαίδευσης, η οποία συχνά οδηγεί σε καλύτερη πρόσβαση στο πολιτικό και κοινωνικό προνόμιο (Θεωρία θεσμοθέτησης, Goodman, 1984). Στη γλώσσα της Ταϊλάνδης υπάρχει μια έννοια και ένας όρος, το «chura dua», που σημαίνει απόκτηση σημαντικού κύρους με τη μελέτη και / ή το ταξίδι στο εξωτερικό (Senanan, 1975).

Στο πλαίσιο αυτών των αλλαγών, ο όρος «brain drain» έκανε την πρώτη του εμφάνιση το 1963 σε μια έκθεση της Royal Society of London με στόχο να περιγράψει την εκροή Βρετανών επιστημόνων στις ΗΠΑ και τον Καναδά, κατά την διάρκεια των δεκαετιών 1950-1960. Την ίδια περίοδο μετακινούνταν προς τις ΗΠΑ κι ένα γερμανικό κύμα επιστημόνων μεταναστών (Λαμπριανίδης, 2011:28).

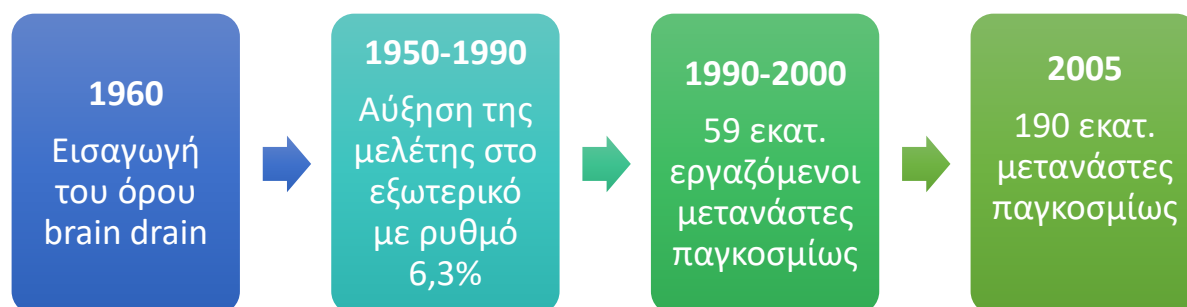
Οι πρώτες ενδείξεις του φαινομένου της «διαρροής εγκεφάλων» εντοπίζονται στη Γερμανία, όπου, λόγω του ναζιστικού καθεστώτος και των γενικευμένων επιθέσεων εναντίον των Εβραίων, πολλοί επιστήμονες, όπως ο Φρόιντ κι ο Αϊνστάιν, μετανάστευσαν εκτός της χώρας (Σεβρής, 2013:214).

Από το 1950 έως το 1990, ο συνολικός αριθμός των σπουδαστών στο εξωτερικό παγκοσμίως αυξήθηκε με μέσο ετήσιο ρυθμό 6,3%, που είναι υψηλότερος από τον ρυθμό αύξησης της παγκόσμιας εγγραφής σε τριτοβάθμια σχολεία (6%), παρά την αύξηση της ανώτατης εκπαίδευσης κατά την περίοδο αυτή (Jinyoung Kim, 1998:351).

Από το 1990 μέχρι το 2000, ο αριθμός των εργαζόμενων ατόμων που είχαν γεννηθεί σε μια χώρα και κατοικούσαν σε μια άλλη αυξήθηκε από 42 εκατ. σε 59 εκατ., δηλαδή κατά 1,7 εκατομμύρια ετησίως. Τη συγκεκριμένη δεκαετία, το ποσοστό ειδικευμένων μεταναστών αυξήθηκε κατά 4,8 ποσοστιαίες μονάδες (από 29,8% σε 34,6%). Ειδικότερα, στο τέλος της δεκαετίας, οι μετανάστες υψηλής ειδίκευσης αποτελούσαν το 34,6% του αποθέματος μετανάστευσης του ΟΟΣΑ.

Στατιστικές έχουν δείξει πως μέχρι το 2005 οι διεθνείς μετανάστες αυξήθηκαν στα 190 εκατ. (Docquier & Rapoport, 2012). Αναλυτικότερα, αναφορικά με τη δεκαετία του 2000, όσον αφορά τις ΗΠΑ, ο αριθμός των φοιτητών που προέρχονταν από άλλες χώρες ήταν περίπου 600.000 (Goldstein & Kumagai, 2003), με την πλειοψηφία να προέρχεται από τις χώρες της Άπω Ανατολής (Rajagopalan, 2004), ενώ, κατά την περίοδο 2007-2008, το αλλοδαπό ακαδημαϊκό προσωπικό (διδάσκοντες κι ερευνητικό προσωπικό) ανερχόταν στις 100.000 (Λαμπριανίδης, 2011:37-38). Στην περίπτωση του Ηνωμένου Βασιλείου, ο αριθμός των ξένων φοιτητών ανερχόταν στις 165.000, γεγονός που καθιστά το ποσοστό τους στο σύνολο των φοιτητών ακόμη μεγαλύτερο συγκριτικά με τις ΗΠΑ (Rao, 2006). Το εύρος αυτής της μεταναστευτικής τάσης είναι σημαντικό και βασίζεται κυρίως στο χάσμα μεταξύ Ανατολή - Δύση ή Νότος - Βορράς (Gatley, Lessem & Altman, 1996).

Στο πλαίσιο αυτό, οι κοινωνίες του δυτικού κόσμου μπορούν να κερδίσουν βραχυπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα οφέλη από τη διεθνή κινητικότητα. Βραχυπρόθεσμα, οι αλλοδαποί φοιτητές απέφεραν πάνω από 13 δισεκατομμύρια δολάρια μόνο στην αμερικανική οικονομία μέσω των πόρων που δαπανήθηκαν για δίδακτρα, έξοδα διαβίωσης και άλλα κόστη (Rajagopalan, 2004).

Εικόνα 4.1.1 - Χρονολογικοί σταθμοί στην ιστορία του brain drain

4.2 Ιστορικά στοιχεία του ελληνικού brain drain

Ο Steven Dedijer (1968) αναφέρει πως η μετακίνηση στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας ή για σπουδές είναι ένα διαδεδομένο φαινόμενο, τόσο παλιό όσο κι η επιστήμη. Χρονολογείται από το 500-300 π.Χ., όταν οι διανοούμενοι μετανάστευαν στην αρχαία Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, η Αθήνα αποτελούσε πόλος έλξης επιστημόνων λόγω της Ακαδημίας του Πλάτωνα (388 π.Χ.) και του Λυκείου του Αριστοτέλη (335 π.Χ.), τα πρώτα ιδρύματα μάθησης κι έρευνας στην Ευρώπη για

μεγάλο χρονικό διάστημα. Με την πάροδο του χρόνου, παρατηρήθηκαν παρόμοιες μετακινήσεις σε σημαντικά πνευματικά κέντρα όπως η Αλεξάνδρεια (300 π.Χ.), η Ρώμη και το Gundishapur στην Ανατολική Περσία (Rao, 1979:161). Έτσι, εμφανίστηκε το φαινόμενο της διαρροής εγκεφάλων από την Ελλάδα προς τα υπόλοιπα πνευματικά κέντρα, γεγονός που οφείλεται στην συνειδητή κυβερνητική πολιτική του πρώτου βασιλιά της δυναστείας των Πτολεμαίων (Kouvertaris, 1973:4).

Η Ελλάδα παραδοσιακά περιγραφόταν ως μια χώρα της «διασποράς», η οποία χάνει συσσωρευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο υψηλών ικανοτήτων (Coutsoumaris, 1968). Έχει επισημανθεί (Τσάκωνας, 1967) πως, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453), οι Έλληνες του Βυζαντίου (Λόγιοι) μετανάστευσαν σε άλλες περιοχές συμβάλλοντας με τις γνώσεις τους στην Αναγέννηση της Δύσης. Η μετακίνηση αυτή αποτελεί λαμπρό κεφάλαιο στη σύγχρονη ελληνική κουλτούρα και τον πολιτισμό (Kouvertaris, 1973:4).

Έπειτα, την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης (1821-1830), οι Έλληνες της διασποράς ίδρυσαν την Φιλική Εταιρεία συμβάλλοντας στην Ανεξαρτησία της Ελλάδας (Τσάκωνας, 1969).

Κατά τις επόμενες δεκαετίες (1890-1930), παρατηρείται η πρώτη μετανάστευση των Ελλήνων προς τον Νέο Κόσμο και πιο συγκεκριμένα προς τις ΗΠΑ. Πρόκειται για φτωχό εργατικό δυναμικό, κυρίως άντρες, χωρίς ή με λίγη εκπαίδευση προερχόμενοι από αγροτικές περιοχές (Kouvertaris, 1973:5). Στην αρχή του 20^{ου} αιώνα, η μετανάστευση έφτασε σε ανησυχητικές διαστάσεις, ωστόσο, οι Μικρασιάτες που εγκαταστάθηκαν στον ελλαδικό χώρο εξισορρόπησαν το φαινόμενο (Saloutos, 1956).

Το πρώτο κύμα της ελληνικής διαρροής εγκεφάλων εμφανίζεται μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν ακαδημαϊκοί, επιστήμονες, καλλιτέχνες και διανοούμενοι της χώρας μετανάστευσαν στην υπόλοιπη Ευρώπη συντελώντας, έτσι, στην ανασυγκρότησή της, μετά το πλήγμα του πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, οι πολιτικές αναταράξεις, οι πολιτικοί διωγμοί και το αίσθημα της ανασφάλειας που επικρατούσαν κατά την περίοδο του Εμφυλίου στην Ελλάδα, αλλά και οι ευκαιρίες για επαγγελματική και ακαδημαϊκή σταδιοδρομία στις χώρες υποδοχής, συντέλεσαν στη μη επιστροφή των μεταναστών μετά το πέρας των σπουδών τους στο εξωτερικό (Γκανάς, 2014).

Η Ελλάδα, στα τέλη του 1950, έχανε το 21% των πτυχιούχων μηχανικών της, οι οποίοι κατευθύνονταν προς τις ΗΠΑ. Το ίδιο συνέβαινε και κατά την δεκαετία του 1960 (Zobanakis, 1980). Ο ίδιος αναφέρει πως όσοι μετακινούνταν στο εξωτερικό αναζητώντας σπουδές, η αιτία ίσως βρισκόταν στην ελλιπή εγχώρια οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών, ενώ όσοι αναζητούσαν εργασία μετακινούνταν λόγω των διαφορών μεταξύ των μισθών ΗΠΑ-Ελλάδας. Κατά την περίοδο 1961-1965, εγκατέλειψαν μόνιμα την χώρα το 35% των πτυχιούχων μηχανικών, το 27% των πτυχιούχων στις φυσικές επιστήμες και το 25% των πτυχιούχων ιατρικών σχολών (Kouvertaris, 1973:6-7).

Ένα δεύτερο κύμα «διαρροής εγκεφάλων» εμφανίστηκε στην Ελλάδα την περίοδο της Χούντας των Συνταγματαρχών (1967-1974). Αρκετοί διανοούμενοι, καλλιτέχνες και πολιτικοί, αντίθετοι με το δικτατορικό καθεστώς που επικρατούσε στην χώρα, επέλεξαν να εγκαταλείψουν την Ελλάδα για να αποφύγουν την φυλακή ή την εξορία.

Συνέχισαν την καριέρα τους στις ευρωπαϊκές πόλεις, στην Αμερική κι αλλού και πάλεψαν για την αποκατάσταση της δημοκρατίας (Λαμπριανίδης, 2011:174).

Το τρίτο κύμα έκανε την εμφάνισή του κατά την περίοδο 1990-2010. Πιο συγκεκριμένα, από το 1998 μέχρι το 2007, μετανάστευσαν στο εξωτερικό 550.000 Έλληνες με σκοπό να απασχοληθούν σε θέσης υψηλής επαγγελματικής ειδίκευσης (Λαμπριανίδης, 2011:175). Το ίδιο ποσοστό κατά την περίοδο 1962-1977 ήταν 70.000 πτυχιούχοι, όπως, αρχιτέκτονες, χημικοί, γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές, κ.λπ. Αυτή η αύξηση στην μετακίνηση των πτυχιούχων οφείλεται στην καθυστερημένη και μεσαία τεχνολογική ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας η οποία είχε ως αποτέλεσμα την μη απορρόφηση αυτών των πτυχιούχων στις εγχώριες θέσεις εργασίας. Χαρακτηριστικό της τότε ελληνικής αγοράς εργασίας ήταν πως απορροφούσε τους ανειδίκευτους εργάτες αλλά «απωθούσε» στο εξωτερικό το υψηλά ειδικευόμενο προσωπικό (Γκανάς, 2014).

Εικόνα 4.2.1 - Τα χρονολογικά κύματα του ελληνικού brain drain

Τέλος, η αδιάκοπη αιμορραγία του ανθρώπινου δυναμικού της Ελλάδας συνεχίζεται και τη δεκαετία που διανύουμε, όπως συμπεραίνουμε κι από τα στοιχεία που περιγράφηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια. Τίθεται, ωστόσο, το εξής ερώτημα: η φυγή τόσων χιλιάδων ατόμων οφείλεται, τελικά, μόνο στην οικονομική κρίση και την ανεργία που κυριαρχούν τα τελευταία χρόνια, ή υπάρχουν κι άλλες παράμετροι που επηρεάζουν αυτήν την απόφαση των μεταναστών υψηλής ειδίκευσης;

4.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση για brain drain

Το brain drain ως επί το πλείστον είναι ένα πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι αναπτυσσόμενες χώρες (Liki, 2001:72). Οι αναπτυγμένες χώρες που δέχονται το εξειδικευμένο προσωπικό αποκτούν «εγκεφαλικό κέρδος» και αυξάνουν το ανθρώπινο κεφάλαιό τους. Η βιβλιογραφία και οι έρευνες έχουν δείξει πως οι μετανάστες υψηλών προσόντων μετακινούνται προς τις χώρες με υψηλότερο βιοτικό επίπεδο, όπως οι ΗΠΑ, η Αγγλία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Αυστραλία και ο Καναδάς (Bildirici, Sunal, Aykac & Orcan, 2008). Σημαντική προβάλλει η ανάγκη αναζήτησης και προσδιορισμού των παραγόντων που επηρεάζουν τη διεθνή κινητικότητα των σπουδαστών και τη προδιάθεσή τους για brain drain.

Οι παράγοντες που συμβάλλουν στην απόφαση των ατόμων να μεταβούν στο εξωτερικό είτε για σπουδές είτε για εύρεση εργασίας μπορούν να ταξινομηθούν κάτω από την ομπρέλα δύο ευρειών κατηγοριών: παράγοντες «πίεσης»/«ώθησης» και παράγοντες «έλξης» (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007). Το μοντέλο αυτό αναπτύχθηκε από τον Lewin (1951) κι έχει κρίσιμη σημασία για τη διεθνή κινητικότητα. Πιο συγκεκριμένα, ο Baruch (1995) ανέφερε πως υπάρχει ένα τρίπτυχο μοντέλο παραγόντων (ένας συνδυασμός κοινωνικών, οικονομικών ή νομικών παραμέτρων), το οποίο επηρεάζει την απόφαση των ανθρώπων να μεταναστεύσουν κι άλλοτε τους ωθεί να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής, ενώ άλλοτε τους έλκει να γυρίσουν. Σε προσωπικό επίπεδο, οι κοινωνικοί και πολιτιστικοί παράγοντες έχουν μεγάλη σημασία για τις διαδικασίες ολοκλήρωσης, καθώς οι φοιτητές κινούμενοι από τον έναν πολιτισμό στον άλλον συναντούν διάφορες πολιτισμικές πολυπλοκότητες (Osland & Bird, 2000, Tsuda, 1999). Σε εθνικό επίπεδο, έρευνες δείχνουν πως οι αναπτυσσόμενες χώρες χάνουν το αμιγώς πολυτιμότερο εργατικό τους δυναμικό με προορισμό τις ανεπτυγμένες χώρες (Geesen, 1998), φαινόμενο που μπορεί να αντισταθμιστεί από τις κατάλληλες εκπαιδευτικές επιλογές τις χώρας (Kar-yiu & Chong, 1999).

Το μοντέλο ώθησης/έλξης αξίζει να μελετηθεί συναρτήσει της θεωρίας της «αιτιολογημένης δράσης», κατά την οποία η απόφαση των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό, είτε για περαιτέρω σπουδές είτε για να βρουν εργασία, αλλά και η προδιάθεσή τους για παραμονή στη χώρα υποδοχής επηρεάζεται από τις στάσεις τους (Ajzen & Fishbein, 1980, Fishbein & Ajzen, 1975).

Ειδικότερα, οι δυσμενείς συνθήκες που επικρατούν σε μια χώρα μετανάστευσης είναι παραδοσιακά συνδεδεμένες με τους παράγοντες «ώθησης», ενώ οι ευνοϊκές συνθήκες στις χώρες υποδοχής αποτελούν τους παράγοντες «έλξης» (Krugman & Obstfeld, 1991). Ορισμένοι μελετητές (Brandi et al., 2003) επισήμαναν πως οι παράγοντες ώθησης ανιχνεύονται πιο συχνά στην περίπτωση της μαζικής μετανάστευσης, ενώ οι παράγοντες έλξης είναι πιθανό να επηρεάσουν τη μετανάστευση με μεγαλύτερη εξειδίκευση.

Επίσης, οι Chirkov, Vansteenkiste, Tao και Lynch (2007) εξέτασαν την παρακίνηση των διεθνών φοιτητών στηριζόμενοι στη «θεωρία της αυτοδιάθεσης» (SDT) και σε συνάρτηση με δύο ομάδες στόχων: διατήρησης και αυτο-ανάπτυξης. Σύμφωνα με την SDT (Deci & Ryan, 2000, Sheldon, Ryan, Deci, & Kasser, 2004), όλα τα ανθρώπινα

όντα έχουν την επιθυμία να είναι κύριοι του εαυτού τους, ενώ τα άτομα είναι πιο υγιή κι ευτυχισμένα όταν εμπλέκονται σε δραστηριότητες τις οποίες θεωρούν ενδιαφέρουσες, τις απολαμβάνουν και τις ενσωματώνουν σύμφωνα με τις αξίες τους. Τέτοια δραστηριότητα αποτελεί κι η απόφαση για μελέτη στο εξωτερικό (Chirkov, Safdar, de Guzman & Playford, 2008).

Όσον αφορά τους στόχους των διεθνών φοιτητών, οι Chirkov et al. (2007) ανέφεραν πως αποτελούν «οι πιο εξειδικευμένοι αντικειμενικοί στόχοι που διαμορφώνονται από την κατάσταση των ατόμων στη χώρα καταγωγής, τις σχέσεις με τις οικογένειες, τους μελλοντικούς στόχους σταδιοδρομίας και άλλες συνθήκες» (σσ. 205). Διέκριναν, λοιπόν, τους στόχους σε στόχους διατήρησης και στόχους αυτό-ανάπτυξης, μια διάκριση που αντιστοιχεί στην παραδοσιακή διάκριση των κινήτρων διεθνούς μετανάστευσης που προαναφέρθηκε: παράγοντες ώθησης κι έλξης. Οι στόχοι διατήρησης αναφέρονται σε διάφορες προσπάθειες για την αποφυγή διάφορων καταστάσεων στη χώρα καταγωγής, έτσι ώστε να εξασφαλιστούν η ασφάλεια, η ελευθερία κι άλλες ανθρώπινες συνθήκες, ενώ οι στόχοι αυτό-ανάπτυξης αφορούν επιδιώξεις σχετικές με την απόκτηση καλύτερης εκπαίδευσης και την καθιέρωση επιτυχημένης σταδιοδρομίας (Chirkov et al., 2008:428). Επομένως, τα κίνητρα των φοιτητών για διεθνή μετανάστευση θα μπορούσαν να προσδιοριστούν σύμφωνα με έναν συνδυασμό των δύο αυτών ομάδων στόχων τους συναρτήσει το επίπεδο αυτό-διάθεσής τους.

Όσον αφορά τους προσδιοριστικούς παράγοντες της διεθνούς κινητικότητας των σπουδαστών, η βιβλιογραφία αναφέρει πως η κατεύθυνση της μετανάστευσης των φοιτητών καθορίζεται από τη γεωγραφική εγγύτητα της χώρας υποδοχής σε σχέση με τη χώρα προέλευσης και από τις πολιτισμικές και γλωσσικές ομοιότητες των μεταναστευόντων με τη χώρα υποδοχής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της πρώτης συνθήκης αποτελεί το γεγονός πως τη δεκαετία του 2000 πάνω από το 25% των αλλοδαπών φοιτητών στη Γαλλία, τη Γερμανία και την Αγγλία προερχόταν από άλλες ευρωπαϊκές χώρες ενώ, της δεύτερης, ότι οι αγγλόφωνοι σπουδαστές τείνουν να μεταναστεύουν στις ΗΠΑ, τον Καναδά και την Αγγλία και οι σπουδαστές της Γαλλίας μεταναστεύουν στο Βέλγιο και τον Καναδά. Άλλοι παράγοντες αποτελούν η γλώσσα, η θρησκεία, η πολιτική μετανάστευσης της χώρας προορισμού, όπως, επίσης και οι οικονομικές-πολιτικές συνθήκες στη χώρα καταγωγής (Salt & Ford, 1993:295-6). Τέλος, σημαντικοί προσδιοριστικοί παράγοντες είναι το κοινωνικοοικονομικό υπόβαθρο των γονέων των μεταναστευόντων φοιτητών, όπως, επίσης και η ύπαρξη συγγενικών προσώπων σε κάποια χώρα του εξωτερικού. Μελέτες έχουν δείξει πως φοιτητές που επέλεξαν να εργαστούν στις ΗΠΑ είχαν συγγενείς εκεί, ενώ οι φοιτητές ιατρικών επαγγελμάτων επιλέγουν πιο εύκολα να εγκατασταθούν σε μια χώρα σαν κι αυτήν (Bildirici, Sunal, Aykac & Orcan, 2008).

Για την ανάγκη της έρευνας, οι παράγοντες που επηρεάζουν το brain drain θα ταξινομηθούν και θα παρουσιαστούν σε έξι κύριες κατηγορίες, όπως αυτές παρουσιάζονται στην έρευνα των Kazlauskienė & Rinkevicius (2006):

Πρώτον, ο παράγοντας της **επαγγελματικής έλξης (παράγοντας έλξης)** αποτελείται από τις μεταβλητές που προσδιορίζουν τις άριστες συνθήκες για επαγγελματική πραγματοποίηση και εργασία στο εξωτερικό. Είναι σημαντικές λόγω του

πλεονεκτήματος της επίδρασης έλξης στη δομή των αιτιών μετανάστευσης. Τέτοιες μεταβλητές αποτελούν η ευνοϊκή πληρωμή για την εργασία, οι συνθήκες εργασίας, οι συνθήκες βελτίωσης των επαγγελματικών δεξιοτήτων, η ζήτηση του επαγγέλματος στο εξωτερικό, κ.ά.

Δεύτερον, ο παράγοντας της **κοινωνικοοικονομικής κατάστασης με τα αποτελέσματα ώθησης** υποδηλώνει την επιρροή της οικονομικής και κοινωνικής κατάστασης στη μετακίνηση προς το εξωτερικό. Σε αυτήν την κατηγορία εμπεριέχονται οι μη ικανοποιητικοί μισθοί, οι περιορισμένες δυνατότητες επαγγελματικής πραγμάτωσης και βελτίωσης, οι κακές συνθήκες εργασίας, η χαμηλή ζήτηση για επαγγέλματα, το χαμηλό επίπεδο εύρεσης εργασίας, κ.ά.

Τρίτον, ο παράγοντας του **κρατικού ακαδημαϊκού συστήματος και της συνεργασίας (παράγοντας έλξης και ώθησης)** αντανακλά την επιρροή του κρατικού εκπαιδευτικού συστήματος και των σχέσεων στην ακαδημαϊκή κοινωνία με τη μετανάστευση. Οι μεταβλητές που σχετίζονται με αυτόν τον παράγοντα είναι η ανοικτή και ευέλικτη επιρροή του εκπαιδευτικού συστήματος στις χώρες του εξωτερικού (παράγοντας έλξης), το συντηρητικό εγχώριο εκπαιδευτικό σύστημα (παράγοντας ώθησης), η δυσαρέσκεια με το σύστημα επιστήμης και εκπαίδευσης (παράγοντας ώθησης), οι ακαδημαϊκές σχέσεις, κ.ά.

Τέταρτον, ο παράγοντας της **κρατικής μακροοικονομικής κατάστασης και της κυβερνητικής πολιτικής (παράγοντας έλξης και ώθησης)** δηλώνει την επιρροή των διαρθρωτικών παραμέτρων στη μετανάστευση, τη σημασία της κυρίαρχης κοινωνικοοικονομικής κατάστασης της χώρας καταγωγής και των κυβερνητικών πολιτικών. Οι μεταβλητές που λαμβάνονται υπόψη είναι το βιοτικό επίπεδο της χώρας, το πολιτικό σύστημα, οι συνθήκες κοινωνικής ασφάλισης, η οικονομική κατάσταση της χώρας, κ.ά.

Πέμπτον, ο **οικολογικός παράγοντας (παράγοντας έλξης και ώθησης)** που συσχετίζεται με την επιρροή της οικολογικής κατάστασης μιας χώρας στη μετανάστευση και εμπεριέχει μεταβλητές όπως το κλίμα μιας χώρας.

Τέλος, ο παράγοντας της **οικογενειακής ένωσης**, ο οποίος αντανακλά την επίδραση των οικογενειακών δεσμών στη μετανάστευση.

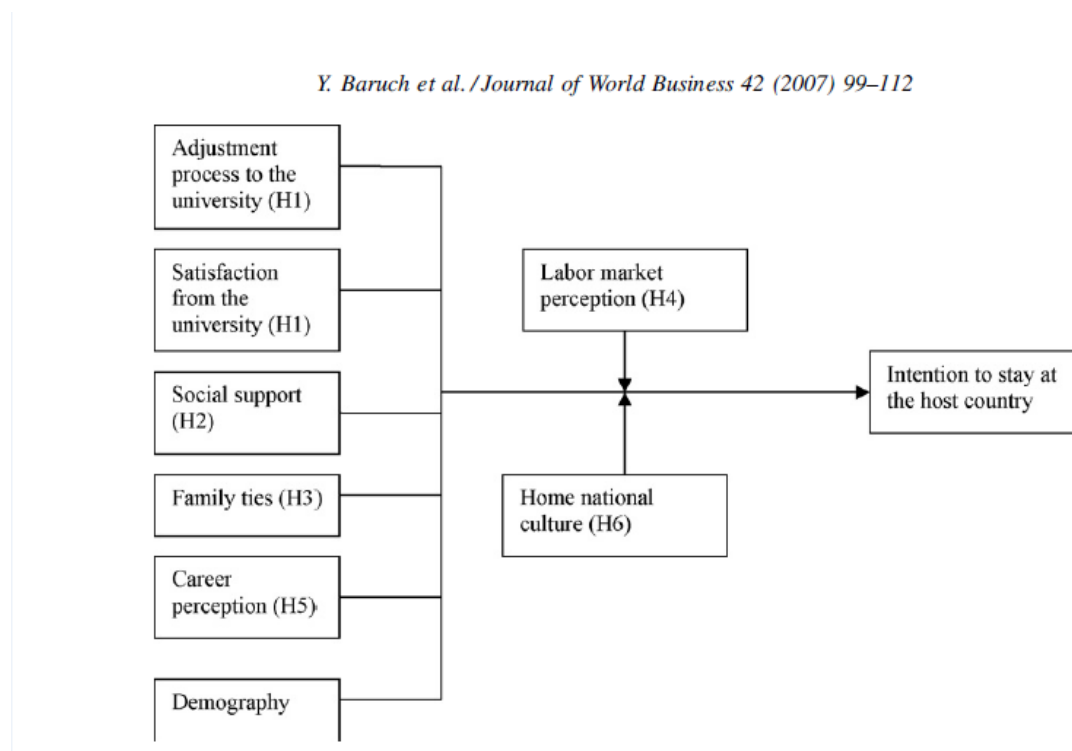
4.4 Η πρόθεση για παραμονή στο εξωτερικό: Η περίπτωση των ΗΠΑ και Ην. Βασιλείου

Οι Baruch, Budhwar και Khatri (2007) υλοποίησαν έρευνα σε δείγμα 949 ξένων μεταπτυχιακών φοιτητών στον τομέα της διοίκησης σε Πανεπιστήμια του Ηνωμένου Βασιλείου και των ΗΠΑ.

Στόχος της έρευνας ήταν να εξεταστούν οι λόγοι στους οποίους οφείλεται η πρόθεση των φοιτητών να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής ή να επιστρέψουν στη χώρα καταγωγής μετά την περάτωση των σπουδών τους.

Το μοντέλο έρευνας στηρίχτηκε καταρχήν στη θεωρία παραγόντων έλξης/ώθησης, ενώ για την εξαγωγή των αποτελεσμάτων χρησιμοποιήθηκαν καθιερωμένα και ευρέως

χρησιμοποιούμενα μέτρα. Οι αρχικές υποθέσεις της έρευνας απεικονίζονται στην Εικόνα 4.4.1.

Εικόνα 4.4.1 - Οι ερευνητικές υποθέσεις της έρευνας σχετικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση των φοιτητών να παραμείνουν στο εξωτερικό. Πηγή: Baruch, Budhwar, Khatri (2007), *Brain drain: Inclination to stay abroad after studies*

Από τις στατιστικές ανάλυσης προέκυψαν τέσσερις παράγοντες με επεξηγηματική ισχύ. Αρχικά, η **αντίληψη της αγοράς εργασίας** τόσο στη χώρα υποδοχής, όσο και στη χώρα καταγωγής αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα. Πιο συγκεκριμένα, αν η αντίληψη για την αγορά εργασίας στη χώρα καταγωγής ήταν πιο θετική απ' ό,τι στη χώρα υποδοχής τότε υπήρχε αρνητικός αντίκτυπος ως προς την παραμονή των φοιτητών στη χώρα μετανάστευσης και το αντίθετο. Επίσης, σημαντική ήταν και η **διαδικασία προσαρμογής** του φοιτητή στη χώρα υποδοχής. Η μελέτη υποστηρίζει πως αυτό θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι στη χώρα υποδοχής υπήρχαν τα απαιτούμενα συστήματα, όπως η στέγαση των φοιτητών, οι καθιερωμένες βιβλιοθήκες, οι σύγχρονες υπηρεσίες πληροφορικής, οι καλοί μηχανισμοί υποστήριξης για τους διεθνείς φοιτητές με τη μορφή διεθνών γραφείων και καλό συνολικό ακαδημαϊκό περιβάλλον. Επίσης, σημαντικός παράγοντας αποτέλεσε η **δύναμη των οικογενειακών δεσμών** των φοιτητών στη χώρα υποδοχής. Η αποθάρρυνση των συγγενών σχετικά με την παραμονή των φοιτητών στο εξωτερικό είχε αρνητικό αντίκτυπο. Τέλος, σημασία δόθηκε και στην **κοινωνική στήριξη**, ειδικά από τους μαθητές της χώρας υποδοχής.

Αξίζει να σημειωθεί πως τα αποτελέσματα της έρευνας στήριξαν εν μέρει την αρχική υπόθεση της μελέτης πως το πολιτισμικό χάσμα μεταξύ της χώρας υποδοχής και της χώρας καταγωγής θα έχει αρνητικό αντίκτυπο στην παραμονή των φοιτητών.

Τα συμπεράσματα που εξήγαγε η συγκεκριμένη έρευνα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τόσο σε θεσμικό όσο και σε εθνικό επίπεδο, καθώς παρέχουν σημαντικές πληροφορίες στα Ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και τους διαμορφωτές πολιτικής των χωρών υποδοχής και καταγωγής.

4.5 Η επιλογή τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στο εξωτερικό: Η περίπτωση της Κίνας

Η Κίνα την δεκαετία του 2000 αποτελούσε τη μεγαλύτερη χώρα προέλευσης των φοιτητών του εξωτερικού παγκοσμίως (Yao, 2004). Με βάση αυτήν τη σημαντική διαπίστωση, οι μελετητές αναζητούν συνεχώς να αναπτύξουν μια καλύτερη κατανόηση των παραγόντων που ωθούν τους μαθητές να αναζητήσουν σπουδές στο εξωτερικό και τους παράγοντες που προσελκύουν τους μαθητές (Bodycott, 2009).

Οι Hung, et al. (2000) προσδιόρισαν τρεις παράγοντες που παρακινούν τους Κινέζους φοιτητές να σπουδάσουν στο εξωτερικό: η δυνατότητα μελλοντικών ευκαιριών μετανάστευσης μετά την αποφοίτησή τους, η υψηλή ποιότητα της εκπαίδευσης και τα ανταγωνιστικά χαμηλότερα δίδακτρα και κόστος ζωής.

Η έρευνα, επίσης, επισήμανε πως ένα ποσοστό των Κινέζων φοιτητών που επέλεξαν να συνεχίσουν την τριτοβάθμια εκπαίδευσή τους στο εξωτερικό επηρεαζόταν από παράγοντες έλξης-ώθησης. Έπειτα από σκιαγράφηση των μελετών των Bass (2005), Fam (2000), Hiu (2001), Hung et al. (2005), Mei Li (2007), Mazzarol & Soutar (2002) και Zhao & Guo (2002), εντοπίστηκαν δέκα κοινοί παράγοντες έλξης που επηρεάζουν τους Κινέζους μαθητές να μεταβούν στο εξωτερικό:

- Η φήμη του ιδρύματος και γενικές γνώσεις της χώρας προορισμού.
- Η στήριξη για διεθνή εκπαίδευση στη χώρα υποδοχής.
- Η γνώμη και η επιρροή γονέων, συγγενών και φίλων.
- Τα δίδακτρα και το κόστος ζωής
- Οι περιβαλλοντικές εκτιμήσεις: κλίμα, τρόπος ζωής, ασφάλεια και φυλετικές διακρίσεις.
- Η γεωγραφική απόσταση από την Κίνα.
- Οι δεσμοί με την οικογένεια/φίλους που ζουν/σπουδάζουν στη χώρα προορισμού.
- Οι προοπτικές μετανάστευσης μετά την αποφοίτηση.
- Η αντίληψη καλύτερης εκπαίδευσης και καλύτερων προοπτικών απασχόλησης.
- Οι πιθανές υποτροφίες για σπουδές (Bodycott, 2009).

Η έρευνα του Boycott (2009) συμπεριλαμβάνει, επίσης, τις απόψεις και τα κίνητρα των γονέων, κάτι που είχε αγνοηθεί στην προηγούμενη έρευνα. Η συμμετοχή αυτών των παραμέτρων είναι πολύ σημαντική, καθώς η Κίνα αποτελεί χώρα με κομφουκιανή παράδοση, όπου ο ρόλος των γονέων είναι πολύ σημαντικός.

Η έρευνα απευθύνθηκε σε 251 Κινέζους γονείς και 100 Κινέζους μαθητές και είχε σαν στόχο να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με τους παράγοντες που προσελκύουν και ωθούν τους Κινέζους μαθητές να επιλέξουν τριτοβάθμια εκπαίδευση στο εξωτερικό, αλλά και τις πηγές μέσω των οποίων αποκτούν πληροφορίες για τις σπουδές στο εξωτερικό.

Τα αποτελέσματα διαφοροποιήθηκαν μεταξύ των δύο ομάδων-στόχων. Όσον αφορά τις πηγές πληροφόρησης και οι γονείς και οι μαθητές επισήμαναν τις διεθνείς **ακαδημαϊκές εκθέσεις** σαν κύρια πηγή πληροφοριών για τις σπουδές στο εξωτερικό. Βέβαια, ένα πολύ μεγάλο ποσοστό των γονέων εξέφρασε την επιθυμία να παρακολουθήσει **σεμινάρια**, καθώς δίνουν την επιλογή της αμφισβήτησης. Η διαφορά έγκειται στην άποψη των γονέων και των μαθητών για τις υπόλοιπες πηγές πληροφόρησης. Οι γονείς θεωρούσαν πιο σημαντικές πηγές **πρόσωπα**, όπως φίλοι, συγγενείς και σχολικοί σύμβουλοι, ενώ οι μαθητές προτίμησαν πηγές όπως το **διαδίκτυο και διαφημίσεις** (έντυπες ή τηλεοπτικές).

Σχετικά με τους *παράγοντες ώθησης*, οι γονείς βαθμολόγησαν υψηλότερα την **ανεπάρκεια πανεπιστημιακών θέσεων**, τις **καλύτερες προοπτικές απασχόλησης και μετανάστευσης**, καθώς και τις **προοπτικές μετανάστευσης**, ενώ οι μαθητές θεώρησαν σαν πιο σημαντικούς παράγοντες την **εκπαίδευση ανώτερης ποιότητας και τη διεθνή εμπειρία**. Επίσης, οι μαθητές είχαν αρνητική στάση απέναντι στο εκπαιδευτικό σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης της χώρας, το οποίο θεωρούσαν συντηρητικό, άκαμπτο και με λιγιστές διεθνείς εμπειρίες. Ωστόσο, και οι δύο ομάδες βαθμολόγησαν πολύ ψηλά τις **ευκαιρίες απασχόλησης** μετά την αποφοίτησή τους σαν παράγοντα ώθησης. Αξίζει να σημειωθεί, εδώ, πως οι Κινέζοι μαθητές εξέφρασαν μεγάλη επιθυμία να επιστρέψουν στην Κίνα μετά την περάτωση των σπουδών τους.

Η έρευνα μελέτησε, επίσης και τους παράγοντες που επηρεάζουν την επιλογή ενός προορισμού σπουδών στο εξωτερικό. Οι δύο ομάδες-στόχοι αξιολόγησαν 24 *παράγοντες έλξης*, όπως αυτοί προέκυψαν από τη βιβλιογραφία (Hung et al., 2005, Lee & Tan, 1984, Mazzarol & Soutar, 2002) και οι οποίοι παρατίθενται στην Εικόνα 4.5.1. Η ανάλυση δεν έδειξε σημαντικές διαφορές στις απόψεις των γονέων και των μαθητών. Ίσως οι γονείς να ενδιαφέρονταν περισσότερο για τους πιο ρεαλιστικούς παράγοντες, όπως το **κόστος διαβίωσης** και η **εγγύτητα** με την Κίνα. Με μια μεγεθυντική ματιά προκύπτει πως οι γονείς ενδιαφέρονταν περισσότερο για τις **προοπτικές απασχόλησης** μετά την αποφοίτηση, τις **υπηρεσίες κοινωνικής υποστήριξης**, τις **δυνατότητες μετανάστευσης**, την απόσταση από το σπίτι, τα **δίδακτρα**, τη **διεθνή αναγνώριση** του ιδρύματος, το **κοινωνικό κόστος** και οι **κοινωνικές συνθήκες**. Από την άλλη πλευρά, οι μαθητές έδειξαν μεγαλύτερη προτίμηση στα **καταλύματα**, το **αγγλόφωνο περιβάλλον**, την **εγγώρια αναγνώριση** προσόντων, το φυσικό **περιβάλλον** μελέτης, τα **κτίρια** και τους χώρους, τις **διεθνείς εκπαιδευτικές εμπειρίες**, τον **τρόπο ζωής** και το **κλίμα** της χώρας του εξωτερικού.

<i>Factors that attract and influence decision making</i>	<i>Parents</i>		<i>Students</i>		<i>Significance level</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	
Employment prospects on graduation	1.11	0.40	2.84	0.54	$p < 0.001$
Social and emotional support services	1.15	0.36	1.94	0.58	$p < 0.001$
Range of programs available	1.17	0.38	1.22	0.42	$p < 0.05$
Migration possibilities	1.18	0.46	3.76	0.81	$p < 0.001$
Language and academic support services	1.29	0.62	1.33	0.47	$p < 0.05$
Proximity to home	1.40	0.50	2.14	0.72	$p < 0.001$
Onsite accommodation	1.45	0.50	1.10	0.30	$p < 0.001$
Scholarships	1.45	0.50	2.62	0.66	$p < 0.001$
Cost of tuition	1.48	0.56	3.08	0.92	$p < 0.001$
Relatives and friends living or studying in the area	1.54	0.50	1.59	0.49	$p < 0.05$
English-speaking environment	1.92	0.27	1.30	0.46	$p < 0.001$
International standing/reputation of the institution	2.2	0.43	2.69	0.49	$p < 0.001$
Qualification is recognized in China	2.27	0.45	2.05	0.79	$p < 0.001$
Physical study environment	2.31	0.46	2.10	0.58	$p < 0.001$
General facilities – buildings and grounds	2.32	0.53	1.36	0.63	$p < 0.001$
Cost of living	2.58	0.77	3.52	0.92	$p < 0.001$
International education experiences during courses	3.12	0.70	1.43	0.64	$p < 0.001$
Part-time employment while studying	3.26	0.62	3.38	0.63	$p < 0.05$
Lifestyle of host country	3.32	0.55	2.79	0.67	$p < 0.001$
Visa application and acceptance	3.39	1.34	3.34	0.48	$p < 0.05$
Gain understanding of Western culture	3.52	0.50	3.60	0.67	$p < 0.05$
Range of student clubs and societies	3.61	0.50	3.00	0.00	$p < 0.001$
Level of crime and discrimination	3.66	0.53	3.92	0.27	$p < 0.001$
Climate of host country	3.71	0.45	3.41	0.80	$p < 0.001$

Notes: (1) Variables were measured on a four-point scale from 1 = very important to 4 = least important; (2) Data is presented from the highest importance to the lowest importance based on parent responses; (3) M = mean, SD = standard deviation.

Εικόνα 4.5.1 - Οι παράγοντες έλξης για την επιλογή προορισμού για μελέτη στο εξωτερικό. Πηγή: Bodycott, (2009), *Choosing a higher education study abroad destination*

Σε αυτήν την έρευνα οι μαθητές ωθήθηκαν από μια έντονη επιθυμία για καλύτερη εκπαίδευση με πλούσιες διαπολιτισμικές εμπειρίες, πόρισμα που έρχεται σε αντίθεση με τα συμπεράσματα της έρευνας των Mazzarol και Soutar (2002), οι οποίοι ανέδειξαν κοινωνικο-πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες ως τους πιο σημαντικούς λόγους επιλογής των μαθητών για σπουδές στο εξωτερικό (π.χ. βελτίωση της απασχόλησης, οικονομική ανάπτυξη, κ. ά.). Αντιθέτως, οι γονείς, όπως και σε άλλες μελέτες, ωθήθηκαν από έναν συνδυασμό κοινωνικοοικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Αυτό ερμηνεύεται, πρωτίστως, από την «κοινωνική» επιθυμία των γονέων να επιτύχει το ένα τους παιδί (λόγω της πολιτικής του «ενός παιδιού» της χώρας) συναρτήσει του υψηλού ανταγωνισμού που επικρατεί στη χώρα για μια πανεπιστημιακή θέση. Επίσης, επειδή το ένα τρίτο του οικογενειακού εισοδήματος επρόκειτο να δαπανηθεί για τις σπουδές στο εξωτερικό (Mazzarol & Soutar, 2002), οι παράγοντες οικονομικής ώθησης (π.χ. η βελτίωση της απασχόλησης) παίζουν καθοριστικό ρόλο στη λήψη αποφάσεων.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, πως η απόφαση των Κινέζων σπουδαστών να επιστρέψουν στην πατρίδα τους ενδεχομένως να πηγάζει από την έννοια της συγγενικής ευσέβειας ή, αλλιώς, του «xiao qin» (Ho, 1996, Yang, 1996), σύμφωνα με την οποία οι γονείς θα θυσιάσουν οτιδήποτε έχουν προκειμένου να παρέχουν την καλύτερη εκπαίδευση στα παιδιά τους κι αργότερα τα παιδιά τους θα τους αποπληρώσουν με σεβασμό και φροντίδα.. Μελέτες οικογενειών με ένα παιδί στην Κίνα έδειξαν ότι το παιδί αισθάνεται ιδιαίτερα υπεύθυνο για την ευτυχία και την ευημερία των γονέων του (Deutsch, 2006).

4.6 Το brain drain και οι χώρες προορισμού: Η περίπτωση της Ελλάδας

Η ΕΜΠΑΠ (Ερευνητική Μονάδα Περιφερειακής Ανάπτυξης & Πολιτικής) εκπόνησε το 2010 έρευνα με επιστημονικό υπεύθυνο τον καθηγητή Λόη Λαμπριανίδη σε δείγμα 2.734 Ελλήνων πτυχιούχων, ανώτερων και ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων με εργασιακή εμπειρία τουλάχιστον ενός χρόνου στο εξωτερικό. Το 73% του δείγματος κατείχε τουλάχιστον μεταπτυχιακό τίτλο.

Στόχος της έρευνας ήταν η κατανόηση πτυχών του ελληνικού brain drain και τα αποτελέσματά της δημοσιεύτηκαν σε βιβλίο του κ.Λαμπριανίδη το 2011.

Σύμφωνα με την έρευνα, το 61% των Ελλήνων δεν είχαν αναζητήσει εργασία στην Ελλάδα προτού φύγουν για το εξωτερικό, γεγονός που αντικατοπτρίζει την απογοήτευση των πτυχιούχων για την εγχώρια αγορά εργασίας.

Το 81% των επιστημόνων που δούλευαν στο εξωτερικό συγκεντρώνονταν κυρίως σε τρία *επιστημονικά πεδία*: α) **οικονομικά, διοίκηση επιχειρήσεων, νομικά**, κ.λπ. (33%), β) **προγραμματισμός ηλεκτρονικών υπολογιστών, φυσική, χημεία** κ.λπ. (25%) και γ) **μηχανικοί, μηχανικοί ηλεκτρονικών υπολογιστών**, κ.λπ. (23%).

Ο συνολικός αριθμός των Ελλήνων εργαζόταν σε 74 χώρες, όμως το 91% συγκεντρωνόταν σε 10 χώρες, κυρίως τη **Βρετανία** και τις **ΗΠΑ** (Πίνακας 4.6.1).

Πίνακας 4.6.1 - Ποσοστό εργαζόμενων Ελλήνων ανά χώρα

Χώρα	Ποσοστό
Βρετανία	31,7%
ΗΠΑ	28,7%
Γερμανία	6,6%
Ελβετία	4,4%
Γαλλία	4,3%
Βέλγιο	3,3%
Καναδάς	2,6%
Ολλανδία	2,3%
Ιταλία	1,8%
Ισπανία	9,0%
Λοιπές	5,4%

Πηγή: Λαμπριανίδης, 2011

Επιπρόσθετα, η έρευνα έδειξε πως οι *απολαβές εργασίας* όσων επέστρεψαν στην Ελλάδα ήταν πολύ κατώτερες σε σύγκριση με αυτές όσων συνέχιζαν να εργάζονται στο

εξωτερικό. Ειδικότερα, το 39% που εργαζόταν στην Ελλάδα είχε εισόδημα κάτω των 25.000 ευρώ, ποσοστό που αντιστοιχεί σε 9% επί του συνόλου των εργαζομένων στο εξωτερικό.

Σχετικά με τα *αίτια* της διαρροής εγκεφάλων, η έρευνα έδειξε ότι είναι απόρροια της **περιορισμένης ζήτησης εξειδικευμένου προσωπικού** κι όχι της υπερεκπαίδευσης. Η μειωμένη ένταση μεταξύ γνώσης και τεχνολογίας της χώρας την καθιστά αμετακίνητη στην αλυσίδα παραγωγής της αξίας.

Αξιοσημείωτο, δε, είναι το γεγονός πως ενώ η ανεργία μειώνεται στις χώρες της ΕΕ όσο αυξάνεται το εγχώριο εκπαιδευτικό επίπεδο, αυτό δεν συμβαίνει με την Ελλάδα, ειδικά κατά το μεσαίο επίπεδο εκπαίδευσης (Λαμπριανίδης, 2011).

Τέλος, η έρευνα έδειξε πως ο βασικότερος λόγος αναζήτησης εργασίας των Ελλήνων στο εξωτερικό ήταν **επαγγελματικός**, δηλαδή οι καλύτερες προοπτικές επαγγελματικής εξέλιξης, η επαγγελματική αναγνώριση και ο μισθός.

4.7 Η πρόθεση των νέων Ελλήνων επιστημόνων για brain drain

Το 2012 διεξήχθη έρευνα σε δείγμα 322 νέων επιστημόνων ηλικίας μεταξύ 22 και 30 ετών, απόφοιτων Ελληνικών Ιδρυμάτων Ανώτατης Εκπαίδευσης (ΤΕΙ και ΑΕΙ). Στόχος της έρευνας ήταν να εξετασθεί το φαινόμενο brain drain που υφίστατο η Ελλάδα κατά την περίοδο 2008-2013 έτσι ώστε να παρθούν τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψή του (Dalla, Chatzoudes & Karasavvoglou, 2013).

Η έρευνα υποστήριζε πως οι σημαντικότεροι *παράγοντες ώθησης* των νέων επιστημόνων για μετακίνηση είναι η αναζήτηση ενός **καλύτερου βιοτικού επιπέδου**, η **εξασφάλιση καλύτερων εργασιακών συνθηκών** και **υψηλότερων απολαβών**.

Για τους σκοπούς της έρευνας και τη συλλογή του προαναφερθέντος δείγματος, πραγματοποιήθηκε έρευνα ερωτηματολογίου 30 ερωτήσεων, το οποίο συγκέντρωνε πληροφορίες σχετικά με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, το μορφωτικό επίπεδο και την επαγγελματική κατάσταση των ερωτηθέντων. Επίσης, το ερωτηματολόγιο μετρούσε την πρόθεση του δείγματος για φυγή στο εξωτερικό και διερευνούσε τους λόγους που φέρεται να επηρέαζαν την απόφαση αυτήν.

Όσον αφορά τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, η πλειοψηφία του δείγματος ήταν γυναίκες (64,3%), ενώ οι περισσότεροι ερωτηθέντες ήταν άγαμοι (77%). Επίσης, σχετικά με τα ακαδημαϊκά στοιχεία του δείγματος, η έρευνα έδειξε πως το 39,1% είχε αποφοιτήσει από ΤΕΙ και το 41,6% από ΑΕΙ, ενώ περίπου το 20% κατείχε μεταπτυχιακό ή διδακτορικό τίτλο. Αναφορικά με την επαγγελματική κατάσταση των ερωτηθέντων, το 43,5% ήταν άνεργοι, ποσοστό που δήλωσε ως κύριο λόγο ανεργίας την οικονομική κρίση.

Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν μια έντονη πρόθεση των Ελλήνων επιστημόνων για μετανάστευση προκειμένου να αναζητήσουν εργασία (60,9%), γεγονός που υπογραμμίζει το πλήγμα που υπέστη η συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα στο πλαίσιο της εγχώριας απασχόλησης. Αυτό επιβεβαιώθηκε κι απ' το γεγονός πως το 31,8% των ερωτηθέντων με έντονη πρόθεση για διαφυγή θεωρούσε πως στο εξωτερικό υπάρχουν **καλύτερες προοπτικές απασχόλησης στο αντικείμενο**

σπουδών τους. Επίσης, η αντίληψη των ερωτηθέντων για **υψηλότερες αποδοχές** (23,4%), εξασφάλιση **επιβίωσης** (22,7%) και **μεγαλύτερη αναγνώριση των προσόντων** στο εξωτερικό (22,1%) επηρεάζουν σημαντικά την κλίση για μετακίνηση.

Αξίζει να σημειώσουμε πως η πλειοψηφία των ατόμων που δεν σκέφτονται να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό δήλωσαν ως αποτρεπτικό παράγοντα διάφορα οικογενειακά ζητήματα, ενώ η επαγγελματική ικανοποίηση και η ελπίδα για οικονομική ανάκαμψη της χώρας φάνηκε να εμποδίζουν την προκείμενη φυγή.

Αν και δεν βρέθηκε κάποια στατιστικά σημαντική διαφορά, όσον αφορά την προτίμηση για μετακίνηση, ανάμεσα στο φύλο των ερωτηθέντων και το επίπεδο εκπαίδευσης, η ηλικία φάνηκε να παίζει κάποιο ρόλο, καθώς όσο νεότερος ήταν ο ερωτώμενος, τόσο πιο έντονη εμφανιζόταν η επιθυμία για μετακίνηση. Επίσης, η έρευνα έδειξε πως η *οικογενειακή κατάσταση* επηρεάζει την πρόθεση για μετακίνηση, καθώς οι άγαμοι ερωτηθέντες επέλεξαν πιο συχνά τη μετανάστευση. Επιπρόσθετα, παρατηρήθηκε μια σημαντική σχέση μεταξύ της πρόθεσης για μετακίνηση και του *μηνιαίου μισθού*. Πιο συγκεκριμένα, οι πολύ χαμηλόμισθοι (έως 500€/μηνιαίως) και οι πιο υψηλόμισθοι ερωτηθέντες (πάνω από 1.200€/μηνιαίως) εμφάνιζαν μεγαλύτερη τάση για μετακίνηση, ενώ τα άτομα της ενδιάμεσης κλάσης εμφανίζονταν με μικρότερη πρόθεση. Τέλος, οι χώρες της ΕΕ εμφανίστηκαν πρώτες στην προτίμηση των ατόμων με πρόθεση μετανάστευσης, με ακόλουθες τις ΗΠΑ και την Αυστραλία.

Συνοψίζοντας, η έρευνα υπογράμμισε πως τα υψηλά ποσοστά ανεργίας της Ελλάδας σε συνδυασμό με τους χαμηλούς μισθούς, η οικονομική ανασφάλεια και ο χαμηλός ανταγωνισμός που επικρατούν στην χώρα καθώς και η περιορισμένη απασχολησιμότητα στην αγορά εργασίας ωθούν τους νέους επιστήμονες στην αναζήτηση εργασίας στο εξωτερικό. Επίσης, επισήμανε το χάσμα που επικρατεί στην Ελλάδα μεταξύ της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και της εισαγωγής στην αγορά εργασίας καθώς και την ανάγκη λήψης των απαραίτητων μέτρων για την ομαλή μετάβαση των φοιτητών από την εκπαίδευση στην εργασία.

Τέλος, για την αντιμετώπιση του φαινομένου η έρευνα θεώρησε επιτακτικές την *αύξηση των δημόσιων και ιδιωτικών επενδύσεων*, την *ενημέρωση του εκπαιδευτικού συστήματος* προκειμένου να ανταποκρίνεται στην οικονομική πραγματικότητα καθώς και τη *μείωση της ανεργίας*.

4.8 Ερευνητικά ζητήματα και ερευνητικές υποθέσεις

Με βάση την επισκόπηση της βιβλιογραφίας και τα πορίσματα των προαναφερθεισών ερευνών, η έρευνά μας στηρίζεται στις παρακάτω ερευνητικές υποθέσεις:

Υπόθεση 1. Η απόφαση των φοιτητών να μείνουν ή να φύγουν για σπουδές ή εργασία στο εξωτερικό θα επηρεαστεί από έναν συνδυασμό παραγόντων έλξης-ώθησης, που ασκούνται κατά την διάρκεια της απόφασης αυτής. Δύναται οι παράγοντες έλξης να παρουσιαστούν πιο σημαντικοί σε σύγκριση με τους παράγοντες ώθησης.

Η βιβλιογραφική επισκόπηση επισήμανε πως οι παράγοντες ώθησης επηρεάζουν πιο συχνά μια μαζική μετανάστευση, ενώ οι παράγοντες έλξης είναι πιθανό να επηρεάσουν τη μετανάστευση ατόμων με μεγαλύτερη εξειδίκευση (Brandi et al., 2003).

Για περεταίρω διευκόλυνση, συνοψίζονται οι παράγοντες έλξης-ώθησης που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της έρευνας:

1. Η ποιότητα της εκπαίδευσης
2. Η αντίληψη για την αγορά εργασίας
3. Οι συγγενικοί δεσμοί
4. Οι παράγοντες επαγγελματικής έλξης
5. Η διεθνής εμπειρία
6. Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση της χώρας
7. Οι κυβερνητικές πολιτικές

Υπόθεση 2. Το επίπεδο ικανοποίησης από το ελληνικό Πανεπιστήμιο και από τις σπουδές στην ελληνική επικράτεια θα επηρεάσει την απόφαση των φοιτητών για φυγή στο εξωτερικό.

Πιο συγκεκριμένα, αν οι φοιτητές είναι ικανοποιημένοι από το γενικότερο πλαίσιο των σπουδών τους στην Ελλάδα και από την στήριξη που δέχονται από το ελληνικό Πανεπιστήμιο πιο δύσκολα θα αποφασίσουν να μεταβούν στο εξωτερικό, καθώς θα επηρεαστούν συναισθηματικά κατά την απόφασή τους (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007:101). Επίσης, ο δεσμός με το Πανεπιστήμιο και πιο συγκεκριμένα, η στήριξη από τους καθηγητές και τους συμφοιτητές θα επηρεάσει την απόφασή τους (van Dick et al., 2004).

Υπόθεση 3α. Η οικογενειακή ενθάρρυνση για μετάβαση στο εξωτερικό καθώς και η ύπαρξη οικογενειακών δεσμών σε χώρα υποδοχής θα επηρεάσει θετικά την απόφαση των φοιτητών για φυγή στο εξωτερικό.

Αναμένουμε πως αν υπάρχουν συγγενείς στο εξωτερικό που μένουν ή σπουδάζουν ή αν οι γονείς ή τα αδέρφια έχουν μείνει ή σπουδάσει στο εξωτερικό, τότε οι φοιτητές θα επιλέξουν να μεταβούν στο εξωτερικό για σπουδές ή εργασία (Lianos, Asteriou & Agiomirgianakis, 2004).

Υπόθεση 3β. Η ύπαρξη δυνατών οικογενειακών δεσμών στην Ελλάδα θα επηρεάσει αρνητικά την απόφαση των φοιτητών να διαμείνουν στο εξωτερικό. Επίσης, αναμένουμε πως φοιτητές οι οποίοι προέρχονται από oligομελείς οικογένειες, θα αποφασίσουν με μεγαλύτερη ευκολία να επιστρέψουν στην Ελλάδα, έπειτα από μια απόπειρα σπουδής/εργασίας στο εξωτερικό.

Η βιβλιογραφία έχει επισημάνει ότι οι οικογενειακοί δεσμοί ενισχύουν την τάση επιστροφής στην πατρίδα (Black, Gregersen, Mendenhall & Stroh, 1999, Dowling & Welch, 2004). Επίσης, έρευνες έχουν δείξει πως φοιτητές του εξωτερικού από πλούσιες οικογένειες με 1-2 παιδιά ίσως επιστρέψουν μετά το πτυχίο να αναλάβουν την επιχείρηση ή να φροντίσουν τους γονείς τους (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007:102). Επιπροσθέτως, υπάρχει η τάση πως οι γονείς στέλνουν τα παιδιά τους στο εξωτερικό για ένα καλύτερο μέλλον (Gareth, 2005, Ashley & Jiang, 2000) και αυτά γυρνούν και ανταποδίδουν στους γονείς, ιδιαίτερα όταν υπάρχει μόνο ένα παιδί το οποίο είναι υπεύθυνο για τους γονείς του (Deutsch, 2006). Τέλος, έρευνες σχετικά με το ελληνικό brain drain έχουν δείξει πως ο κυριότερος λόγος επιστροφής των Ελλήνων στην πατρίδα είναι η φροντίδα των γονέων τους (ICAP People Solutions, 2018).

Υπόθεση 4. Η πεποίθηση των φοιτητών πως η αγορά εργασίας στην Ελλάδα είναι πιο αδύναμη σε σχέση με αυτήν του εξωτερικού, θα επηρεάσει θετικά την απόφασή τους να μετακινηθούν στο εξωτερικό για σπουδές ή εργασία.

Οι προοπτικές αναζήτησης εργασίας θα επηρεάσει την απόφαση των φοιτητών, ειδικά αν οι μαθητές έχουν υψηλούς στόχους καριέρας (Rauch, 1991) και αν εκτιμάται η διεθνής εμπειρία (Tung & Lazarova, 2006). Η αντίληψη της απασχολησιμότητας στη χώρα υποδοχής σε σχέση με την αναμενόμενη ευκολία στην εξεύρεση εργασίας στο σπίτι θα έχει καθοριστική σημασία για την απόφαση (Baruch, 2004). Μια πιο δυνατή αγορά εργασίας σε σχέση με την χώρα καταγωγής θα επηρεάσει τον φοιτητή να φύγει στο εξωτερικό.

Υπόθεση 5. Το οικογενειακό εισόδημα δύναται να επηρεάσει την απόφαση των φοιτητών για brain drain.

Φοιτητές οι οποίοι προέρχονται από οικογένειες με υψηλό εισόδημα αναμένονται να επιλέγουν πιο συχνά την μετάβασή τους στο εξωτερικό από ότι φοιτητές οικογενειών με χαμηλότερο εισόδημα. Το κόστος είναι ένας σημαντικός παράγοντας έλξης στη λήψη αποφάσεων των φοιτητών (Hung et al., 2005, Mazzorai & Soutar, 2002) και το υψηλό κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα του νοικοκυριού θεωρείται ως πιθανή εξάρτηση της γονικής προθυμίας και των μέσων πληρωμής για σπουδές στο εξωτερικό. Οι φοιτητές που αποφασίζουν να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό θα προτιμήσουν ως χώρα υποδοχής μια ανεπτυγμένη χώρα, η οποία όμως θα έχει μεγαλύτερο κόστος διαβίωσης (Jinyoung, 1998:351). Επομένως, η μετανάστευση στο εξωτερικό αναμένεται να επιλέγεται συχνότερα από φοιτητές οι οικογένειες των οποίων μπορούν να ανταπεξέλθουν οικονομικά, δεδομένου ότι οι φοιτητές συνήθως χρηματοδοτούνται από τους γονείς τους (Monro, 2004).

Υπόθεση 6. Οι φοιτητές που διαθέτουν υψηλότερο κοινωνικό υπόβαθρο θα επηρεαστούν θετικά ως προς την απόφασή τους να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό πιο συχνά σε σύγκριση με τους φοιτητές με χαμηλότερο κοινωνικό υπόβαθρο.

Το κοινωνικό υπόβαθρο μετράται από το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων και δύναται να επηρεάσει την απόφαση των φοιτητών (Wiers-Jenssen & Try, 2005:689). Επομένως, οι φοιτητές των οποίων οι γονείς διαθέτουν υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης θεωρείται πως θα επιλέξουν να φύγουν στο εξωτερικό πιο συχνά από ότι οι φοιτητές με χαμηλότερο κοινωνικό υπόβαθρο.

Υπόθεση 7. Οι φοιτητές με πεδίο γνώσεων την Μηχανική, την Πληροφορική και τα Οικονομικά/Διοίκηση/Μάρκετινγκ αναμένεται να επιλέξουν την μετανάστευση στο εξωτερικό πιο συχνά από ότι οι φοιτητές άλλων κλάδων (Λαμπριανίδης, 2011, ICAP, 2008).

Πιστεύεται ότι οι τομείς αυτοί είναι περισσότερο διεθνώς ολοκληρωμένοι και τυποποιημένοι και, επομένως, υπάρχουν καλύτερες δυνατότητες εξέλιξης σε αυτούς τους κλάδους (Jinyoung, 1998:360).

Υπόθεση 8. Οι Έλληνες φοιτητές θα προτιμήσουν να σπουδάσουν ή να εργαστούν σε μια χώρα με κοινή κουλτούρα ή κοινά στοιχεία και η οποία δεν θα βρίσκεται σε μεγάλη απόσταση από την Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα οι φοιτητές προτιμούν μια χώρα με κοινή κουλτούρα ή κοινά στοιχεία και δεν βιώνουν τόσο μεγάλο άγχος από κάποιον που θα πάει σε κάποια χώρα με την οποία πολιτισμικά υπάρχει πολύ μεγάλη απόσταση.

Συνεπώς, τα **ερευνητικά μας ζητήματα** είναι:

1. Ποια είναι η πρόθεση των επί πτυχίω φοιτητών της Ελλάδας να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό για να συνεχίσουν τις σπουδές τους ή να βρουν εργασία;
2. Πώς διαμορφώνεται το προφίλ όσων φοιτητών έχουν την προδιάθεση να μετακινηθούν στο εξωτερικό;
3. Ποιοι παράγοντες επηρεάζουν περισσότερο την κλίση των τελειόφοιτων φοιτητών της Ελλάδας να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό για μελέτη ή εύρεση εργασίας;

5. Εμπειρική Προσέγγιση

Στο κεφάλαιο αυτό περιγράφονται τα δεδομένα που αντλήθηκαν για τις ανάγκες της έρευνας καθώς και το δείγμα στο οποίο απευθύνθηκε η έρευνα. Επίσης, παρουσιάζεται αναλυτικά το ερευνητικό εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να ικανοποιηθούν οι σκοποί της μελέτης και να διερευνηθούν τα ερευνητικά ζητήματα. Επιπρόσθετα, γίνεται λόγος για την μέτρηση των μεταβλητών συνοδευόμενη από την κατάλληλη βιβλιογραφική υποστήριξη. Τέλος, περιγράφεται η μεθοδολογική προσέγγιση και τα υποδείγματα που χρησιμοποιήθηκαν έτσι ώστε να γίνουν οι απαραίτητοι στατιστικοί έλεγχοι για την ικανοποίηση των στόχων της έρευνας.

5.1 Δεδομένα και Δείγμα

Τα δεδομένα που χρειάστηκαν για την εκπόνηση της παρούσας έρευνας αντλήθηκαν με τη χρήση ενός ερωτηματολογίου το οποίο συστάθηκε αποκλειστικά για τους σκοπούς της μελέτης και προσέφερε τις απαιτούμενες πληροφορίες.

Η έρευνα είχε σαν πρωταρχικό στόχο να διερευνήσει την πρόθεση των τελειόφοιτων φοιτητών της Ελλάδας να προχωρήσουν την ακαδημαϊκή ή/και την επαγγελματική τους πορεία στο εξωτερικό, καθώς και να εξετάσει τους παράγοντες που επηρεάζουν αυτήν τους την πρόθεση.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν οι επί πτυχίω φοιτητές των ΑΕΙ της Αθήνας, καθώς διανύουν τα τελευταία εξάμηνα των σπουδών τους και δύναται σύντομα να εισέλθουν στην αγορά εργασίας. Επομένως, συνδέονται στενά με την πιθανότητα ενός μελλοντικού brain drain, το οποίο αξίζει να σημειωθεί.

Εφαρμόσαμε αναλογική στρωματοποιημένη τυχαία δειγματοληψία για να εξασφαλίσουμε την αντιπροσώπευση κάθε τμήματος του πληθυσμού και να μειώσουμε όσο γίνεται το σφάλμα εκτίμησης (Ζαφειρόπουλος, 2015:133). Επίσης, χρησιμοποιήσαμε σαν δειγματοληπτικό πλαίσιο τον αριθμό εισακτέων σπουδαστών για το ακαδημαϊκό έτος 2014-15, περίοδος κατά την οποία εισήχθη στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση ένας σημερινός τελειόφοιτος τετραετούς σχολής.

Σύμφωνα με στοιχεία του Υπουργείου Παιδείας, ο γενικός αριθμός εισακτέων στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση τη συγκεκριμένη περίοδο ανήλθε σε 70.305 θέσεις.⁵ Πιο συγκεκριμένα, 46.735 άτομα εισήχθησαν σε ΑΕΙ και Ανώτατες Εκκλησιαστικές Ακαδημίες, ενώ 23.570 σε ΤΕΙ, Α.Σ.ΠΑΙ.Τ.Ε. και Α.Σ.Τ.Ε.

Ωστόσο, η παρούσα έρευνα περιορίζεται στους απόφοιτους των ΑΕΙ και μάλιστα της Αθήνας, επομένως, διερευνήθηκε το πρώτο ποσό. Από τα 46.735 άτομα, τα 13.385 άτομα εισήχθησαν στην Αθήνα κι αν εξαιρέσουμε και τα 100 άτομα που προβιβάστηκαν στις Εκκλησιαστικές Σχολές - καθώς αυτές δεν συγκαταλέγονται στα ΑΕΙ της Ελλάδας - ο τελικός αριθμός εισακτέων στα ΑΕΙ της Αθήνας ήταν **13.285**.

⁵ Για περισσότερες πληροφορίες: https://www.alfavita.gr/ekpaideysi/130974_theseis-eisakteon-ana-tmima-2014-se-shesi-me-2013. Τελευταία ανάκτηση: 20/12/2018.

Αναλυτικότερα, στον Πίνακα 5.1.1 απεικονίζεται ο συνολικός αριθμός εισακτέων ανά Επιστημονικό Πεδίο και στον Πίνακα Ι του Παραρτήματος ο συνολικός αριθμός εισακτέων ανά Τμήμα των 8 Πανεπιστημίων της Αθήνας, έπειτα από επεξεργασία των δοθέντων πινάκων.

Πίνακας 5.1.1 - Αριθμός Εισακτέων ΑΕΙ Αθήνας ανά Επιστημονικό Πεδίο

Επιστημονικό Πεδίο	Αριθμός Εισακτέων	Αριθμός ερωτηματολογίων	Ποσοστό (%) ερωτηματολογίων
1 ^ο : Ανθρωπιστικών, Νομικών και Κοινωνικών Επιστημών	5.190	59	40
2 ^ο : Θετικών Επιστημών	2.905	33	22
3 ^ο : Επιστημών Υγείας	635	7	4
4 ^ο : Τεχνολογικών Επιστημών	1.600	18	12
5 ^ο : Επιστημών Οικονομίας και Διοίκησης	2.955	33	22

Πηγή: Alfavita

Με βάση τα παραπάνω και για τους σκοπούς της έρευνας διανεμήθηκαν ερωτηματολόγια σε τελειόφοιτους όλων των Τμημάτων των ΑΕΙ της Αθήνας, ανάλογα με τον αριθμό των εισακτέων σε κάθε ένα από αυτά συναρτήσει του αριθμού εισακτέων ανά Επιστημονικό πεδίο . Πιο συγκεκριμένα, δεδομένου ότι έπρεπε να συλλεχθούν συνολικά περίπου 150 ερωτηματολόγια, ο αριθμός χ των ερωτηματολογίων που έπρεπε να διανεμηθεί ανά Επιστημονικό Πεδίο υπολογίστηκε σύμφωνα με την παρακάτω εξίσωση, που είναι βασισμένη στην απλή μέθοδο των τριών:

$$(\text{Συνολικός Αριθμός Εισακτέων})\chi = (\text{Συνολικός Αριθμός Ερωτηματολογίων}) \times (\text{Αριθμός Εισακτέων ανά Επιστημονικό Πεδίο}).$$

Επομένως, προκύπτει πως στα Τμήματα του 1^{ου} πεδίου έπρεπε να μοιραστούν περίπου 59 ερωτηματολόγια, ενώ στα Τμήματα του 2^{ου}, του 3^{ου}, του 4^{ου} και του 5^{ου} 33, 7, 18 και 33 αντίστοιχα. Αυτά τα ποσά εκφράζονται με τα αντίστοιχα ποσοστά. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τις αναλογίες, το 40% των ερωτηματολογίων έπρεπε να προέρχεται από το 1^ο επιστημονικό πεδίο, το 22% από το 2^ο, το 4% από το 3^ο, το 12% από το 4^ο και το 22% από το 5^ο. Τα δεδομένα αυτά εκφράζονται στις δύο τελευταίες στήλες του Πίνακα 5.1.1.

Όσον αφορά τον αριθμό ερωτηματολογίων χ ανά Τμήμα, αυτός υπολογίστηκε με βάση την σχέση:

$$(\text{Αριθμός Εισακτέων ανά Επιστημονικό Πεδίο})\chi = (\text{Αριθμός Ερωτηματολογίων ανά Επιστημονικό Πεδίο}) \times (\text{Αριθμός Εισακτέων ανά Τμήμα}).$$

Έτσι, προκύπτει, για παράδειγμα, πως από το Τμήμα Θεωρίας και Ιστορίας της Τέχνης της ΑΣΚΤ έπρεπε να συλλεχθεί 1 ερωτηματολόγιο, ενώ από το Τμήμα Νομικής του ΕΚΠΑ 5. Η ίδια διαδικασία πραγματοποιήθηκε για όλα τα Τμήματα. Ο αριθμός των ερωτηματολογίων που αντιστοιχεί σε κάθε Τμήμα αναγράφεται στην τελευταία στήλη του Πίνακα Ι του Παραρτήματος.

Εντέλει, από τα 180 ερωτηματολόγια που διανεμήθηκαν συλλέχθηκαν 150 (ποσοστό απόρριψης≈17%) κατά την περίοδο Οκτώβρης-Νοέμβρης 2018, εκ των οποίων τα 98 απαντήθηκαν από γυναίκες και τα 52 από άντρες. Επίσης, στον Πίνακα ΙΙ του Παραρτήματος παρατίθενται ο αριθμός ερωτηματολογίων που συλλέχθηκε τελικά ανά Τμήμα σπουδών.

5.2 Ερευνητικό εργαλείο

Για τους σκοπούς της έρευνας και την άντληση των απαραίτητων πληροφοριών κρίθηκε σκόπιμο να χρησιμοποιηθεί σαν ερευνητικό εργαλείο το ερωτηματολόγιο, καθώς αποτελεί η πιο εύχρηστη, φθηνή και λιγότερο χρονοβόρα μέθοδος άντλησης δεδομένων. Επίσης, ο ερωτώμενος έχει την ευκαιρία να εκφραστεί ελεύθερα και ο ερευνητής δεν μπορεί να επηρεάσει τις απαντήσεις του (Σταθακόπουλος, 2001).

Το ερωτηματολόγιο που συντάχθηκε αποτελείται από δύο μέρη και η δομή του έχει ως εξής:

Στο πρώτο μέρος περιλαμβάνονται τα πληροφοριακά στοιχεία του δείγματος. Αναλυτικότερα, το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του ερωτώμενου σπουδαστή, τα ακαδημαϊκά του στοιχεία και ερωτήσεις σχετικά με το οικογενειακό του υπόβαθρο.

Το δεύτερο μέρος περιλαμβάνει τις κύριες ερωτήσεις, οι οποίες χωρίζονται σε επτά μέρη. Στις τέσσερις πρώτες κατηγορίες έχουν δημιουργηθεί καταφατικές προτάσεις στις οποίες ο φοιτητής καλείται να προσδιορίσει το μέγεθος της συμφωνίας ή διαφωνίας του μέσω της χρήσης πενταβάθμιας κλίμακας Likert. Ειδικότερα, εξετάζονται οι στάσεις των φοιτητών αναφορικά με τις σπουδές τους στο ελληνικό Πανεπιστήμιο, τους οικογενειακούς τους δεσμούς και οι αντιλήψεις τους για διάφορες συνθήκες που επικρατούν εγχώρια, αλλά και στο εξωτερικό. Στις επόμενες τρεις εξετάζεται η πρόθεση των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να συνεχίσουν τις σπουδές τους ή για να αναζητήσουν εργασία. Επίσης, εξετάζονται οι παράγοντες ώθησης κι έλξης που επηρεάζουν αυτήν την πρόθεση. Τέλος, οι ερωτώμενοι καλούνται να επιλέξουν την χώρα στην οποία θα προτιμούσαν να μεταβούν, αλλά και να απαντήσουν εάν θα επέστρεφαν στην Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα:

Αρχικά, εμφανίζεται η πρώτη κατηγορία **(Α)** που εξετάζει τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος και περιλαμβάνει 5 ερωτήσεις:

- **A1:** εξετάζει το *φύλο* του ερωτώμενου και είναι διχοτομική (άντρας ή γυναίκα).
- **A2:** εξετάζει την *ηλικία* του ερωτώμενου και είναι ανοιχτού τύπου ερώτηση.
- **A3:** εξετάζει την *εθνικότητα* του ερωτώμενου και είναι διχοτομική (ελληνική ή άλλη). Επιλέξαμε να κάνουμε τη συγκεκριμένη διάκριση προκειμένου να

εντοπίσουμε την πιθανή συσχέτιση αλλοδαπής εθνικότητας και πιθανού brain drain.

- ο **A4:** εξετάζει την *οικογενειακή κατάσταση* του ερωτώμενου και είναι κλειστού τύπου ερώτηση με πιθανή μία από τις εξής 5 απαντήσεις: άγαμος/η, έγγαμος/η, έγγαμος/η με παιδιά, διαζευγμένος/η, διαζευγμένος/η με παιδιά.
- ο **A5:** εξετάζει την *περιοχή μόνιμης κατοικίας* της οικογένειας του ερωτώμενου και είναι κλειστού τύπου ερώτηση με πιθανή μία από τις εξής 3 απαντήσεις: αστική, ημιαστική, αγροτική.

Η δεύτερη κατηγορία (**B**) εξετάζει τα ακαδημαϊκά στοιχεία του δείγματος και περιλαμβάνει 3 ερωτήσεις:

- ο **B1:** εξετάζει το *επιστημονικό πεδίο* του ερωτώμενου και είναι κλειστού τύπου ερώτηση με πιθανή μία από τις εξής 4 απαντήσεις: Ανθρωπιστικές, Νομικές και Κοινωνικές Επιστήμες, Θετικές και Τεχνολογικές Επιστήμες, Επιστήμες Ζωής και Υγείας, Επιστήμες Οικονομίας και Πληροφορική. Αξίζει να σημειωθεί εδώ πως από το 2017 τα επιστημονικά πεδία είναι 4.
- ο **B2:** ζητάει από τον ερωτώμενο φοιτητή να συμπληρώσει το *Τμήμα* του και είναι ανοιχτού τύπου ερώτηση.
- ο **B3:** ζητάει από τον ερωτώμενο φοιτητή να συμπληρώσει το *έτος σπουδών* του και είναι ανοιχτού τύπου ερώτηση.

Η τρίτη κατηγορία (**Γ**) εξετάζει το οικογενειακό υπόβαθρο του ερωτώμενου σπουδαστή και περιλαμβάνει 6 ερωτήσεις:

- ο **Γ1:** εξετάζει το *μορφωτικό επίπεδο των γονέων* του ερωτώμενου φοιτητή και είναι κλειστού τύπου ερώτηση. Ο φοιτητής καλείται να επιλέξει για τον πατέρα του και την μητέρα του μία από τις παρακάτω 5 απαντήσεις: απόφοιτος Γυμνασίου, απόφοιτος Λυκείου, πτυχιούχος ΑΕΙ-ΤΕΙ, κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου, κάτοχος διδακτορικού τίτλου.
- ο **Γ2:** εξετάζει το *επάγγελμα των γονέων* του ερωτώμενου σπουδαστή και είναι κλειστού τύπου ερώτηση. Ο σπουδαστής δύναται να επιλέξει την πιο κατάλληλη κατηγορία από τις εξής 5: ιδιωτικός υπάλληλος, δημόσιος υπάλληλος, ελεύθερος επαγγελματίας-αυτοαπασχολούμενος, άνεργος, συνταξιούχος.
- ο **Γ3:** εξετάζει το *οικογενειακό μηνιαίο εισόδημα* του φοιτητή και είναι κλειστού τύπου ερώτηση, ο οποίος καλείται να επιλέξει μία από τις 4 ομάδες: 0-1.000€, 1.001-2.000€, 2.001-3.000€, >3.000.
- ο **Γ4:** ο φοιτητής καλείται να συμπληρώσει τον πιθανό *αριθμό αδερφιών* του και είναι ανοιχτού τύπου.
- ο **Γ5α:** Η ερώτηση αυτή εξετάζει εάν κάποιο μέλος της οικογένειας έχει σπουδάσει ή μένει στο εξωτερικό και είναι διχοτομική (ναι ή όχι).
- ο **Γ5β:** Η ερώτηση αυτή εξετάζει το ενδεχόμενο *διαμονής στενού συγγενικού προσώπου* του φοιτητή στο εξωτερικό την παρούσα φάση και τη *χώρα διαμονής*.

Οι κύριες ερωτήσεις, αρχικά, περιλαμβάνουν 4 κατηγορίες, όπου ο ερωτώμενος καλείται να δηλώσει τον βαθμό συμφωνίας του στην πενταβάθμια κλίμακα Likert,

σημειώνοντας την κατάλληλη απάντηση (Διαφωνώ απόλυτα, Διαφωνώ, Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ, Συμφωνώ, Συμφωνώ απόλυτα).

Η πρώτη κατηγορία (**Δ**) περιλαμβάνει 13 προτάσεις σχετικά με τις αντιλήψεις των φοιτητών για τις σπουδές τους στο ελληνικό Πανεπιστήμιο, έτσι ώστε να μπορέσουμε να μελετήσουμε την επιρροή αυτών των αντιλήψεων στη μεταβλητότητα της πιθανής μετακίνησης των σπουδαστών.

- **Δ1:** εξετάζει τον βαθμό ικανοποίησης του φοιτητή για την *επιλογή* του συγκεκριμένου Πανεπιστημίου.
- **Δ2:** εξετάζει σε ποιο βαθμό είναι ικανοποιημένος ο φοιτητής από τις *ποιότητες εκπαίδευσης* στο Πανεπιστήμιο.
- **Δ3:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής συμφωνεί πως το Πανεπιστήμιο προσφέρει ένα *καλό εκπαιδευτικό περιβάλλον*.
- **Δ4:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής είναι ικανοποιημένος με την *ποιότητα της διδασκαλίας*.
- **Δ5:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως η *διδασκαλία εστιάζει στον φοιτητή*.
- **Δ6:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής θεωρεί πως το Πανεπιστήμιο προσφέρει *διεθνείς εμπειρίες*.
- **Δ7:** εξετάζει κατά πόσο ο σπουδαστής πιστεύει πως έχει δυνατότητα για *προσωπική ανάπτυξη* στο Πανεπιστήμιο.
- **Δ8:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο ερωτώμενος θεωρεί πως οι *καθηγητές* είναι *φιλικοί* μαζί του.
- **Δ9:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως μπορεί να *εμπιστευτεί* τους καθηγητές του.
- **Δ10:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως οι καθηγητές του είναι *πρόθυμοι* να τον ακούσουν.
- **Δ11:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο ερωτώμενος θεωρεί πως οι *συμφοιτητές* του είναι *φιλικοί* μαζί του.
- **Δ12:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως μπορεί να *εμπιστευτεί* τους συμφοιτητές του.
- **Δ13:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως οι συμφοιτητές του είναι *πρόθυμοι* να τον ακούσουν.

Η δεύτερη κατηγορία (**Ε**) περιλαμβάνει 7 προτάσεις σχετικά με τους οικογενειακούς δεσμούς του δείγματος προκειμένου να εξετασθεί η επιρροή των δεσμών αυτών στην πρόθεση των φοιτητών για brain drain:

- **E1:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής βρίσκεται *κοντά* με την οικογένειά του.
- **E2:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής θεωρεί σημαντική τη *ζωή* του με την οικογένειά του.
- **E3:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής θεωρεί σημαντικούς τους *οικογενειακούς δεσμούς*.
- **E4:** εξετάζει κατά πόσο η οικογένεια του σπουδαστή επηρεάζει τις *εκπαιδευτικές επιλογές* του.
- **E5:** εξετάζει κατά πόσο η οικογένεια του σπουδαστή επηρεάζει τις *επαγγελματικές επιλογές* του.

- **E6:** εξετάζει σε ποιο βαθμό θα *επιθυμούσε* ο φοιτητής την οικογένειά του στην περίπτωση διαμονής του στο εξωτερικό.
- **E7:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θα *επέστρεφε* από το εξωτερικό για να φροντίσει τους γονείς του.

Η τρίτη (**ΣΤ**) και η τέταρτη κατηγορία (**Z**) περιλαμβάνουν τις ίδιες 12 προτάσεις με τη διαφορά ότι στην τρίτη κατηγορία οι προτάσεις αφορούν την Ελλάδα, ενώ στην τέταρτη κατηγορία αφορούν το εξωτερικό. Έτσι, θα μπορέσουμε να συγκρίνουμε τις πεποιθήσεις των φοιτητών και τους εγχώριους-εξωτερικούς παράγοντες που ενδεχομένως τους ωθούν ή τους έλκουν να μετακινηθούν:

- **ΣΤ1/Z1:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής θεωρεί ότι η *ποιότητα ζωής* είναι υψηλή στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ2/Z2:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής θεωρεί ότι υπάρχουν καλές προοπτικές να βρει *δουλειά* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ2/Z3:** εξετάζει κατά πόσο ο σπουδαστής θεωρεί ότι υπάρχει *πολιτική σταθερότητα* έτσι ώστε να δημιουργηθούν νέες θέσεις εργασίας στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ4/Z4:** εξετάζει κατά πόσο ο σπουδαστής θεωρεί ότι μπορεί εύκολα να βρει *δουλειά στον κλάδο του* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ5/Z5:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο φοιτητής πιστεύει πως μπορεί να *εξελιχθεί* στον κλάδο του στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ6/Z6:** εξετάζει κατά πόσο θεωρεί ο φοιτητής πως οι σπουδές του έχουν *κύρος* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ7/Z7:** εξετάζει την αντίληψη του φοιτητή σχετικά με τις πιθανότητες να βρει δουλειά με *υψηλό μισθό* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ8/Z8:** εξετάζει κατά πόσο ο φοιτητής θεωρεί πως υπάρχουν καλές *εργασιακές συνθήκες* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ9/Z9:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο σπουδαστής θεωρεί πως το επαγγελματικό του μέλλον είναι *αβέβαιο* λόγω της *οικονομικής κρίσης* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ10/Z10:** εξετάζει την αντίληψη του σπουδαστή σχετικά με την *διαφορα* και την *έλλειψη αξιοκρατίας* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ11/Z11:** εξετάζει κατά πόσο ο ερωτώμενος θεωρεί πως οι ευκαιρίες του για πρόοδο είναι *περιορισμένες* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.
- **ΣΤ12/Z12:** εξετάζει σε ποιο βαθμό ο σπουδαστής θεωρεί πως τα ΑΕΙ παρέχουν *υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης* στην Ελλάδα/στο εξωτερικό.

Τέλος, εμφανίζονται άλλες τρεις κατηγορίες ερωτήσεων με αρχική την κατηγορία που αφορά το brain drain (**H**), η οποία περιλαμβάνει 2 ερωτήσεις με τη μορφή πενταβάθμιας κλίμακας Likert, όπου ο σπουδαστής καλείται να σημειώσει την κατάλληλη απάντηση (Καθόλου, Λίγο, Αρκετά, Πολύ, Πάρα πολύ):

- **H1:** εξετάζει την *πρόθεση* των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για *περαιτέρω σπουδές*.
- **H2:** εξετάζει την *πρόθεση* των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για *έγερση εργασίας*.

Η δεύτερη κατηγορία **(Θ)** περιλαμβάνει 12 παράγοντες που δύνανται να επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain και τους οποίους καλούνται οι φοιτητές να τους χαρακτηρίσουν μέσω μιας πενταβάθμιας κλίμακας Likert από καθόλου σημαντικούς έως πολύ σημαντικούς:

- **Θ1:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα των *καλύτερων προοπτικών εργασίας* στο εξωτερικό.
- **Θ2:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *μεγαλύτερης ζήτησης του αντικειμένου* τους στο εξωτερικό.
- **Θ3:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα των *προοπτικών ανέλιξης* στο εξωτερικό.
- **Θ4:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *εγχώριας αβεβαιότητας*.
- **Θ5:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *διαφθοράς και της έλλειψης αξιοκρατίας* που επικρατεί στην Ελλάδα.
- **Θ6:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *καλύτερης εκπαίδευσης* στο εξωτερικό.
- **Θ7:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα του *υψηλότερου βιοτικού επιπέδου* στο εξωτερικό.
- **Θ8:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα των *διεθνών εμπειριών* που μπορούν να αποκτήσουν στο εξωτερικό.
- **Θ9:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα των *γλωσσικών και πολιτισμικών δεξιοτήτων* που θα αποκτήσουν στο εξωτερικό.
- **Θ10:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα των *καλύτερων ευκαιριών για διεθνή καριέρα* στο εξωτερικό.
- **Θ11:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *απόκτησης διεθνούς εργασιακής εμπειρίας* στο εξωτερικό.
- **Θ12:** εξετάζει την αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την σημαντικότητα της *ύπαρξης συγγενών και φίλων* στο εξωτερικό.

Τέλος, η τρίτη κατηγορία **(Ι)** περιλαμβάνει 2 ερωτήσεις σχετικές με τη μετακίνηση των φοιτητών, οι οποίες εξετάζουν τις επικρατούσες χώρες υποδοχής, αλλά και το ενδεχόμενο επιστροφής των φοιτητών στην Ελλάδα:

- **I1:** εξετάζει τις επικρατούσες *χώρες υποδοχής*, καθώς ο φοιτητής καλείται να επιλέξει μία μέσα από έναν κατάλογο χωρών, έτσι όπως προέκυψαν από τη βιβλιογραφία.
- **I2:** εξετάζει το ενδεχόμενο *επιστροφής* του φοιτητή στην Ελλάδα και είναι ερώτηση κλειστού τύπου με πιθανή μία από τις παρακάτω απαντήσεις: να μείνει μόνιμα στο εξωτερικό, να επιστρέψει αφού δουλέψει μερικά χρόνια στο εξωτερικό, να επιστρέψει μετά από μερικά χρόνια, να επιστρέψει μόλις τελειώσει τις σπουδές του, δεν ξέρω/δεν απαντώ.

5.3 Μέτρα

Το ερωτηματολόγιο της έρευνας συντάχθηκε βάσει μέτρων που είναι ευρέως γνωστά και χρησιμοποιούνται ήδη σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ενώ επιλέχθηκαν και κάποια

νέα έτσι ώστε να εξυπηρετηθεί η μελέτη των ερευνητικών υποθέσεων που προαναφέρθηκαν.

Πιο συγκεκριμένα:

- Οι μεταβλητές του φύλου, της οικογενειακής κατάστασης και της εθνικότητας συμπεριλήφθηκαν στο ερωτηματολόγιο καθώς κρίθηκαν σημαντικές για την μελέτη του ζητήματος (Chirkov, Safdar, de Guzman, Playford, 2008:429).
- Επίσης, άξιζε να μελετηθεί εάν η προέλευση των σπουδαστών επηρεάζει την προδιάθεσή τους για μετακίνηση στο εξωτερικό κι έτσι συμπεριλάβαμε και τη μεταβλητή της μόνιμης κατοικίας στο ερωτηματολόγιο (Baruch, Budhwar, Khatri, 2007:109).
- Οι αντιλήψεις των σπουδαστών για την υποστήριξη που δέχονται από τους καθηγητές και τους συμφοιτητές του Πανεπιστημίου στο οποίο φοιτούν εξετάστηκαν με μέτρα που πάρθηκαν από τους Pearce et al. (1992).
- Η ικανοποίηση των σπουδαστών από το πανεπιστημιακό περιβάλλον μελετήθηκε σύμφωνα με μέτρα των Baruch, Budhwar & Khatri (2007).
- Οι αντιλήψεις των σπουδαστών για τις διδακτικές προσεγγίσεις και τα πανεπιστημιακά προγράμματα εξετάστηκαν με μέτρα που αντλήθηκαν από τους Hung et al. (2005) και Zhao & Guo, (2002).
- Οι οικογενειακοί δεσμοί των σπουδαστών εξετάστηκαν με βάση τα προσαρμοσμένα μέτρα των Touliatos et al. (2001) και Hofstede (1984).
- Οι παράγοντες έλξης-ώθησης που ενδέχεται να επηρεάσουν την πρόθεση των σπουδαστών για μετακίνηση στο εξωτερικό εξετάστηκαν με νέα μέτρα που δημιουργήθηκαν με βάση την βιβλιογραφία, όπως αυτή προαναφέρθηκε (βλ. Υπόθεση 1), αλλά και με ήδη χρησιμοποιούμενα. Για παράδειγμα, οι αντιλήψεις των σπουδαστών για την επαγγελματική τους αποκατάσταση εξετάστηκαν με μέτρα των Churchill, Ford, & Walker (1974).

Η αξιοπιστία είναι το πρώτο χαρακτηριστικό που πρέπει να διαθέτει ένα εργαλείο μέτρησης (Gilbert, 1993). Για να μετρήσουμε την αξιοπιστία εσωτερικής συνάφειας του ερευνητικών μας μέτρων εφαρμόσαμε την εκτίμηση του συντελεστή Cronbach's alpha (Litwin, 1995), ο οποίος παίρνει θεωρητικά τιμές από το -άπειρο έως το 1. Εκφράζει την ομοιογένεια μιας κλίμακας και για να θεωρηθεί αποδεκτή η τιμή του ως προς την αξιοπιστία μιας κλίμακας, θα πρέπει να είναι $> 0,7$ (Houser, 2008).

Ο δείκτης **Cronbach's a** για το παρόν ερωτηματολόγιο είναι **0,77**, τιμή η οποία θεωρείται επαρκής για τις ανάγκες της έρευνας (Πίνακας 5.3.1).

Πίνακας 5.3.1 – Έλεγχος αξιοπιστίας

Cronbach's Alpha	N of Items
0,771	60

5.4 Μεθοδολογική Προσέγγιση

Μετά τη συλλογή των ερωτηματολογίων και την άντληση των απαραίτητων δεδομένων, το ποσοτικό υλικό που προέκυψε από την πειραματική έρευνα επεξεργάστηκε και κωδικοποιήθηκε προκειμένου να αποτυπωθούν τα χαρακτηριστικά των ερωτώμενων και να διαμορφωθούν το προφίλ και οι στάσεις του δείγματος.

Για τις ανάγκες της επεξεργασίας, οι μεταβλητές που χρησιμοποιήθηκαν για να αναπαραστήσουν με μετρήσιμο μέγεθος τις θεωρητικές έννοιες που βρίσκονται υπό διερεύνηση διαχωρίστηκαν σε ανεξάρτητες και εξαρτημένες. Οι ανεξάρτητες μεταβλητές είναι αυτές που μεταβάλλουμε κατά βούληση για να εξετάσουμε το αποτέλεσμα σε μία ή περισσότερες εξαρτημένες μεταβλητές.⁶ Στην παρούσα έρευνα, ανεξάρτητες μεταβλητές αποτελούν τα πληροφοριακά χαρακτηριστικά του δείγματος, η ακαδημαϊκή ικανοποίηση των φοιτητών, οι οικογενειακοί δεσμοί τους και οι αντιλήψεις τους σχετικά με τις εγχώριες συνθήκες και τις συνθήκες στο εξωτερικό. Από την άλλη πλευρά, οι εξαρτημένες μεταβλητές είναι αυτές που αναμένονται να αλλάξουν λόγω της μεταβολής της ανεξάρτητης μεταβλητής. Στην προκειμένη περίπτωση είναι το υπό διερεύνηση ζήτημα, δηλαδή η πρόθεση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό, είτε για σπουδές είτε για εργασία.

Οι κωδικοποιημένες μεταβλητές καταχωρήθηκαν στο στατιστικό πρόγραμμα IBM SPSS Statistics 23 με τις κατάλληλες ονομασίες. Ενδεικτικά, η ηλικία καταχωρήθηκε ως age, ενώ οι ερωτήσεις καταχωρήθηκαν με τη σειρά από Q1 έως Q60. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί πως οι ελλείπουσες τιμές καταχωρήθηκαν με την τιμή -8 (στην περίπτωση που οι φοιτητές όφειλαν να απαντήσουν, αλλά δεν απάντησαν) και -9 (στην περίπτωση που οι φοιτητές εξαιρέθηκαν από μία ερώτηση).

Έπειτα, ακολούθησε στατιστική επεξεργασία των μεταβλητών με βάση τους κατάλληλους στατιστικούς ελέγχους που ικανοποιούν τους σκοπούς της έρευνας.

Πιο συγκεκριμένα, για να εκτιμηθεί/ούν:

- η πρόθεση των φοιτητών για brain drain πραγματοποιήθηκε ο στατιστικός έλεγχος One-Sample T Test (έλεγχος μιας μέσης τιμής έναντι μιας προκαθορισμένης αριθμητικής τιμής),

⁶ Για περισσότερες πληροφορίες ως προς τον διαχωρισμό των μεταβλητών: Εμβαλωτής, Α., Κατσής Α., Σιδερίδης, Γ., (2006). Στατιστική μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας, Α Έκδοση. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://msc.actuar.aegean.gr/notes/Embalotis%20et%20al_%20Stat_Notes.pdf. Τελευταία ανάκτηση στις: 20/12/2018.

- το προφίλ των εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών πραγματοποιήθηκαν έλεγχοι συνάφειας (Crosstabs), ενώ παράλληλα αντλήθηκαν πληροφορίες από περιγραφικά μέτρα, όπως οι πίνακες συχνοτήτων, η μέση τιμή και η τυπική απόκλιση,
- οι παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain εφαρμόστηκε λογαριθμική παλινδρόμηση (Logistic Regression).

6. Παρουσίαση των αποτελεσμάτων

Στο κεφάλαιο αυτό γίνεται παρουσίαση των πληροφοριακών στοιχείων του δείγματος (δημογραφικά, ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά και οικογενειακό υπόβαθρο) και των αποτελεσμάτων των κύριων ερωτήσεων σύμφωνα με τις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου, διατυπωμένες έτσι ώστε να ικανοποιούνται οι στόχοι της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται τα περιγραφικά μέτρα των ερωτήσεων του δείγματος με πίνακες ή/και διαγράμματα και τα κυριότερα και πιο σημαντικά πορίσματα της ανάλυσης των μεταβλητών, έτσι όπως αυτά προέκυψαν από τους πίνακες συχνοτήτων της στατιστικής ανάλυσης. Όλα τα στοιχεία έχουν προκύψει από τις διαδικασίες Frequencies και Descriptives του SPSS.

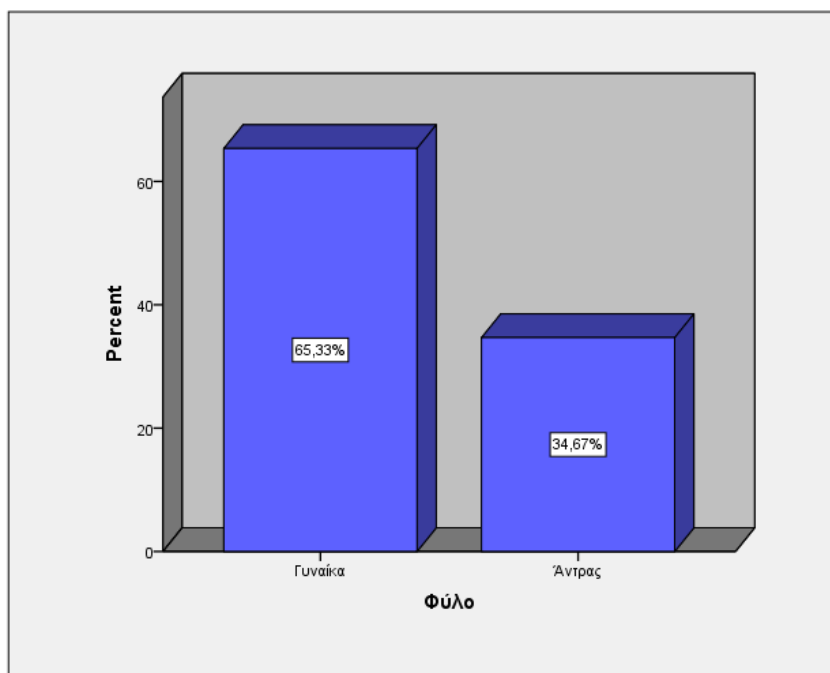
6.1 Δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος

Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνονται τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων φοιτητών, σημαντικά για την μελέτη των ερευνητικών μας ζητημάτων.

A1: ΦΥΛΟ

Το δείγμα αποτέλεσαν 150 τελειόφοιτοι φοιτητές των ΑΕΙ της Αθήνας. Το 65,3% των ερωτηματολογίων που συλλέχθηκαν απαντήθηκε από γυναίκες (N=98), ενώ το 34,7% απαντήθηκε από άντρες (N=52), όπως απεικονίζεται στο Διάγραμμα 6.1.1.

Διάγραμμα 6.1.1 - Φύλο Δείγματος

A2: ΗΛΙΚΙΑ

Προχωρώντας στην παρουσίαση των δημογραφικών χαρακτηριστικών του δείγματος, παρατηρούμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων ανήκει σε ηλικιακή ομάδα μικρότερη των 23 ετών (76,7%), ενώ η ηλικία του 18% των φοιτητών κυμαίνεται από 24 έως 30 έτη. Υπάρχει κι ένα μικρό ποσοστό (5,3%) που είναι άνω των 30 ετών (Πίνακας 6.1.1). Θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει η συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγοριοποίηση, προκειμένου να εξεταστεί η πιθανότητα διαφορών μεταξύ αυτών που διανύουν τα τελευταία εξάμηνα σπουδών τους, όπως αυτά προβλέπονται (άτομα ηλικίας έως 22-23 ετών, ανάλογα με το Τμήμα φοίτησης) κι όσων ανήκουν στην προαναφερθείσα “generation E” γενιά, η οποία έτεινε τα τελευταία χρόνια να μεταναστεύει με μεγαλύτερη συχνότητα (24-30, >30 ετών). Παρατηρείται, λοιπόν, ένα σημαντικό ποσοστό (18%) που βρίσκεται μεταξύ των 24-30 χρόνων, το οποίο αξίζει να μελετηθεί.

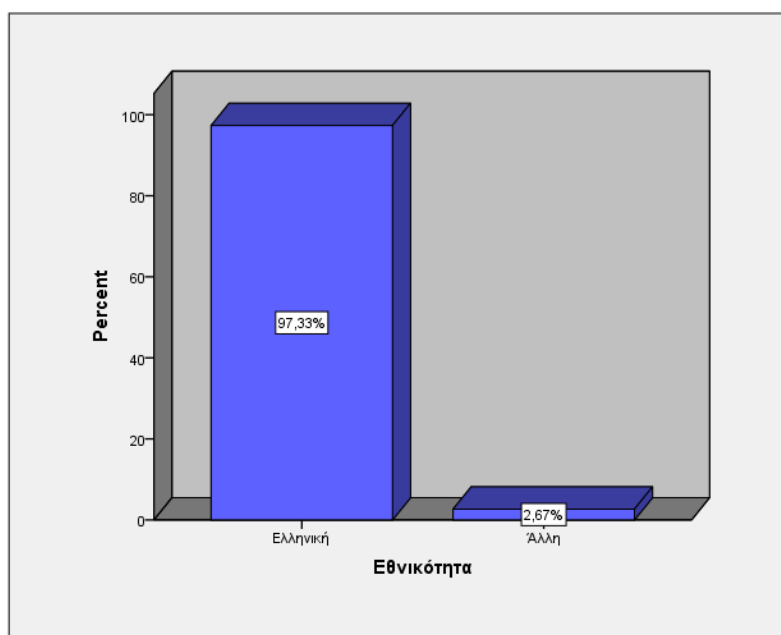
Πίνακας 6.1.1 – Ηλικία

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
<23	115	76,7
24-30	27	18,0
>30	8	5,3
Σύνολο	150	100

A3: ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑ

Η επόμενη ερώτηση αφορά την εθνικότητα του δείγματος. Σύμφωνα με το Διάγραμμα 6.1.2, φανερώνεται πως η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων φοιτητών έχουν ελληνική εθνικότητα με ποσοστό 93,7% (N=146).

Διάγραμμα 6.1.2 - Εθνικότητα

A4: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Η οικογενειακή κατάσταση του δείγματος εκφράζεται στον Πίνακα 6.1.2 και φανερώνει πως το 95,3% του δείγματος είναι άγαμο (N=143), ενώ οι έγγαμοι χωρίς παιδιά αποτελούν το 2,7% των ερωτηθέντων (N=4) και με παιδιά το 0,7% (N=1). Τέλος, υπάρχουν και 2 διαζευγμένοι φοιτητές με παιδιά (1,3%).

Πίνακας 6.1.2 - Οικογενειακή κατάσταση

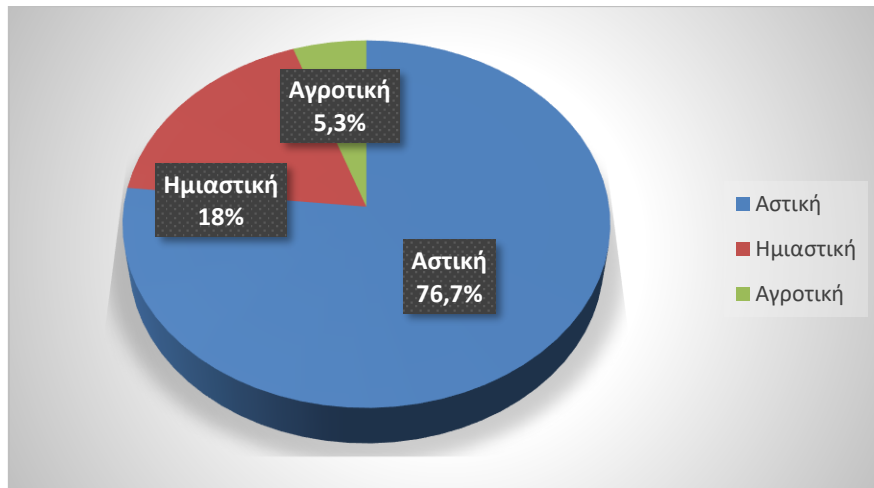
Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Άγαμος/η	143	95,3
Έγγαμος/η	4	2,7
Έγγαμος/η με παιδιά	1	0,7
Διαζευγμένος/η με παιδιά	2	1,3
Σύνολο	150	100

A5: ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΟΝΙΜΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Η επόμενη ερώτηση αφορά την περιοχή μόνιμης κατοικίας των σπουδαστών και πιο συγκεκριμένα της οικογένειάς τους. Όπως προκύπτει από το Διάγραμμα 6.1.3, η πλειοψηφία των φοιτητών προέρχεται από αστικές περιοχές με ποσοστό 76,7%

(N=115), ενώ ένα σημαντικό ποσοστό της τάξεως του 18% (N=27) προέρχεται από ημιαστικές περιοχές. Επίσης, 8 άτομα αναφέρουν πως η μόνιμη κατοικία τους βρίσκεται σε αγροτική περιοχή (5,3%).

Διάγραμμα 6.1.3 - Περιοχή μόνιμης κατοικίας

6.2 Ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά του δείγματος

Στο σημείο αυτό αναφέρονται τα ακαδημαϊκά στοιχεία του φοιτητή, όπως αυτά προέκυψαν από την ανάλυση.

B1: ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΣΠΟΥΔΩΝ

Οι φοιτητές που ανταποκρίθηκαν στην έρευνα φοιτούν σε γνωστικά αντικείμενα που μοιράζονται στα 4 επιστημονικά πεδία ως εξής: Το 49,3% (N=74) ανήκει στις Ανθρωπιστικές, Νομικές και Κοινωνικές Επιστήμες, το 24,7% (N=37) ανήκει στις Θετικές και Τεχνολογικές Επιστήμες, το 6,7% (N=10) ανήκει στις Επιστήμες Ζωής και Υγείας και το 19,3% (N=29) ανήκει στις Επιστήμες Οικονομίας και Πληροφορική (Διάγραμμα 6.2.1).

Διάγραμμα 6.2.1 - Επιστημονικό Πεδίο

B2: ΤΜΗΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

Τα ερωτηματολόγια που συλλέχθηκαν προέρχονται από 77 Σχολές των 8 ΑΕΙ της Αθήνας, όπως αυτές προαναφέρθηκαν (Πίνακας I, Παράρτημα). Δεν συλλέχθηκαν ερωτηματολόγια από το Τμήμα Βιομηχανικής Διοίκησης & Τεχνολογίας (ΠΑΠΕΙ), το Τμήμα Οικονομικής & Περιφερειακής Ανάπτυξης (Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών Πολιτικών Επιστημών) και το Τμήμα Γεωγραφίας (Χαροκόπειο).

Τα αναλυτικά αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα II στο Παράρτημα. Αξίζει να σημειωθεί το πλήθος του δείγματος ανά Πανεπιστήμιο. Στον Πίνακα 6.2.1 παρατηρούμε πως σχεδόν οι μισοί φοιτητές (N=71) προέρχονται από το ΕΚΠΑ (47,3%), ακολουθούν οι φοιτητές του Παντείου με ποσοστό 17,3% (N=26), έπειτα του ΕΜΠ με ποσοστό 11,3% (N=17), του ΟΠΑ με ποσοστό 8% (N=12), του ΠΑΠΕΙ με ποσοστό 6,7% (N=10), του ΓΠΑ με ποσοστό 5,3% (N=8), έπονται οι σπουδαστές του Χαροκόπειου με ποσοστό 2,7% (N=4) και τέλος της ΑΣΚΤ με ποσοστό 1,3% και πλήθος N=2.

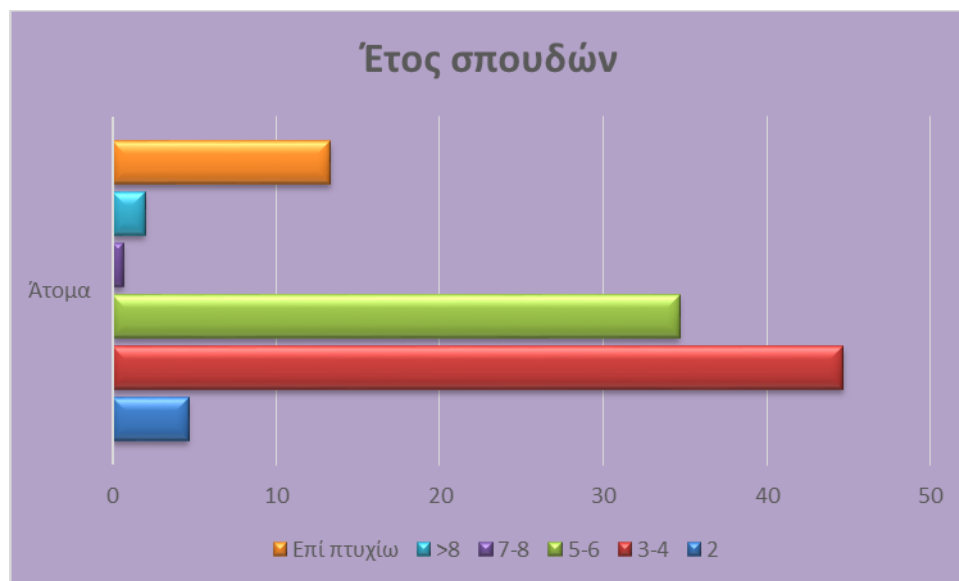
Πίνακας 6.2.1 - Πανεπιστήμιο

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
ΑΣΚΤ	2	1,3
ΓΠΑ	8	5,3
ΕΚΠΑ	71	47,3
ΕΜΠ	17	11,3
ΟΠΑ	12	8
ΠΑΝΤΕΙΟ	26	17,3
ΠΑΠΕΙ	10	6,7
Σύνολο	150	100

B3: ΈΤΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ακολουθεί η μελέτη για το έτος σπουδών των φοιτητών. Ανάλογα με τις απαντήσεις των ερωτηθέντων, θεωρήθηκε σκόπιμο να κατηγοριοποιηθούν τα έτη, προκειμένου να εξετασθεί η πιθανότητα μεταξύ όσων φοιτούν ακόμα στο 3^ο-4^ο έτος (χρόνος προβλεπόμενος για έναν τελειόφοιτο φοιτητή τετραετούς σχολής) και σε αυτών που έχουν ξεπεράσει τα προβλεπόμενα έτη. Έτσι, στο Διάγραμμα 6.2.2 παρατηρούμε πως η πλειοψηφία των φοιτητών βρίσκεται στο 3^ο-4^ο έτος (44,7%), ενώ ένα μεγάλο ποσοστό βρίσκεται στο 5^ο-6^ο έτος των σπουδών τους (34,7%). Ακολουθεί ένα ποσοστό της τάξεως του 13,3% (N=20) που είναι επί πτυχίω φοιτητές, ένα ποσοστό 4,7% (N=7) που διανύει το 2^ο έτος σπουδών κι ένα ποσοστό 2% (N=3) που φοιτεί σε έτος μεγαλύτερο του 8^{ου}. Τέλος, υπάρχει κι ένα ποσοστό 0,7% (N=1) που βρίσκεται στο 7^ο-8^ο έτος σπουδών.

Διάγραμμα 6.2.2 - Έτος σπουδών

6.3 Οικογενειακό υπόβαθρο του δείγματος

Σε αυτήν την ενότητα γίνεται λόγος για το οικογενειακό υπόβαθρο του δείγματος, προκειμένου να εξαχθούν αργότερα συμπεράσματα ως προς την συμβολή του στην πρόθεση brain drain των ερωτηθέντων.

Γ1: ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ ΓΟΝΕΩΝ

Ακολουθεί το μορφωτικό επίπεδο των γονέων των φοιτητών που ανταποκρίθηκαν στο ερωτηματολόγιο. Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 6.3.1, σημαντικές είναι οι διαφορές στο μορφωτικό επίπεδο των γονέων, καθώς η πλειοψηφία των μητέρων έχει πτυχίο ΑΕΙ-ΤΕΙ (48,7%), ενώ 10 μονάδες κάτω είναι το ποσοστό των πατέρων στην ίδια κατηγορία (38,7%). Επίσης, το 37,3% (N=56) των πατέρων κατέχουν απολυτήριο Λυκείου, σε αντίθεση με τις μητέρες (29,3%). Τέλος, μικρές διαφορές παρουσιάζονται στις επόμενες κατηγορίες. Σχεδόν το 14% (N=43) των γονέων του δείγματος είναι απόφοιτοι Γυμνασίου, το 6% (N=18) κάτοχοι μεταπτυχιακού, ενώ το 3,3% (N=5) των πατέρων έχουν διδακτορικό τίτλο σε αντιδιαστολή με το 2% (N=3) των μητέρων στην ίδια κατηγορία.

Πίνακας 6.3.1 - Μορφωτικό Επίπεδο Γονέων

	Μητέρα		Πατέρας	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Απόφοιτος Γυμνασίου	21	14	22	14,7
Απόφοιτος Λυκείου	44	29,3	56	37,3
Απόφοιτος ΑΕΙ-ΤΕΙ	73	48,7	58	38,7
Κάτοχος μεταπτυχιακού	9	6	9	6
Κάτοχος διδακτορικού	3	2	5	3,3
Σύνολο	150	100	150	100

Γ2: ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΓΟΝΕΩΝ

Όσον αφορά τα επαγγέλματα των γονέων του δείγματος, αυτά παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.3.2. Πιο συγκεκριμένα, η πλειοψηφία (27,7%) των μητέρων είναι δημόσιοι υπάλληλοι (N=39), ενώ η πλειοψηφία των πατέρων (30,7%) είναι ελεύθεροι επαγγελματίες (N=46). Επίσης, το 23,4% (N=33) των μητέρων και το 28% (N=42) των πατέρων είναι Ιδιωτικοί Υπάλληλοι. Ακόμα, το 19,1% (N=27) των μητέρων είναι ελεύθεροι επαγγελματίες, ενώ το 21,3% (N=32) των πατέρων είναι δημόσιοι υπάλληλοι. Επιπρόσθετα, το 13,5% (N= 19) των μητέρων και το 15,3 (N=23) των

πατέρων είναι συνταξιούχοι. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως οι άνεργες μητέρες ξεπερνούν το 16% (N=19), ενώ οι άνεργοι πατέρες αγγίζουν το 5% (N=7).

Πίνακας 6.3.2 - Επάγγελμα Γονέων

	Μητέρα		Πατέρας	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Ιδιωτικός Υπάλληλος	33	23,4	42	28
Δημόσιος Υπάλληλος	39	27,7	32	21,3
Ελεύθερος Επαγγελματίας	27	19,1	46	30,7
Άνεργος	23	16,3	7	4,7
Συνταξιούχος	19	13,5	23	15,3
Σύνολο	141	100	150	100

Γ3: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΕΙΣΟΔΗΜΑ

Η επόμενη ερώτηση πραγματεύεται το μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα των ερωτηθέντων. Από τα στοιχεία που προκύπτουν (Διάγραμμα 6.3.1), παρατηρούμε ότι η πλειοψηφία του δείγματος (N=54, 36%) έχει οικογενειακό εισόδημα από 1.001€ έως 2.000€, ενώ ακολουθεί ένα 27,3% (N=41) με εισόδημα από 2.001€ έως 3.000€. Τέλος, εντύπωση προκαλεί το γεγονός πως δύο ισόποσα μέρη του δείγματος (18%) βρίσκονται είτε στην τάξη των 0-1.000€ μηνιαίως (N=27) είτε στην τάξη των 3.000€ και άνω (N=28).

Διάγραμμα 6.3.1 - Οικογενειακό Εισόδημα

Γ4: ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΔΕΡΦΙΩΝ

Όσον αφορά τα αδέρφια των ερωτηθέντων, ο Πίνακας 6.3.3 παρουσιάζει τα αποτελέσματα. Αρχικά, προκύπτει πως το 54% (N=81) των φοιτητών έχουν έναν/μία αδερφό/ή, ενώ το 22% (N=33) έχουν δύο αδέρφια. Επίσης, το 12,7% (N=19) απάντησε πως έχει τρία αδέρφια και το 8% (N=12) δεν έχει κανένα. Τέλος, υπάρχει κι ένα ποσοστό 3,4% (N=5) που αναφέρει πως ανήκει σε πολύτεκνη οικογένεια (4 έως 5 αδέρφια).

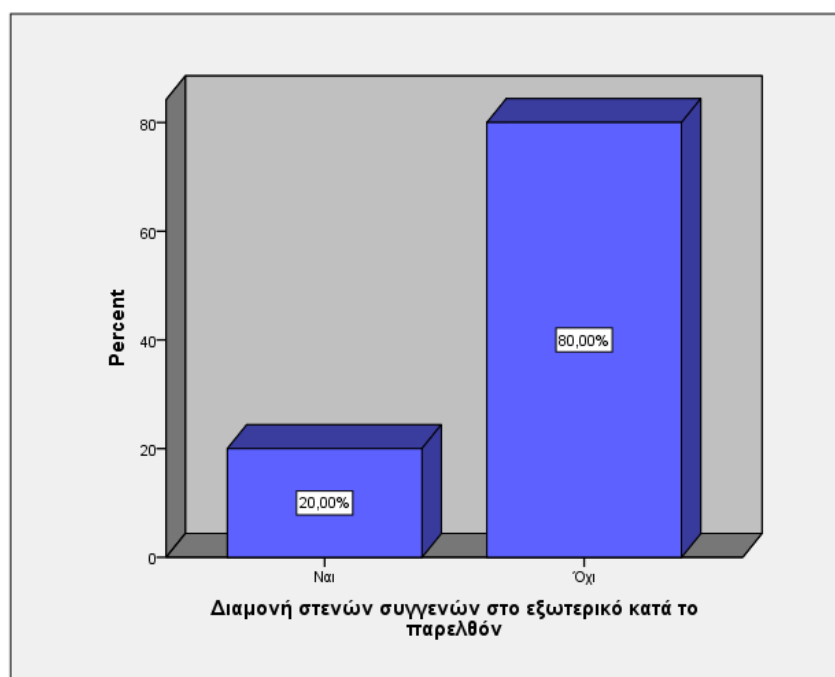
Πίνακας 6.3.3 - Αριθμός Αδερφιών

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Κανένα	12	8
Ένα	81	54
Δύο	33	22
Τρία	19	12,7
Τέσσερα	4	2,7
Πέντε	1	0,7
Σύνολο	150	100

Γ5α: ΔΙΑΜΟΝΗ ΣΥΓΓΕΝΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Σε αυτήν την ερώτηση, οι φοιτητές ερωτήθηκαν εάν οι γονείς τους ή/και τα αδέρφια τους είχαν μείνει ή σπουδάσει στο εξωτερικό στο παρελθόν. Τα αποτελέσματα εκφράζονται στο Διάγραμμα 6.3.2. Το 80% (N=120) των φοιτητών απάντησε αρνητικά, ενώ το 20% (N=30) απάντησε θετικά.

Διάγραμμα 6.3.2 - Διαμονή συγγενών στο εξωτερικό στο παρελθόν

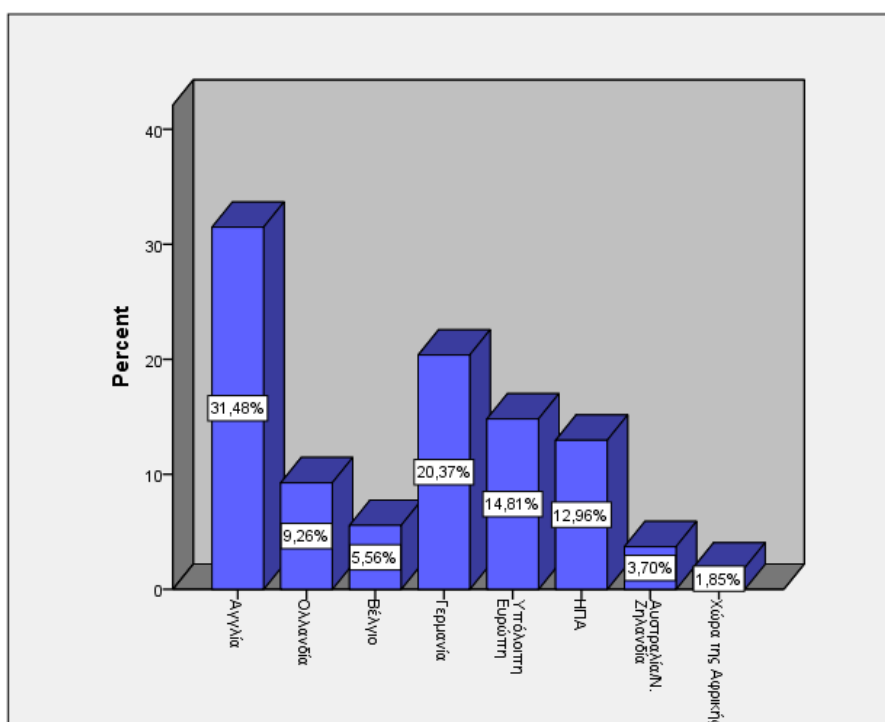
Γ5β: ΔΙΑΜΟΝΗ ΣΥΓΓΕΝΩΝ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της επόμενης ερώτησης, η οποία αφορά τη διαμονή στενών συγγενών των φοιτητών στο εξωτερικό την παρούσα στιγμή, αλλά και τη χώρα διαμονής τους σε περίπτωση θετικής απάντησης. Οι φοιτητές που έχουν στην παρούσα φάση συγγενείς στο εξωτερικό αποτελούν το 30,7% (N=46), ενώ όσοι δεν έχουν αποτελούν το 69,3% (N=104), όπως φαίνεται στον Πίνακα 6.3.4. Εξετάζοντας τις θετικές απαντήσεις, προκύπτει πως η πλειονοψηφία των συγγενών ζουν στην Αγγλία (11,3%, N=17), ενώ το 7,3% (N=11) διαμένει στη Γερμανία. Ένα 4,7% (N=7) ζει στις ΗΠΑ και τα υπόλοιπα ποσοστά μοιράζονται ως επί το πλείστον στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες: 3,3% (N=5) στην Ολλανδία, 2% (N=3) στο Βέλγιο και 5,3% (N=8) στην Υπόλοιπη Ευρώπη. Τέλος, υπάρχει ένα μικρό ποσοστό που μένει στην Αυστραλία/Ν. Ζηλανδία (1,3%, N=2) κι ένα 0,7% (N=1) που κατοικεί σε χώρα της Αφρικής (Διάγραμμα 6.3.3).

Πίνακας 6.3.4 - Διαμονή συγγενών στο εξωτερικό στο παρόν

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Ναι	46	30,7
Όχι	104	69,3
Σύνολο	150	100

Διάγραμμα 6.3.3 - Χώρα διαμονής

6.4 Σπουδές στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο

Σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζονται οι αντιλήψεις του δείγματος αναφορικά με την ικανοποίησή τους από το ακαδημαϊκό περιβάλλον και τις ακαδημαϊκές σχέσεις. Τα αποτελέσματα αυτά είναι σημαντικά ως προς την μελέτη των υπό διερεύνηση ζητημάτων.

Δ1: ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

Συνεχίζοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, ερχόμαστε στις κύριες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Αρχικά, εξετάζεται η ικανοποίηση των φοιτητών από την επιλογή του Πανεπιστημίου στο οποίο φοιτούν. Ο Πίνακας 6.4.1 φανερώνει πως η πλειοψηφία (74,6%, N=112) των φοιτητών είναι ικανοποιημένη από την επιλογή του συγκεκριμένου Πανεπιστημίου, ενώ υπάρχει ένα ποσοστό 18,7% (N=28) που παραμένει ουδέτερο. Τέλος, το 6,6% (N=6) δηλώνει πως δεν είναι ικανοποιημένο από την επιλογή του Πανεπιστημίου.

Πίνακας 6.4.1 - Ικανοποίηση από την επιλογή Πανεπιστημίου

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	2	1,3	3,94	0,892
Διαφωνώ	8	5,3		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	28	18,7		
Συμφωνώ	71	47,3		
Συμφωνώ απόλυτα	41	27,3		
Σύνολο	150	100		

Δ2: ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Οι αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με την ποιότητα της εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου απεικονίζονται στον Πίνακα 6.4.2. Το 48,7% (N=73) των φοιτητών είναι ικανοποιημένο από την ποιότητα εκπαίδευσης, ενώ ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό (29,3%, N=44) κρατάει ουδέτερη θέση. Παράλληλα, υπάρχει κι ένα σημαντικό ποσοστό (22%, N=33) που δεν είναι ικανοποιημένο από την ποιότητα της εκπαίδευσης που παρέχει το Πανεπιστήμιο στο οποίο φοιτεί.

Πίνακας 6.4.1 - Ικανοποίηση από την ποιότητα εκπαίδευσης

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	5	3,3	3,29	0,952
Διαφωνώ	28	18,7		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	44	29,3		
Συμφωνώ	64	42,7		
Συμφωνώ απόλυτα	9	6		
Σύνολο	150	100		

Δ3: ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΗ ΚΑΛΟΥ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

Η επόμενη ερώτηση που τέθηκε στους φοιτητές σχετιζόταν με την παροχή καλού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος από το Πανεπιστήμιο προς τους φοιτητές. Σε αυτήν την ερώτηση, παρατηρούμε (Πίνακας 6.4.3) πως οι περισσότεροι φοιτητές (42,7%, N=64) θεωρούν πως το Πανεπιστήμιο δεν κάνει εξαιρετική δουλειά στο να τους προσφέρει ένα καλό εκπαιδευτικό περιβάλλον, ενώ το 34,7% παραμένει ουδέτερο. Τέλος, το 22,6% (N=24) έχει την αντίθετη άποψη (θετική).

Πίνακας 6.4.3 - Εξασφάλιση καλού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	16	10,7	2,73	1,003
Διαφωνώ	48	32		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	52	34,7		
Συμφωνώ	29	19,3		
Συμφωνώ απόλυτα	5	3,3		
Σύνολο	150	100		

Δ4: ΙΚΑΝΟΠΟΙΗΣΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Σχετικά με την ικανοποίηση των σπουδαστών από την ποιότητα διδασκαλίας στο Πανεπιστήμιο, τα αποτελέσματα αναγράφονται στον Πίνακα 6.4.4. Το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών (41%, N=62) είναι ικανοποιημένο από την διδασκαλία, ενώ το 35,3% (N=53) παραμένει ουδέτερο. Τέλος, υπάρχει κι ένα 23,3% (N=35) που δεν είναι ικανοποιημένο από την διδασκαλία που παρέχει το Πανεπιστήμιο.

Πίνακας 6.4.4 - Ικανοποίηση από την διδασκαλία

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	8	5,3	3,19	0,979
Διαφωνώ	27	18		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	53	35,3		
Συμφωνώ	53	35,3		
Συμφωνώ απόλυτα	9	6		
Σύνολο	150	100		

Δ5: ΜΑΘΗΤΟΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΤΥΛ ΜΑΘΗΣΗΣ

Οι σπουδαστές κλήθηκαν να εκφράσουν την άποψή τους σχετικά με το στυλ μάθησης και τις διδακτικές προσεγγίσεις στο Πανεπιστήμιο. Όπως προκύπτει από τον Πίνακα 6.4.5, το 39,3% (N=59) των φοιτητών θεωρούν πως οι διδακτικές προσεγγίσεις και το στυλ μάθησης του Πανεπιστημίου δεν εστιάζουν στον φοιτητή, ενώ το 33,3% (N=50) δεν έχει πάρει θέση. Τέλος, το 27,3% (41) υποστηρίζει πως το Πανεπιστήμιο παρέχει μαθητοκεντρικές διδακτικές μεθόδους.

Πίνακας 6.4.5 - Μαθητοκεντρικές διδακτικές προσεγγίσεις και στυλ μάθησης

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	12	8	2,84	1,004
Διαφωνώ	47	31,3		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	50	33,3		
Συμφωνώ	35	23,3		
Συμφωνώ απόλυτα	6	4		
Σύνολο	150	100		

Δ6: ΠΡΟΣΦΟΡΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΜΕ ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ

Στην ερώτηση αυτή, το δείγμα εξέφρασε την άποψή του σχετικά με τον βαθμό συμφωνίας του ως προς την προσφορά διεθνών εμπειριών μέσω των πανεπιστημιακών προγραμμάτων. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.4.6, πάνω από τους μισούς φοιτητές θεωρούν πως το Πανεπιστήμιο τους παρέχει προγράμματα με διεθνείς εμπειρίες (52%, N=78), ενώ το 24% (N=36) παραμένει ουδέτερο. Μεγάλο, επίσης, είναι και το ποσοστό που δεν είναι ικανοποιημένο από την προσφορά διεθνών προγραμμάτων (24%, N=36).

Πίνακας 6.4.6 - Προσφορά προγραμμάτων με διεθνείς εμπειρίες

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	6	4	3,35	1,043
Διαφωνώ	30	20		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	36	24		
Συμφωνώ	62	41,3		
Συμφωνώ απόλυτα	16	10,7		
Σύνολο	150	100		

Δ7: ΕΥΚΑΙΡΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Στη συνέχεια, οι φοιτητές καλούνται να απαντήσουν κατά πόσο θεωρούν πως στο Πανεπιστήμιο έχουν την ευκαιρία να αναπτυχθούν, όπως για παράδειγμα, να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε ανώτερο επίπεδο. Ο Πίνακας 6.4.7 αποτυπώνει τις απαντήσεις των φοιτητών, σύμφωνα με τις οποίες η συντριπτική πλειοψηφία (66,6%, N=100) των φοιτητών απάντησε πως συμφωνεί και μάλιστα το 25% αυτού του πλήθους συμφωνεί απόλυτα. Επίσης, το 18,7% (N=28) του δείγματος παραμένει σε ουδέτερη

θέση, ενώ το 14,6% (N=22) θεωρεί πως δεν έχει ευκαιρίες για περαιτέρω ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο.

Πίνακας 6.4.7 - Ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Διαφωνώ απόλυτα	5	3,3	3,66	1,002
Διαφωνώ	17	11,3		
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	28	18,7		
Συμφωνώ	74	49,3		
Συμφωνώ απόλυτα	26	17,3		
Σύνολο	150	100		

Δ8-Δ9-Δ10: ΣΧΕΣΕΙΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ

Έπειτα, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των επόμενων τριών ερωτήσεων, οι οποίες αφορούν τις σχέσεις των φοιτητών με τους καθηγητές (Πίνακας 6.4.8). Όσον αφορά την άποψη των φοιτητών για το βαθμό φιλικότητας των καθηγητών τους, διακρίνουμε πως η πλειοψηφία (61%, N=92) του δείγματος θεωρεί τους καθηγητές φιλικούς σε γενικό πλαίσιο, ενώ το 27,3% (N=41) κρατάει ουδέτερη θέση. Επίσης, το 11,3% (N=17) των φοιτητών δεν θεωρεί τους καθηγητές του φιλικούς.

Αναφορικά με την αντίληψη των σπουδαστών για την εμπιστοσύνη που μπορούν να έχουν στους καθηγητές τους, ο πίνακας φανερώνει πως το 50% (N=75) του δείγματος θεωρεί πως μπορεί να εμπιστευτεί γενικά τους καθηγητές του, το 34% (N=51) είναι ουδέτερο, ενώ υπάρχει ένα 16% (N=24) που δεν μπορεί να εμπιστευτεί τους καθηγητές σε γενικές γραμμές.

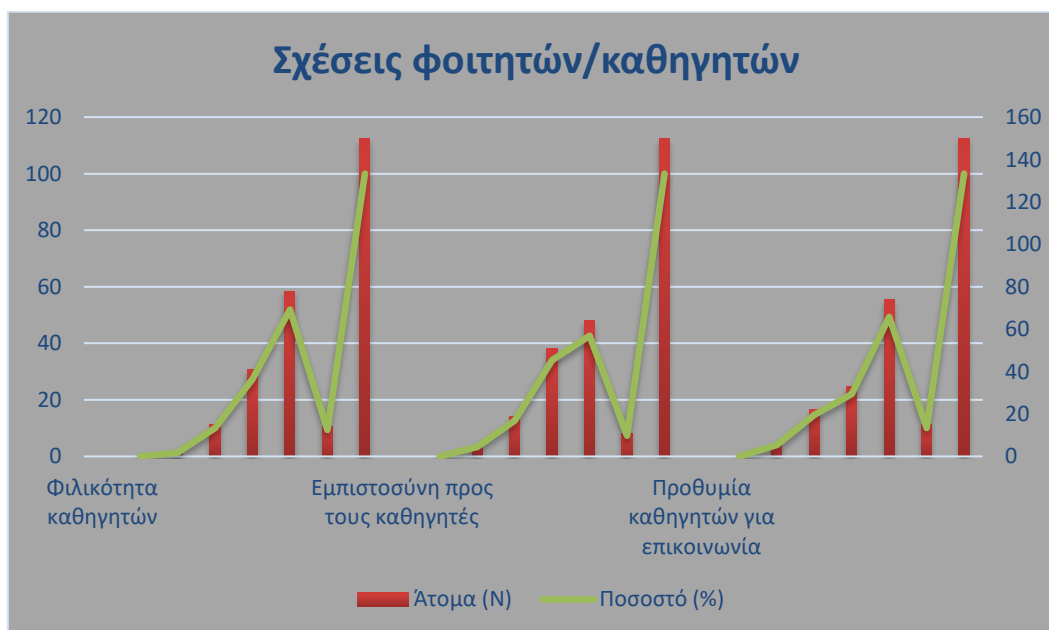
Τέλος, στην τρίτη ερώτηση γίνεται λόγος για την προθυμία των καθηγητών να ακούσουν τους φοιτητές. Σύμφωνα με τον ίδιο πίνακα, τα δεδομένα δείχνουν πως η πλειοψηφία του δείγματος (59,3%, N=89) θεωρεί τους καθηγητές πρόθυμους, το 22% (N=33) μένει ουδέτερο, ενώ ένα ποσοστό 18,7% (N=28) υποστηρίζει πως οι καθηγητές δεν είναι πρόθυμοι να επικοινωνήσουν μαζί τους.

Τα αποτελέσματα των τριών αυτών ερωτήσεων απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 6.4.1.

Πίνακας 6.4.8 - Σχέσεις φοιτητών-καθηγητών

		Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Σύνολο
Φιλικότητα καθηγητών	Άτομα (N)	2	15	41	78	14	150
	Ποσοστό (%)	1,3	10	27,3	52	9	100
	Μέση τιμή	3,58					
	Τυπική απόκλιση	0,846					
Εμπιστοσύνη προς τους καθηγητές	Άτομα (N)	5	19	51	64	11	150
	Ποσοστό (%)	3,3	12,7	34	42,7	7,3	100
	Μέση τιμή	3,38					
	Τυπική απόκλιση	0,917					
Προθυμία καθηγητών για επικοινωνία	Άτομα (N)	6	22	33	74	15	150
	Ποσοστό (%)	4	14,7	22	49,3	10	100
	Μέση τιμή	3,47					
	Τυπική απόκλιση	0,994					

Διάγραμμα 6.4.1 - Σχέσεις φοιτητών με τους καθηγητές

Δ11-Δ12-Δ13: ΣΧΕΣΕΙΣ ΦΟΙΤΗΤΩΝ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΜΦΟΙΤΗΤΕΣ

Οι επόμενες τρεις ερωτήσεις αντικατοπτρίζουν τις αντιλήψεις των φοιτητών ως προς τις σχέσεις τους με τους συμφοιτητές τους. Στον Πίνακα 6.4.9 συνοψίζονται τα αποτελέσματα. Αρχικά, γίνεται λόγος για την άποψη των φοιτητών σχετικά με το πόσο φιλικοί είναι οι συμφοιτητές τους απέναντί τους. Το 57,3% (N=86) των σπουδαστών θεωρεί πως οι συμφοιτητές είναι φιλικοί, ενώ το 30% (N=45) παραμένει ουδέτερο. Τα στοιχεία δείχνουν, επίσης, πως ένα ποσοστό της τάξεως του 12,6% (N=19) δεν βρίσκουν τους συμφοιτητές τους φιλικούς.

Επιπρόσθετα, εξετάζοντας τον ίδιο πίνακα παρατηρούμε πως, όσον αφορά την εμπιστοσύνη των φοιτητών προς τους υπόλοιπους συμφοιτητές τους, ένα μεγάλο ποσοστό παραμένει σε ουδέτερη στάση (47,3%, N=71), ενώ το 35,6% (N=54) θεωρεί πως μπορεί να εμπιστευτεί τους συμφοιτητές του. Τέλος, το 16,6% (N=25) του δείγματος δηλώνει πως δεν μπορεί να τους εμπιστευτεί σε γενικό πλαίσιο.

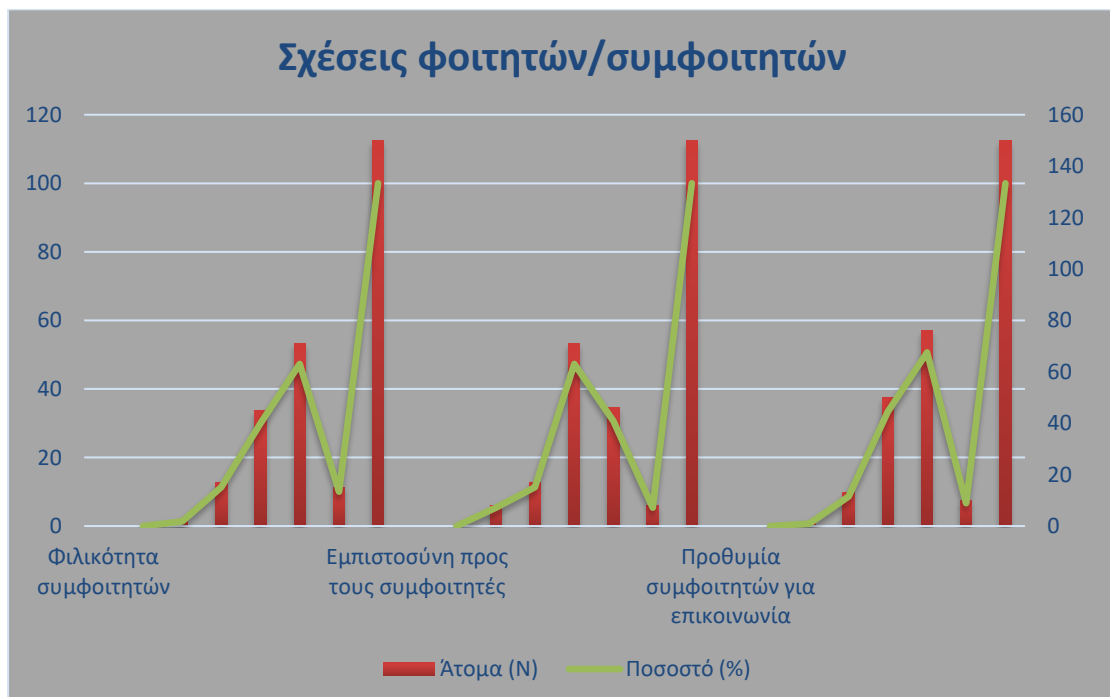
Τελειώνοντας, τα δεδομένα επικεντρώνονται στην προθυμία των συμφοιτητών του δείγματος για επικοινωνία. Ο πίνακας αναφέρει πως η πλειοψηφία (57,4%, N=86) του δείγματος θεωρεί πως οι συμφοιτητές τους είναι πρόθυμοι για να τους ακούσουν, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό 33,3% (N=50) δεν παίρνει θέση. Τέλος, ένα μικρό ποσοστό 9,4% (N=14) υποστηρίζει πως οι συμφοιτητές του δεν είναι πρόθυμοι για επικοινωνία.

Οι σχέσεις του δείγματος με τους συμφοιτητές του απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 6.4.2.

Πίνακας 6.4.9 - Σχέσεις φοιτητών-συμφοιτητών

		Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Σύνολο
Φιλικότητα συμφοιτητών	Άτομα (N)	2	17	45	71	15	150
	Ποσοστό (%)	1,3	11,3	30	47,3	10	100
	Μέση τιμή	3,53					
	Τυπική απόκλιση	0,872					
Εμπιστοσύνη προς τους συμφοιτητές	Άτομα (N)	8	17	71	46	8	150
	Ποσοστό (%)	5,3	11,3	47,3	30,3	5,3	100
	Μέση τιμή	3,19					
	Τυπική απόκλιση	0,903					
Προθυμία συμφοιτητών για επικοινωνία	Άτομα (N)	1	13	50	76	10	150
	Ποσοστό (%)	0,7	8,7	33,3	50,7	6,7	100
	Μέση τιμή	3,54					
	Τυπική απόκλιση	0,774					

Διάγραμμα 6.4.2 - Σχέσεις φοιτητών με τους συμφοιτητές τους

6.5 Οικογενειακοί δεσμοί

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των ερωτήσεων σχετικά με τους οικογενειακούς δεσμούς και την οικογενειακή επιρροή που ασκείται στους φοιτητές, προκειμένου να μελετηθεί αργότερα εάν οι δεσμοί αυτή επηρεάζουν την πρόθεση του δείγματος για μετακίνηση στο εξωτερικό.

E1-E2-E3: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

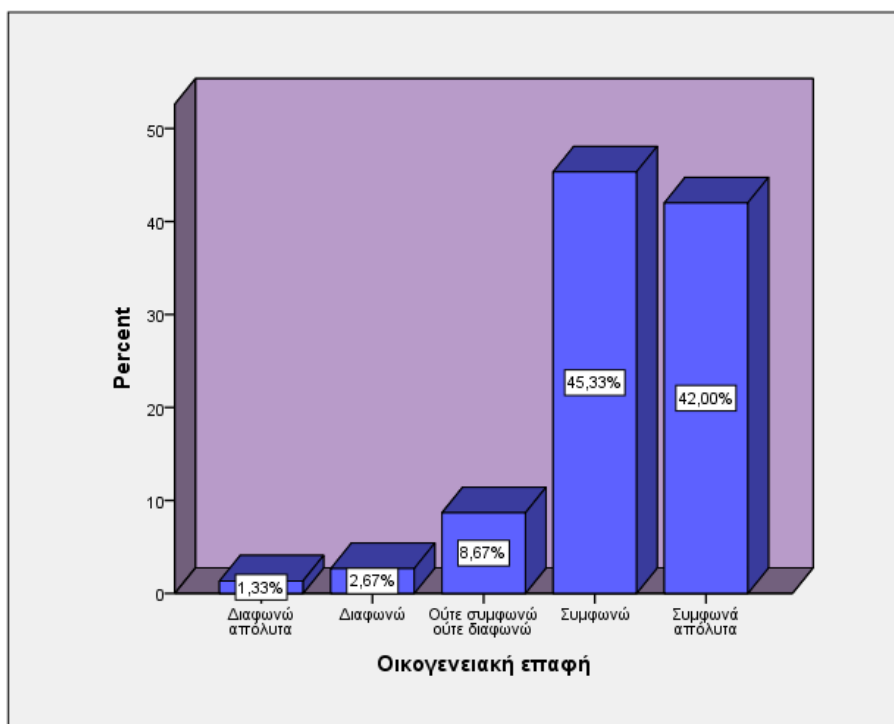
Οι τρεις πρώτες ερωτήσεις εκφράζουν τις αντιλήψεις του δείγματος για τους οικογενειακούς τους δεσμούς και εκφράζουν τον βαθμό σημαντικότητας των φοιτητών ως προς τις οικογενειακές σχέσεις.

Αρχικά, οι φοιτητές καλούνται να απαντήσουν κατά πόσο είναι κοντά με την οικογένειά τους. Στον Πίνακα 6.5.1, διακρίνουμε πως η συντριπτική πλειοψηφία (87,3%, N=131) του δείγματος απάντησε πως είναι πολύ κοντά με την οικογένειά του. Επίσης, το 8,7% (N=13) παρέμεινε ουδέτερο, ενώ μόλις ένα 4% (N=6) υποστήριξε πως δεν είναι κοντά με την οικογένειά του. Τα αποτελέσματα αναπαρίστανται και στο Διάγραμμα 6.5.1.

Πίνακας 6.5.1 - Οικογενειακές σχέσεις

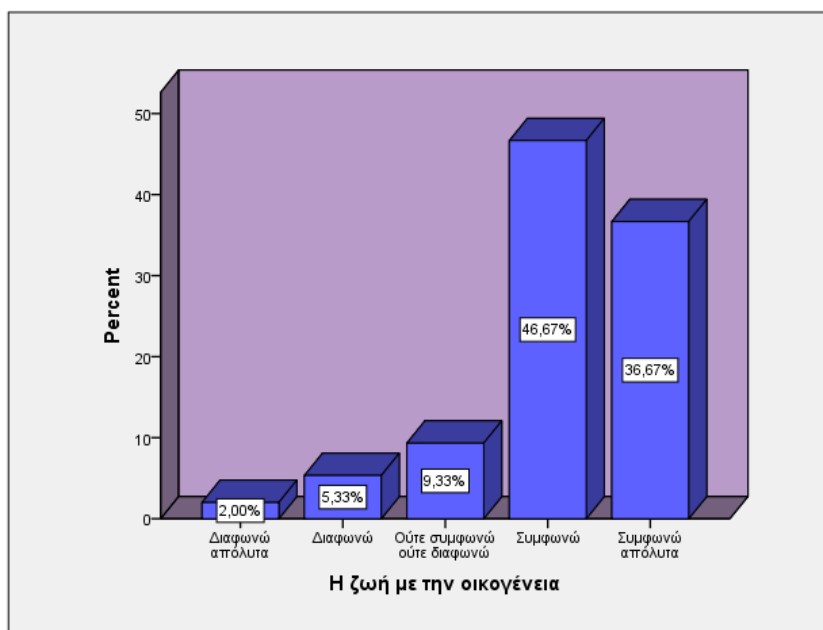
		Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Σύνολο
Οικογενειακή επαφή	Άτομα (N)	2	4	13	68	63	150
	Ποσοστό (%)	1,3	2,7	8,7	45,3	42	100
	Μέση τιμή	4,24					
	Τυπική απόκλιση	0,825					
Η ζωή με την οικογένεια	Άτομα (N)	3	8	14	70	55	150
	Ποσοστό (%)	2	5,3	9,3	46,7	36,7	100
	Μέση τιμή	4,11					
	Τυπική απόκλιση	0,921					
Οικογενειακοί δεσμοί	Άτομα (N)	3	7	22	60	58	150
	Ποσοστό (%)	2	4,7	14,7	40	38,7	100
	Μέση τιμή	4,09					
	Τυπική απόκλιση	0,948					

Διάγραμμα 6.5.1 - Οικογενειακή επαφή

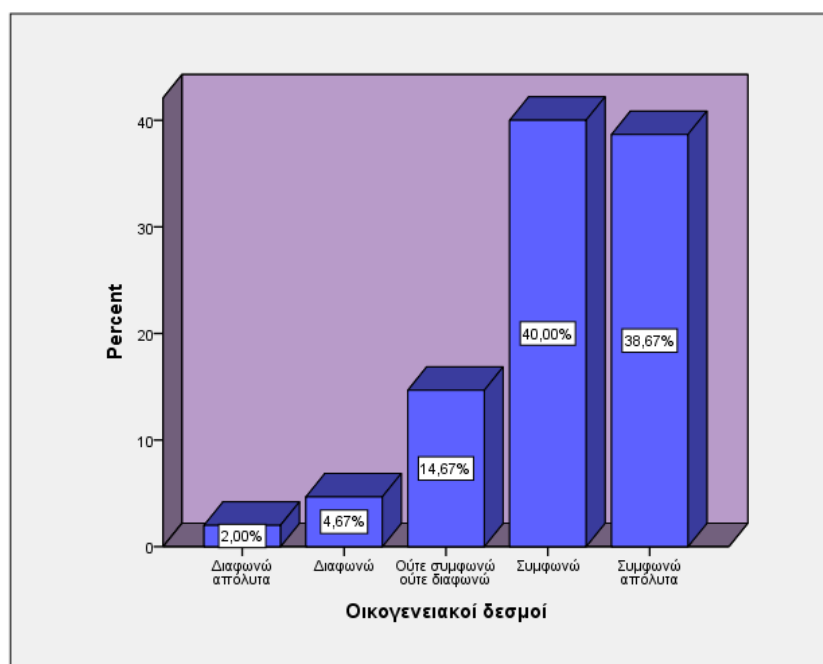
Έπειτα, σύμφωνα με τον ίδιο πίνακα, παρατηρούμε τις αντιλήψεις του δείγματος ως προς τη ζωή με την οικογένειά του. Το 83,4% (N=125) των φοιτητών υποστηρίζει πως είναι σημαντική η ζωή τους με την οικογένειά τους, ενώ υπάρχει κι ένα 9,3% (N=14) που κρατάει ουδέτερη στάση. Τέλος, λίγοι είναι αυτοί που υποστηρίζουν πως δεν είναι σημαντική η ζωή με την οικογένειά τους (7,3%, N=11). Το Διάγραμμα 6.5.2 απεικονίζει αυτές τις απόψεις.

Διάγραμμα 6.5.2 - Η ζωή με την οικογένεια

Επιπροσθέτως, ο Πίνακας 6.5.1 αποτυπώνει τις απόψεις των φοιτητών σχετικά με τον βαθμό σημαντικότητας των οικογενειακών τους δεσμών. Αναλυτικότερα, το 78,7% (N=118) των φοιτητών συμφωνούν πως οι οικογενειακοί δεσμοί είναι σημαντικοί γι' αυτούς, ενώ το 14,7% (N=22) του δείγματος είναι ουδέτερο. Τελειώνοντας, παρατηρούμε πως ένα πλήθος N=10 ατόμων (6,7%) θεωρεί πως οι οικογενειακοί δεσμοί δεν είναι σημαντικοί γι' αυτούς (βλ. Διάγραμμα 6.5.3).

Διάγραμμα 6.5.3 - Οικογενειακοί δεσμοί

E4-E5: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ

Στο σημείο αυτό, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα των δύο επόμενων ερωτήσεων που αφορούν την οικογενειακή επιρροή στις ακαδημαϊκές και επαγγελματικές επιλογές των φοιτητών.

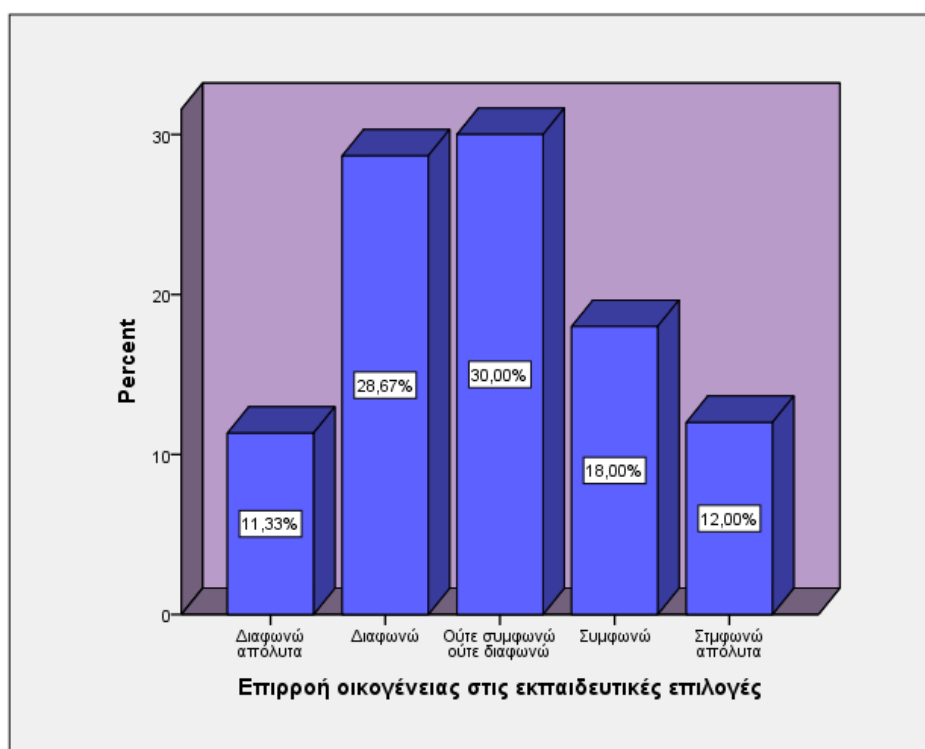
Όσον αφορά τις ακαδημαϊκές επιλογές, όπως αναφέρει ο Πίνακας 6.5.2, το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (40%, N=60) θεωρεί πως η οικογένειά του δεν επηρεάζει τις εκπαιδευτικές επιλογές που κάνει. Υπάρχει, βέβαια, κι ένα μεγάλο ποσοστό 30% (N=45) που υποστηρίζει πως η οικογένεια παίζει σημαντικό ρόλο στις ακαδημαϊκές του αποφάσεις. Τέλος, ένα μεγάλο πλήθος (30%, N=45) των ερωτηθέντων παραμένει ουδέτερο. Η μεγάλη αυτή απόκλιση των απόψεων εκφράζεται κι από το μέγεθος της τυπικής απόκλισης της συγκεκριμένης μεταβλητής, $std.d=1,183$ (βλ. και Διάγραμμα 6.5.4).

Πίνακας 6.5.2 - Οικογενειακή επιρροή

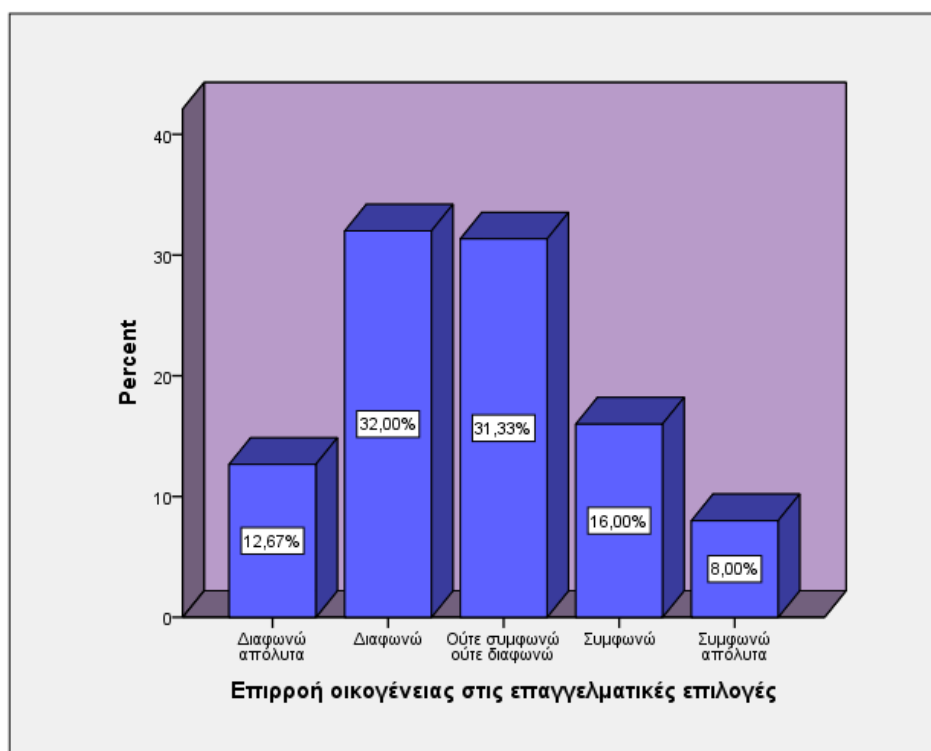
		Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Σύνολο
Ακαδημαϊκές επιλογές	Άτομα (N)	17	43	45	27	18	150
	Ποσοστό (%)	11,3	28,7	30	18	12	100
	Μέση τιμή	2,91					
	Τυπική απόκλιση	1,183					
Επαγγελματικές επιλογές	Άτομα (N)	19	48	47	24	12	150
	Ποσοστό (%)	12,7	32	31,3	16	8	100
	Μέση τιμή	2,75					
	Τυπική απόκλιση	1,118					

Τα αποτελέσματα σχετικά με την επιρροή της οικογένειας στις επαγγελματικές επιλογές του δείγματος παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.5.2 και στο Διάγραμμα 6.5.5. Σύμφωνα με τα στοιχεία, το 44,7% (N=67) του δείγματος υποστηρίζει πως η οικογένειά του δεν ασκεί επιρροή στις επαγγελματικές του αποφάσεις, ενώ το 31,3% (N=47) μένει ουδέτερο. Τέλος, ένα σημαντικό ποσοστό 24% (N=36) θεωρεί πως η οικογένεια επηρεάζει τις επαγγελματικές του αποφάσεις. Και σ' αυτήν την ερώτηση, παρατηρούμε τυπική απόκλιση >1, γεγονός που αντικατοπτρίζει την απόκλιση των απαντήσεων από την μέση τιμή (mean=2,75). Γενικά, παρατηρούμε πως η οικογένεια ασκεί περισσότερη επιρροή στις εκπαιδευτικές επιλογές του δείγματος, γεγονός που αξίζει να μελετηθεί περαιτέρω για το υπό διερεύνηση brain drain των φοιτητών.

Διάγραμμα 6.5.4 - Επιρροή στις εκπαιδευτικές επιλογές

Διάγραμμα 6.5.5 - Επιρροή οικογένειας στις επαγγελματικές επιλογές

E6-E7: ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ

Η συγκεκριμένη κατηγορία περιλαμβάνει τις επόμενες δύο ερωτήσεις που αφορούν τους οικογενειακούς δεσμούς του δείγματος σε περίπτωση μετακίνησής του στο εξωτερικό.

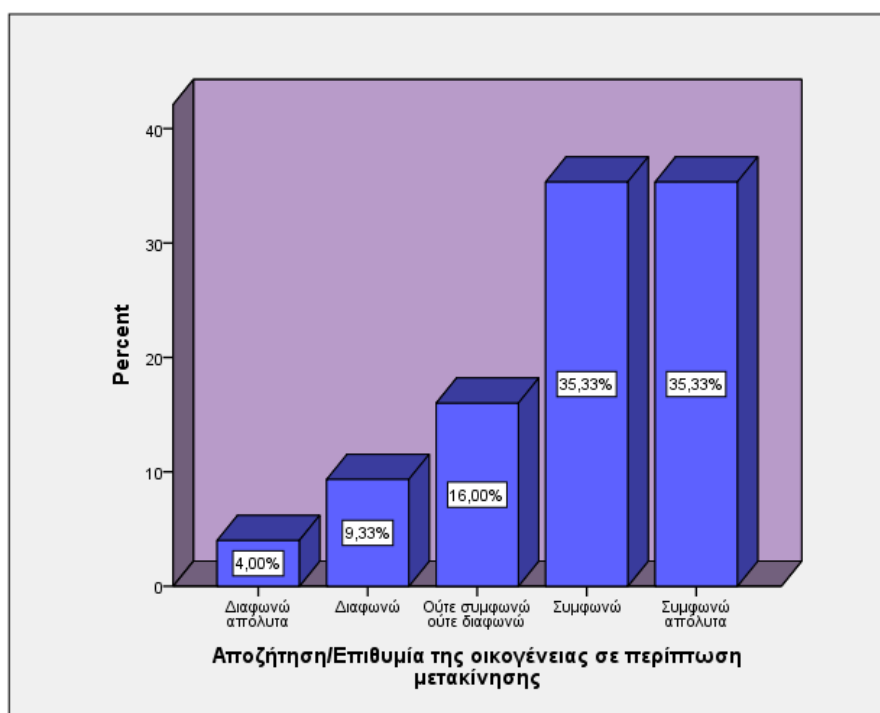
Αρχικά, οι φοιτητές κλήθηκαν να απαντήσουν κατά πόσο συμφωνούν ότι θα τους έλειπε η οικογένειά τους αν έμεναν στο εξωτερικό. Ο Πίνακας 6.5.3 φανερώνει πως το μεγαλύτερο ποσοστό 70,6% (N=106) του δείγματος απάντησε ότι θα του έλειπε η οικογένειά του αν έμενε στο εξωτερικό, ενώ ένα 16% (N=24) των φοιτητών παρέμεινε ουδέτερο. Τέλος, το 13,3% (N=20) υποστήριξε πως δεν θα του έλειπε η οικογένειά του. Παρατηρούμε μεγάλη τυπική απόκλιση από τη μέση τιμή και σ' αυτήν την ερώτηση (std.d=1,114). Τα αποτελέσματα απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 6.5.6.

Πίνακας 6.5.3 - Οικογένεια και μετακίνηση

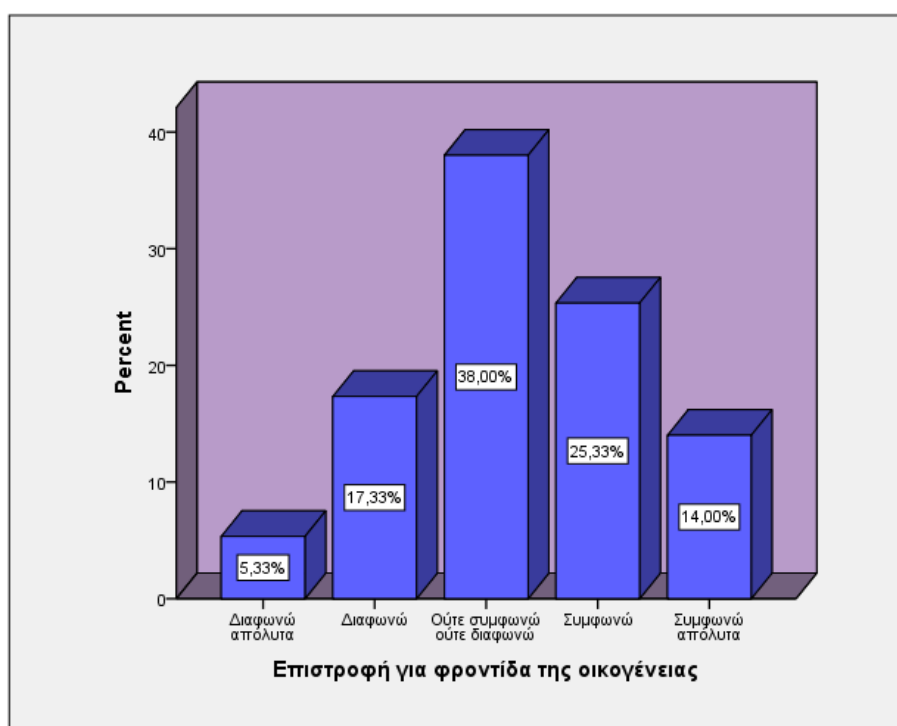
		Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα	Σύνολο
Επιθυμία οικογένειας	Άτομα (N)	6	14	24	53	53	150
	Ποσοστό (%)	4	9,3	16	35,3	35,3	100
	Μέση τιμή	3,89					
	Τυπική απόκλιση	1,114					
Επιστροφή για φροντίδα	Άτομα (N)	8	26	57	38	21	150
	Ποσοστό (%)	5,3	17,3	38	25,3	14	100
	Μέση τιμή	3,25					
	Τυπική απόκλιση	1,069					

Έπειτα, οι φοιτητές ερωτήθηκαν αν θα επέστρεφαν από το εξωτερικό σε περίπτωση που μετακινούνταν, για να φροντίσουν την οικογένειά τους. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.5.3, το 39,3% (N=59) του δείγματος συμφώνησε πως θα επέστρεφε, ενώ ένα μεγάλο σχεδόν ισόποσο ποσοστό 38% (N=58) κράτησε ουδέτερη στάση. Τελειώνοντας, ένα σημαντικό ποσοστό 22,6% (N=34) υποστήριξε πως δεν θα επέστρεφε στην Ελλάδα για να φροντίσει την οικογένειά του. Διαπιστώνουμε πάλι μια μεγάλη τυπική απόκλιση στις απαντήσεις των ερωτηθέντων. Τα αποτελέσματα αναπαρίστανται και στο Διάγραμμα 6.5.6.

Διάγραμμα 6.5.6 - Επιθυμία οικογένειας σε περίπτωση μετακίνησης

Διάγραμμα 6.5.7 - Επιστροφή στην πατρίδα για φροντίδα οικογένειας

6.6 Κατάσταση στην Ελλάδα και το εξωτερικό

Στην ενότητα αυτή παρουσιάζονται σε αντιδιαστολή οι απόψεις των φοιτητών σχετικά με διάφορες κοινωνικοοικονομικές και ακαδημαϊκές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Οι συνθήκες αυτές συνδέονται άρρηκτα με τους παράγοντες ώθησης κι έλξης που επηρεάζουν την κλίση για brain drain κι επομένως η μελέτη τους θα μας βοηθήσει να διερευνήσουμε ποιοι από αυτούς τους παράγοντες επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain.

ΣΤ1-Z1: ΥΨΗΛΗ ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ

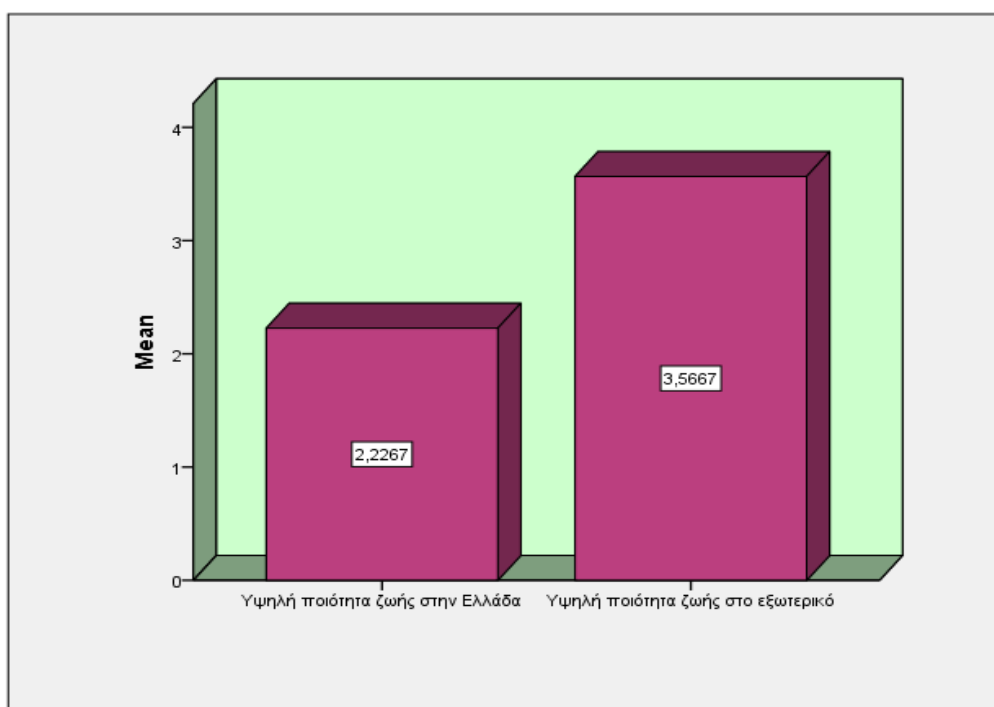
Αρχικά, οι φοιτητές ερωτήθηκαν ως προς την υψηλή ποιότητα ζωής στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Οι απόψεις τους εκφράζονται στον Πίνακα 6.6.1. Το 87,4% (N=101) του δείγματος θεωρεί πως στην Ελλάδα η ποιότητα ζωής δεν είναι υψηλή, σε αντίθεση με την άποψη των φοιτητών ως προς την ποιότητα ζωής στο εξωτερικό, όπου μόλις το 6,7% (N=10) του δείγματος την θεωρεί χαμηλή. Για την ποιότητα ζωής στη Ελλάδα υπάρχει ένα ποσοστό 23,3% (N=35) το οποίο κρατάει ουδέτερη στάση, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στην περίπτωση του εξωτερικού είναι 40% (N=60). Τέλος, το 9,3% (N=14) των σπουδαστών θεωρεί πως η ποιότητα ζωής στην Ελλάδα είναι υψηλή σε αντιδιαστολή με το ποσοστό για την ίδια μεταβλητή που αφορά το εξωτερικό που ξεπερνάει το 50% (N=80).

Στο Διάγραμμα 6.6.1 παρουσιάζεται η μέση τιμή των απαντήσεων των φοιτητών ως προς τον βαθμό συμφωνίας τους για την υψηλή ποιότητα ζωής στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Πίνακας 6.6.1 - Υψηλή ποιότητα ζωής

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	31	20,7	1	0,7
Διαφωνώ	70	46,7	9	6
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	35	23,3	60	40
Συμφωνώ	12	8	64	42,7
Συμφωνώ απόλυτα	2	1,3	16	10,7
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	2,23		3,57	
Τυπική απόκλιση	0,913		0,789	

Διάγραμμα 6.6.1 - Υψηλή ποιότητα ζωής

ΣΤ2-Z2: ΚΑΛΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

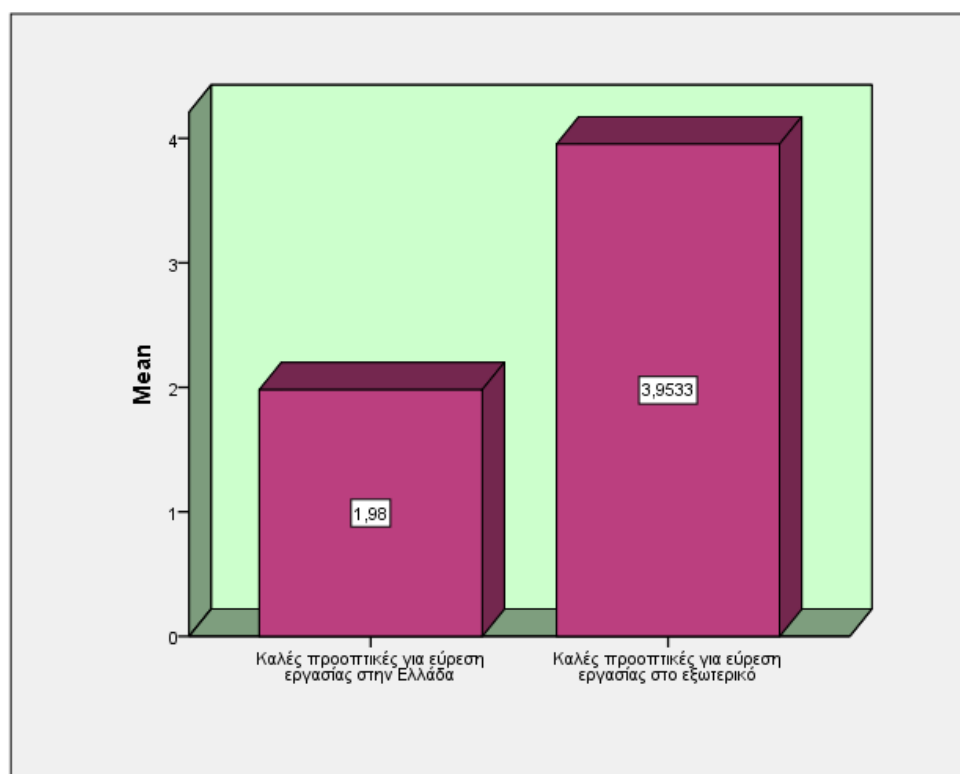
Οι ερωτήσεις αυτές αφορούσαν τις αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με το αν θεωρούν πως υπάρχουν καλές προοπτικές εργασίες στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.6.2, το 79,3% (N=119) θεωρεί ότι στο εξωτερικό υπάρχουν καλές προοπτικές εργασίας, σε αντίθεση με το αντίστοιχο ποσοστό όσον αφορά την Ελλάδα που είναι μόλις 4,6% (N=7). Επίσης, ένα ποσοστό 18% (N=27) και ένα 19,3% (N=29) μένει ουδέτερο αναφορικά με την Ελλάδα και το εξωτερικό αντίστοιχα. Τέλος, το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (77,4%, N=116) πιστεύει πως δεν υπάρχουν καλές προοπτικές εργασίας στην Ελλάδα, με το αντίστοιχο ποσοστό για το εξωτερικό να αγγίζει το ελάχιστο 1,4% (N=2).

Το Διάγραμμα 6.6.2 παρουσιάζει τη μέση τιμή (mean) των απαντήσεων των φοιτητών ως προς τον βαθμό συμφωνίας τους για την ύπαρξη καλών προοπτικών εργασίας στην Ελλάδα και το εξωτερικό.

Πίνακας 6.6.2 - Καλές προοπτικές εργασίας

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	46	30,7	1	0,7
Διαφωνώ	70	46,7	1	0,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	27	18	29	19,3
Συμφωνώ	5	3,3	92	61,3
Συμφωνώ απόλυτα	2	1,3	27	18
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	1,98		3,95	
Τυπική απόκλιση	0,863		0,679	

Διάγραμμα 6.6.2 - Καλές προοπτικές εργασίας

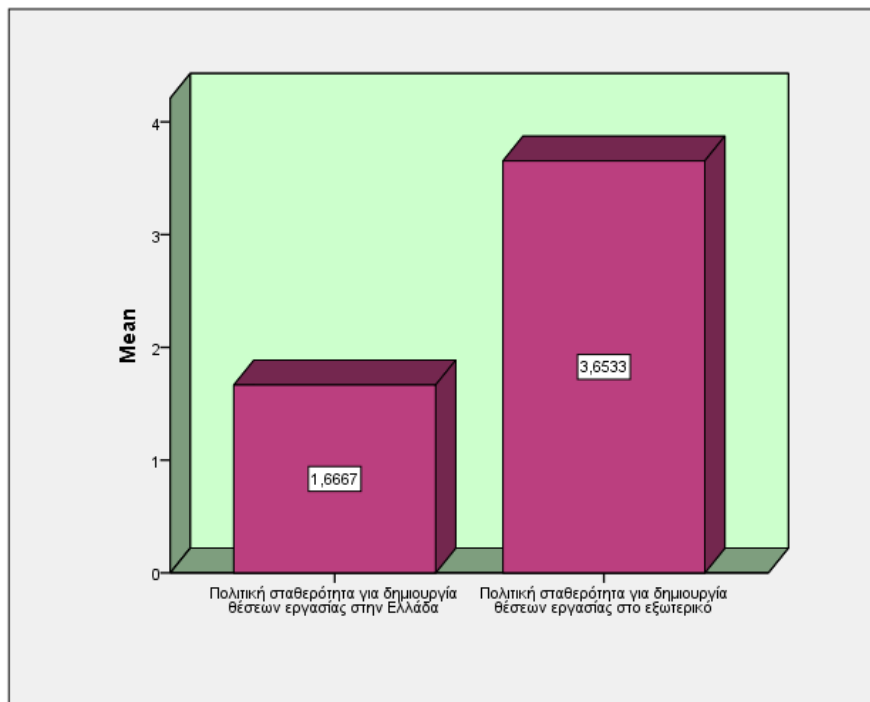
Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα σχετικά με τις αντιλήψεις των σπουδαστών για την πολιτική σταθερότητα η οποία ευνοεί τη δημιουργία θέσεων εργασίας στην Ελλάδα και το εξωτερικό (Πίνακας 6.6.3). Πιο συγκεκριμένα, το 57,3% (N=86) του δείγματος θεωρεί πως υπάρχει πολιτική σταθερότητα στο εξωτερικό, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα είναι μόλις 4,6% (N=7). Επίσης, υπάρχει ένα ποσοστό ουδέτερο 38,7% (N=58) όσον αφορά το εξωτερικό, ενώ το αντίστοιχο για την Ελλάδα είναι μικρό (7,3%, N=11). Τέλος, παρατηρούμε πως όσοι διαφωνούν ότι υπάρχει πολιτική σταθερότητα στην Ελλάδα αγγίζουν το 88% (N=132), ενώ για το εξωτερικό το ποσοστό αυτό είναι 4% (N=6).

Γενικά, διαπιστώνουμε πως οι φοιτητές πιστεύουν πως υπάρχει περισσότερη πολιτική σταθερότητα στο εξωτερικό από ότι στην Ελλάδα (Διάγραμμα 6.6.4).

Πίνακας 6.6.3 - Πολιτική σταθερότητα

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	77	51,3	0	0
Διαφωνώ	55	36,7	6	4
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	11	7,3	58	38,7
Συμφωνώ	5	3,3	68	45,3
Συμφωνώ απόλυτα	2	1,3	18	12
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	1,67		3,95	
Τυπική απόκλιση	0,857		0,679	

Διάγραμμα 6.6.3 - Πολιτική σταθερότητα

ΣΤ4-Z4: ΕΥΡΕΣΗ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ

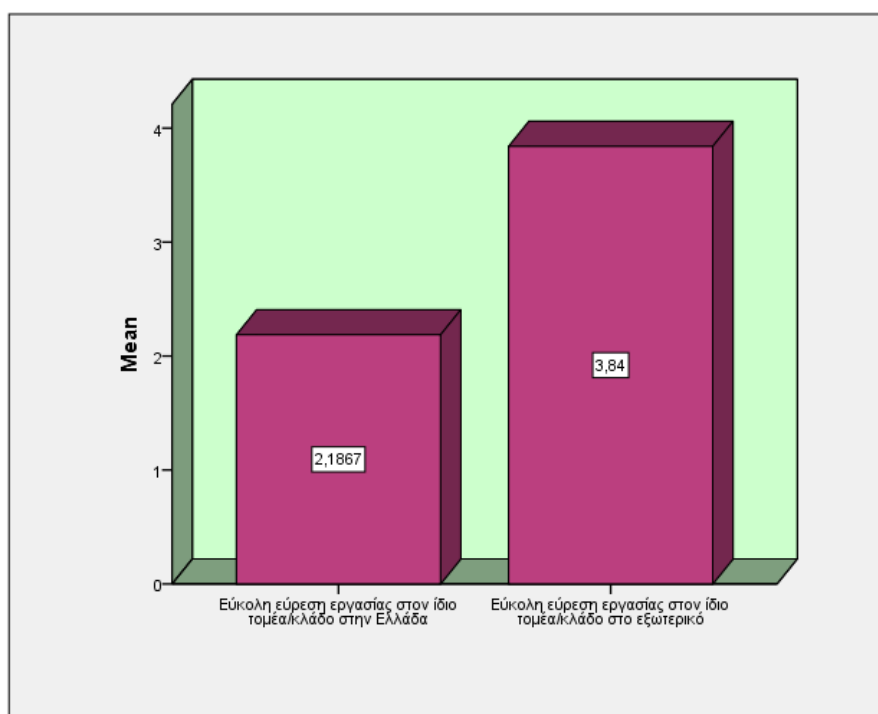
Συνεχίζοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, θα αναφερθούμε στις αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με το πόσο εύκολο θεωρούν πως είναι να βρουν δουλειά συναφή με τον κλάδο τους στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα (Πίνακας 6.6.4), το δείγμα θεωρεί πως μπορεί να βρει πιο εύκολα δουλειά στον τομέα του στο εξωτερικό παρά στην Ελλάδα. Αναλυτικότερα, το 68,7% (N=103) του δείγματος θεωρεί πιο εύκολο να βρει δουλειά στον κλάδο του από ότι στην Ελλάδα, κάτι που υποστηρίζει ένα 18,7% (N=25). Επίσης, το δείγμα παραμένει ουδέτερο όσον αφορά την Ελλάδα σε ποσοστό 17,3% (N=26), ενώ για το εξωτερικό το ποσοστό είναι μεγαλύτερο (28,7%, N=43). Τέλος, ένα μικρό ποσοστό του δείγματος διαφωνεί ότι μπορεί να βρει εύκολα εργασία στον τομέα του (2,7%, N=4), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα ανέρχεται σε 66% (N=99).

Στο Διάγραμμα 6.6.4 φανερώνεται η διαφορά των μέσων τιμών των δύο μεταβλητών.

Πίνακας 6.6.4 - Εύρεση εργασίας στον ίδιο κλάδο

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	52	34,7	0	0
Διαφωνώ	47	31,3	4	2,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	26	17,3	43	28,7
Συμφωνώ	21	14,0	76	50,7
Συμφωνώ απόλυτα	4	2,7	27	18,0
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	2,19		3,84	
Τυπική απόκλιση	1,137		0,743	

Διάγραμμα 6.6.4 - Εύρεση εργασίας στον ίδιο κλάδο

ΣΤ5-Z5: ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ

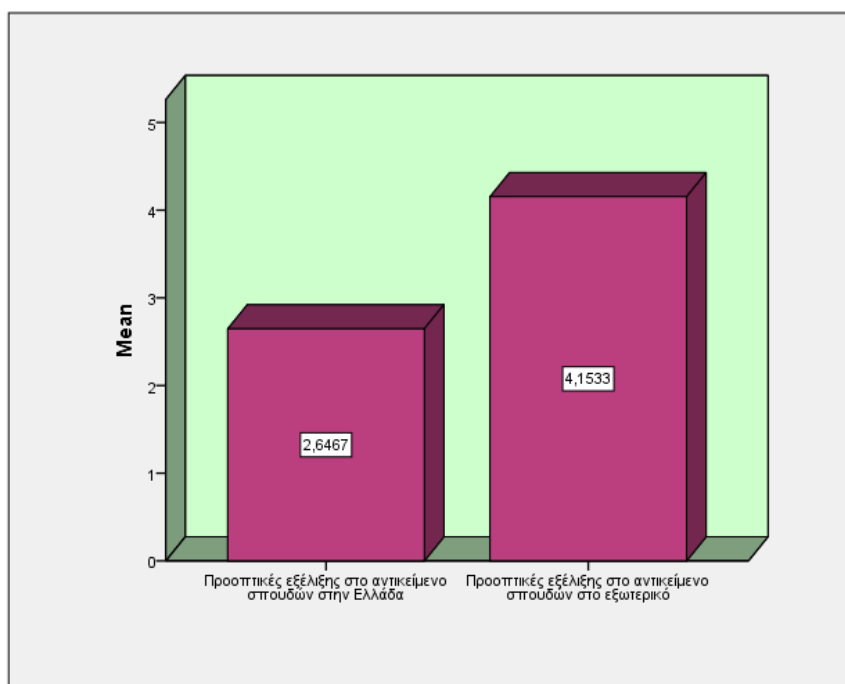
Σε επόμενη φάση, οι φοιτητές ερωτήθηκαν κατά πόσο θεωρούν πως έχουν προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενό τους στην Ελλάδα/εξωτερικό. Από την ανάλυση των δεδομένων είναι ξεκάθαρο πως το δείγμα θεωρεί πως έχει περισσότερες προοπτικές στο εξωτερικό από ότι στην Ελλάδα (Διάγραμμα 6.6.5). Πιο συγκεκριμένα, η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητών (88%, N=132) θεωρούν πως έχουν καλύτερες

προοπτικές να εξελιχθούν στον κλάδο τους στο εξωτερικό, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα είναι 30,7% (N=46). Το 20,7% (N=31) παραμένει ουδέτερο για την Ελλάδα, ενώ το 11,3% (N=17) ουδέτερο για το εξωτερικό. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως αυτοί που θεωρούν πως δεν έχουν προοπτικές εξέλιξης στην Ελλάδα είναι περίπου οι μισοί (48,6%, N=73), ενώ όσον αφορά το εξωτερικό το ποσοστό είναι σχεδόν μηδενικό (0,7%,N=1).

Πίνακας 6.6.5 - Προοπτικές εξέλιξης

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	38	25,3	0	0
Διαφωνώ	35	23,3	1	0,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	31	20,7	17	11,3
Συμφωνώ	34	22,7	90	60
Συμφωνώ απόλυτα	12	8	42	28
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	2,65		4,15	
Τυπική απόκλιση	1,296		0,632	

Διάγραμμα 6.6.5 - Προοπτικές εξέλιξης

ΣΤ6-Z6: ΚΥΡΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ

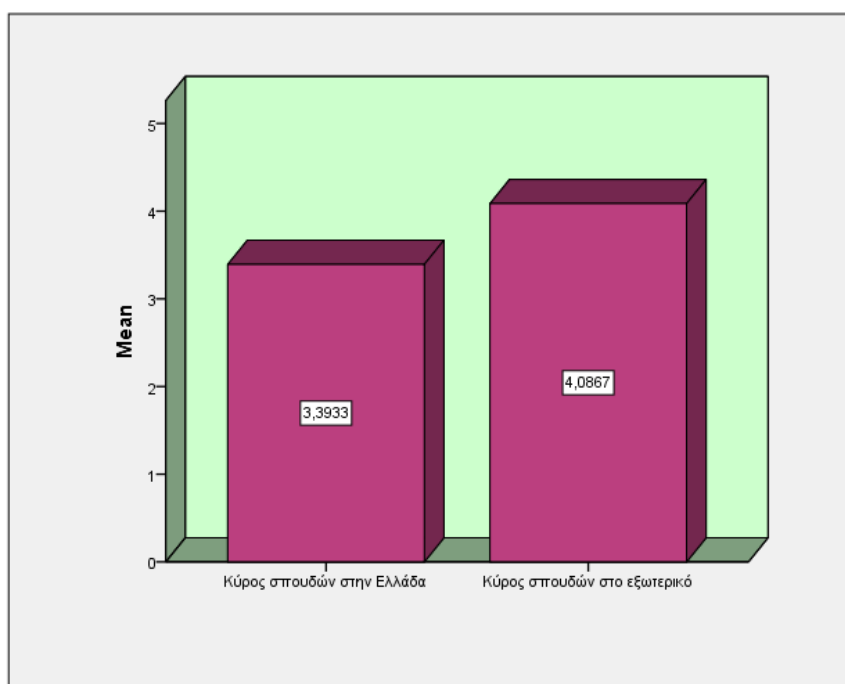
Στις δύο αυτές ερωτήσεις το δείγμα κλήθηκε να απαντήσει κατά πόσο συμφωνεί στο ότι οι σπουδές του έχουν κύρος στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 6.6.6, το δείγμα θεωρεί κατά βάση πως οι σπουδές του έχουν κύρος στο εξωτερικό. Ενδεικτικά, το 84,7% (N=127) θεωρεί πως οι σπουδές του στο εξωτερικό έχουν κύρος, ενώ αυτοί που θεωρούν πως οι σπουδές τους έχουν κύρος στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 53,3% των ερωτηθέντων (N=80). Υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό που δεν θεωρεί πως οι σπουδές του έχουν κύρος στην Ελλάδα (21,4%, N=32), ενώ το αντίστοιχο για το εξωτερικό είναι 2% (N=3). Τέλος, υπάρχουν και κάποιοι που είναι ουδέτεροι (25,3% για την Ελλάδα και 13,3% για το εξωτερικό).

Οι μέσες τιμές των δύο μεταβλητών ορίζονται στο Διάγραμμα 6.6.6, για καλύτερη κατανόηση των απαντήσεων.

Πίνακας 6.6.6 - Κύρος σπουδών

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	10	6,7	1	0,7
Διαφωνώ	22	14,7	2	1,3
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	38	25,3	20	13,3
Συμφωνώ	59	39,3	87	58
Συμφωνώ απόλυτα	21	14	40	26,7
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	3,39		4,09	
Τυπική απόκλιση	1,105		0,714	

Διάγραμμα 6.6.6 - Κύρος σπουδών

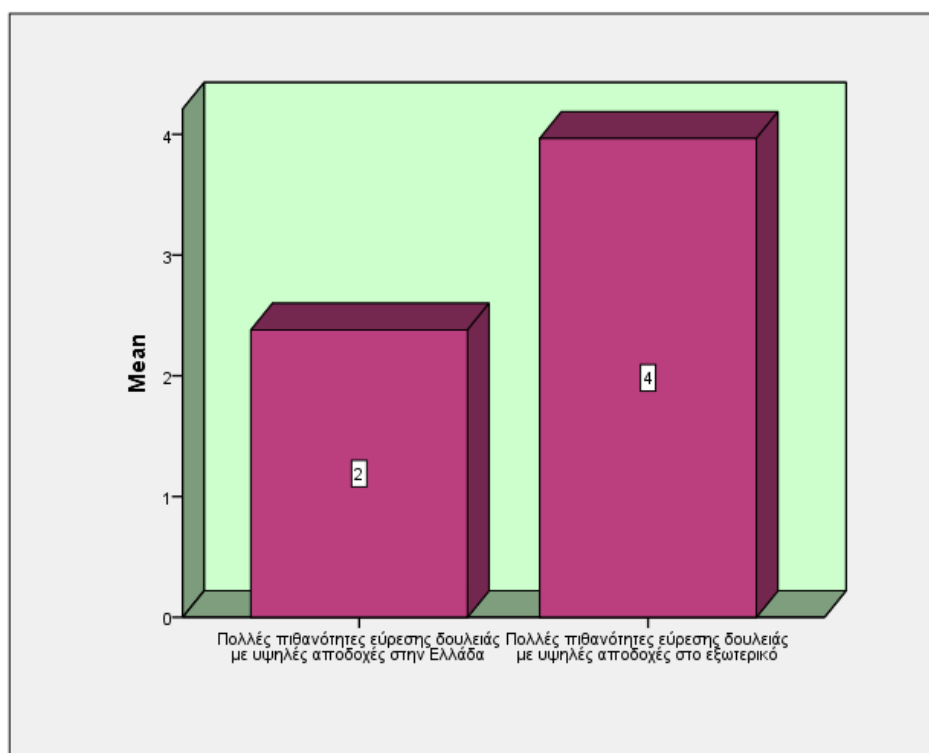
ΣΤ7-Z7: ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΥΨΗΛΕΣ ΑΠΟΔΟΧΕΣ

Στη συνέχεια, το δείγμα εκφράζει την άποψή του σχετικά με τις πιθανότητες που έχει να βρει εργασία με υψηλό μισθό στην Ελλάδα/εξωτερικό. Σε γενικές γραμμές, το δείγμα θεωρεί πως θα έχει περισσότερες απολαβές στο εξωτερικό, κάτι που φαίνεται και από τις μέσες τιμές (Διάγραμμα 6.6.7). Πιο συγκεκριμένα, τα στοιχεία φανερώνουν (Πίνακας 6.6.7) πως το 24,7% (N=37) των ερωτηθέντων θεωρεί πως θα έχει υψηλές αποδοχές στο εξωτερικό, ενώ αυτοί που θεωρούν πως μπορούν να βρουν δουλειά με υψηλό μισθό στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν το 15,4% του δείγματος (N=23). Από την άλλη πλευρά, αυτοί που θεωρούν πως δεν θα βρουν δουλειά με καλές αποδοχές στην Ελλάδα εκφράζουν ένα μεγάλο ποσοστό 56,6% (N=85), ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για το εξωτερικό είναι 24% (N=36). Τέλος, τα ουδέτερα ποσοστά είναι 28% (N=42) για την Ελλάδα και 53,3% (N=80) για το εξωτερικό.

Πίνακας 6.6.7 - Εργασία με υψηλές αποδοχές

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	32	21,3	3	2
Διαφωνώ	53	35,3	33	22
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	42	28	80	53,3
Συμφωνώ	22	14,7	34	22,7
Συμφωνώ απόλυτα	1	0,7	3	2
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	2,38		3,97	
Τυπική απόκλιση	1,001		0,727	

Πίνακας 6.6.7 - Εργασία με υψηλές αποδοχές

ΣΤ8-Z8: ΕΡΓΑΣΙΑΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

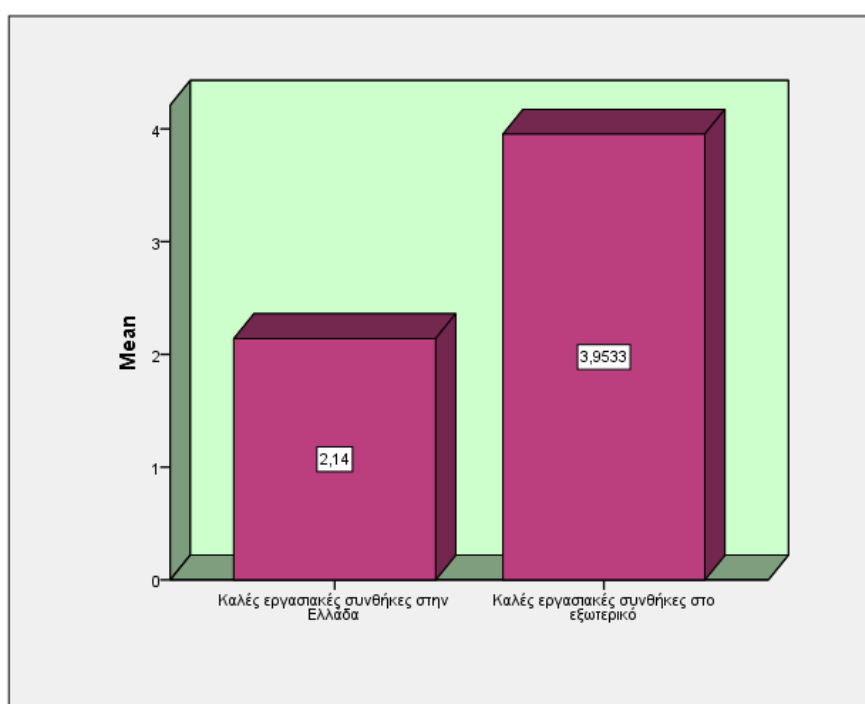
Οι αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με την άποψή τους για τις καλές εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα/εξωτερικό (κοινωνική ασφάλιση, σεβασμός των εργασιακών δικαιωμάτων, κ.λπ.) παρουσιάζονται στον Πίνακα 6.6.8. Αρχικά, από το σύνολο των

απαντήσεων διαπιστώνεται πως οι περισσότεροι φοιτητές θεωρούν πως στο εξωτερικό υπάρχουν καλές εργασιακές συνθήκες (74,6%, N=112), γεγονός που φανερώνεται από την μέση τιμή της μεταβλητής (3,95). Επίσης, η τυπική απόκλιση εκφράζει πως οι απαντήσεις των φοιτητών όσον αφορά τις εργασιακές συνθήκες στο εξωτερικό δεν διαφέρουν πολύ. Ωστόσο, στην περίπτωση των αντιλήψεων των φοιτητών για τις εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα, οι απόψεις δίστανται, κάτι που φαίνεται από την τυπική απόκλιση από την μέση τιμή (Διάγραμμα 6.6.8). Έτσι, έχουμε ένα 67,3% (N=101) που θεωρεί πως οι εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα δεν είναι καλές κι ένα 12,7% (N=19) που θεωρεί το αντίθετο.

Πίνακας 6.6.8 - Εργασιακές συνθήκες

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	50	33,3	0	0
Διαφωνώ	51	34	4	2,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	30	20	34	22,7
Συμφωνώ	16	10,7	77	51,3
Συμφωνώ απόλυτα	3	2	35	23,3
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	2,14		3,95	
Τυπική απόκλιση	1,062		0,754	

Πίνακας 6.6.8 - Εργασιακές συνθήκες

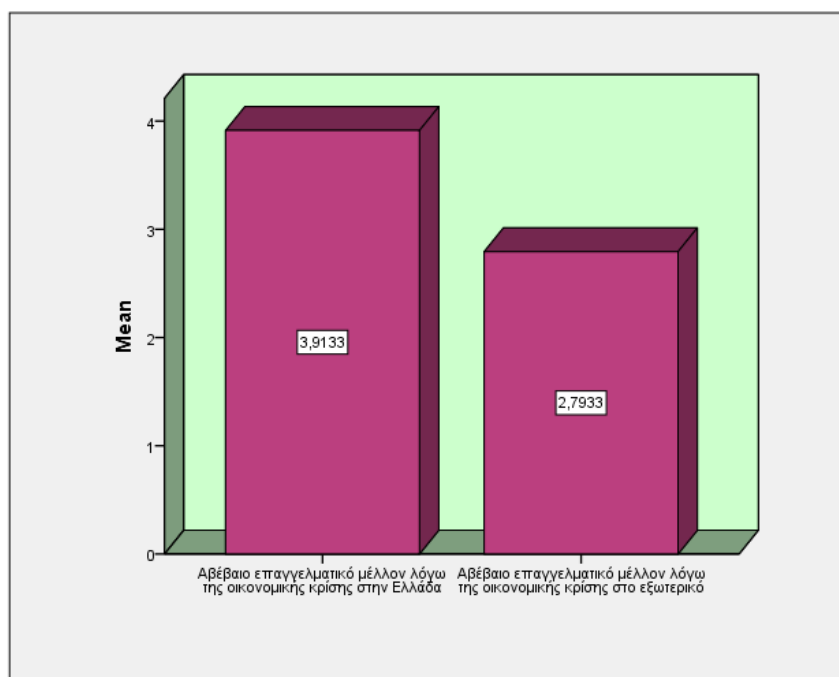
ΣΤ9-Z9: ΑΒΕΒΑΙΟ ΜΕΛΛΟΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΡΙΣΗ

Οι απόψεις του δείγματος σχετικά με το επαγγελματικό τους μέλλον συναρτήσει της επικρατούσας οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα/εξωτερικό περιγράφονται στον Πίνακα 6.6.9. Η συνολική εικόνα φανερώνει πως η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητών (69,3%, N=104) θεωρεί πως το επαγγελματικό της μέλλον είναι αβέβαιο στην Ελλάδα λόγω της οικονομικής κρίσης, ενώ ως προς το μέλλον τους στο εξωτερικό οι φοιτητές κατά βάση παραμένουν αμέτοχοι (45,3%, N=68), αλλά κρατούν μια πιο θετική στάση σε σχέση με την Ελλάδα (36%, N=54). Αυτό φαίνεται κι από την μέση τιμή των μεταβλητών (βλ. Διάγραμμα 6.6.9).

Πίνακας 6.6.9 – Αβέβαιο μέλλον και οικονομική κρίση

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	4	2,7	12	8
Διαφωνώ	16	10,7	42	28
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	26	17,3	68	45,3
Συμφωνώ	47	31,3	21	14
Συμφωνώ απόλυτα	57	38	7	4,7
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	3,91		2,79	
Τυπική απόκλιση	1,105		0,943	

Διάγραμμα 6.6.9 - Αβέβαιο μέλλον και οικονομική κρίση

ΣΤ10-Z10: ΕΛΛΕΙΨΗ ΑΞΙΟΚΡΑΤΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΦΘΟΡΑ

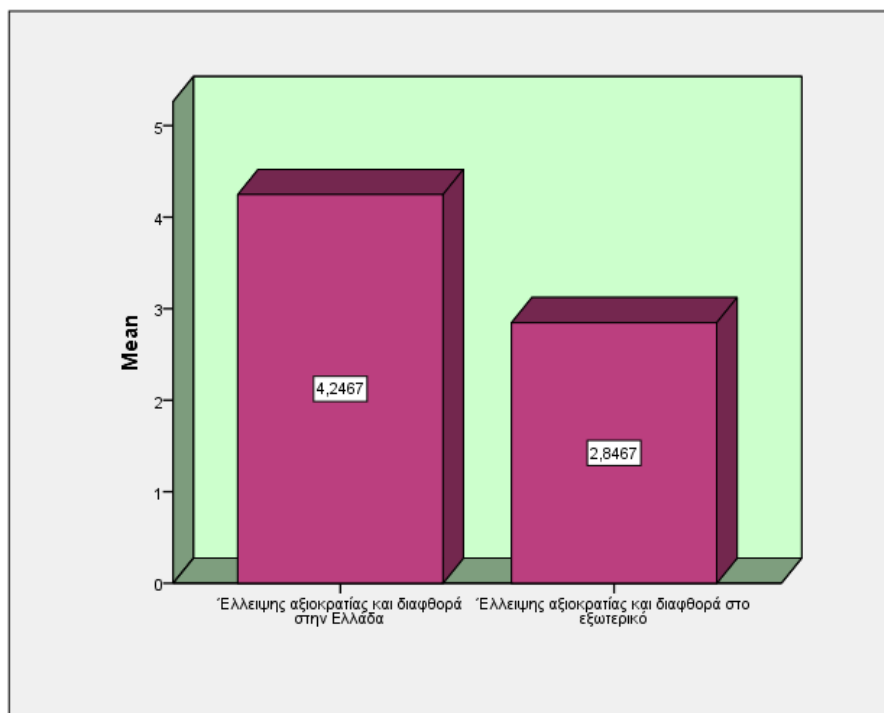
Στη συνέχεια, περιγράφονται οι απόψεις του δείγματος για την ύπαρξη διαφθοράς και έλλειψης αξιοκρατίας στην Ελλάδα/εξωτερικό. Αναλυτικότερα, στον Πίνακα 6.6.10 παρατηρείται πως το 85,3% (N=128) θεωρεί πως στην Ελλάδα υπάρχει έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά, ενώ για το εξωτερικό μόνο το 17,4% (N=26) συμφωνεί, ενώ μεγαλύτερο είναι το ποσοστό που μένει ουδέτερο (51,3%, N=77). Σύμφωνα και με το

διάγραμμα των μεσών τιμών παρατηρούμε πως το δείγμα διαφωνεί κατά μέσο όρο στην ύπαρξη διαφθοράς κι έλλειψης αξιοκρατίας στο εξωτερικό (Διάγραμμα 6.6.10).

Πίνακας 6.6.10 - Έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	2	1,3	9	6
Διαφωνώ	6	4	38	25,3
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	14	9,3	77	51,3
Συμφωνώ	59	39,3	19	12,7
Συμφωνώ απόλυτα	69	46	7	4,7
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	4,25		2,85	
Τυπική απόκλιση	0,882		0,888	

Διάγραμμα 6.6.10 - Έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά

ΣΤ11-Z11: ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ ΓΙΑ ΠΡΟΟΔΟ

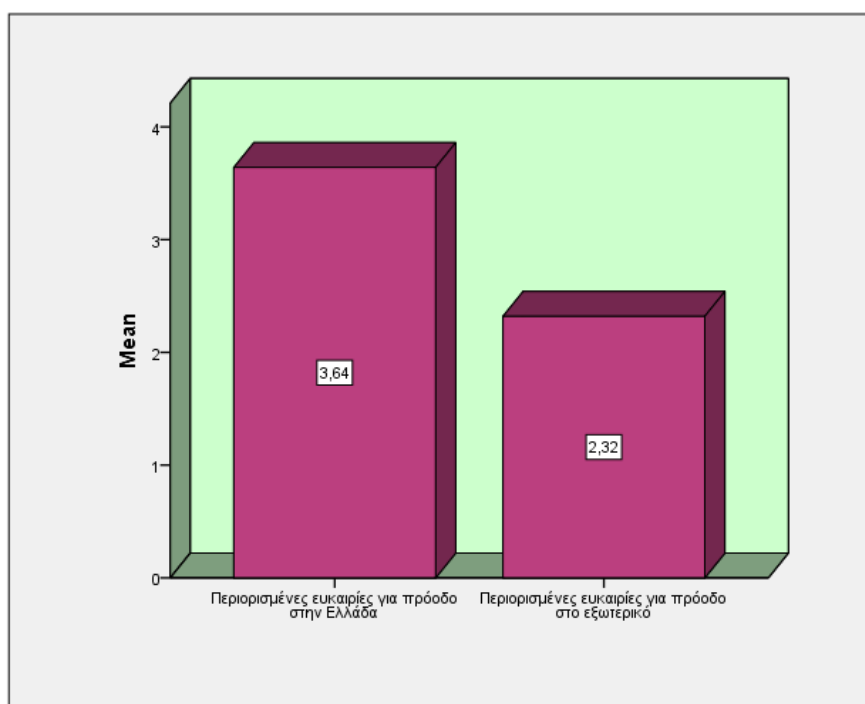
Στη συνέχεια, οι φοιτητές ερωτήθηκαν κατά πόσο συμφωνούν πως έχουν περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα/εξωτερικό. Τα αποτελέσματα εκφράζονται στον Πίνακα 6.6.11, όπου συμπεραίνουμε πως η πλειοψηφία του δείγματος θεωρεί πως στην Ελλάδα οι ευκαιρίες είναι περιορισμένες (57,4%, N=86), ενώ στο εξωτερικό δεν είναι (66%, N=99). Επίσης, το 14,6% (N=22) των φοιτητών θεωρεί πως δεν είναι περιορισμένες οι ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα, ενώ ένα 8,7% (N=13) θεωρεί το αντίθετο για το εξωτερικό.

Στο Διάγραμμα 6.6.11 αναπαρίσταται η μέση τιμή των δύο μεταβλητών.

Πίνακας 6.6.11 - Ευκαιρίες για πρόοδο

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	5	3,3	20	13,3
Διαφωνώ	17	11,3	79	52,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	42	28	38	25,3
Συμφωνώ	49	32,7	9	6
Συμφωνώ απόλυτα	37	24,7	4	2,7
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	3,64		2,32	
Τυπική απόκλιση	1,076		0,877	

Διάγραμμα 6.6.11 - Ευκαιρίες για πρόοδο

ΣΤ12-Z12: ΠΑΡΟΧΗ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

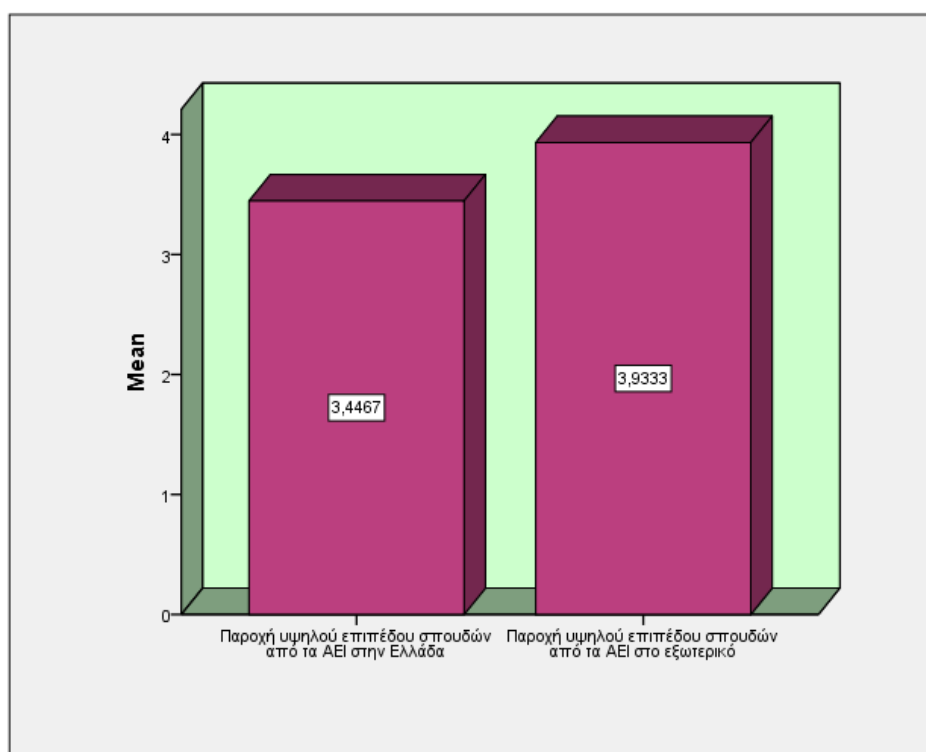
Τελειώνοντας τη συγκεκριμένη ενότητα, γίνεται περιγραφή των απόψεων των φοιτητών σχετικά με την παροχή σπουδών υψηλού επιπέδου στην Ελλάδα/εξωτερικό. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.6.12, η γενική εικόνα για την παροχή υψηλού επιπέδου σπουδών από τα ελληνικά ΑΕΙ, αλλά και από τα ΑΕΙ του εξωτερικού είναι καλή. Ωστόσο, η θετική άποψη υπερισχύει για τα ξένα Πανεπιστήμια καθώς το ποσοστό είναι 72% (N=108), ενώ για τα ελληνικά Πανεπιστήμια είναι 50% (N=75). Επίσης, μεγάλα είναι τα ποσοστά που παραμένουν ουδέτερα - 35,3% (N=53) για τα ελληνικά ΑΕΙ και 23,3% (N=35) για τα ξένα ΑΕΙ.

Τέλος, απεικονίζονται οι μέσες τιμές των μεταβλητών στο Διάγραμμα 6.6.12.

Πίνακας 6.6.12 - Παροχή ακαδημαϊκών σπουδών

	Ελλάδα		Εξωτερικό	
	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Διαφωνώ απόλυτα	6	4	0	0
Διαφωνώ	16	10,7	7	4,7
Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	53	35,3	35	23,3
Συμφωνώ	55	36,7	69	46
Συμφωνώ απόλυτα	20	13,3	39	26
Σύνολο	150	100	150	100
Μέση τιμή	3,45		3,93	
Τυπική απόκλιση	0,987		0,825	

Διάγραμμα 6.6.12 - Παροχή ακαδημαϊκών σπουδών

6.7 Πιθανότητα Brain drain

Στην ενότητα αυτή μελετάται η πρόθεση των δειγματος να μετακινηθεί στο εξωτερικό είτε για αναζήτηση εργασίας είτε για να συνεχίσει τις σπουδές του. Έτσι, θα

μπορέσουμε να κάνουμε μια πρόβλεψη των προσεχών ετών ως προς τη διαρροή των Ελλήνων φοιτητών των ΑΕΙ.

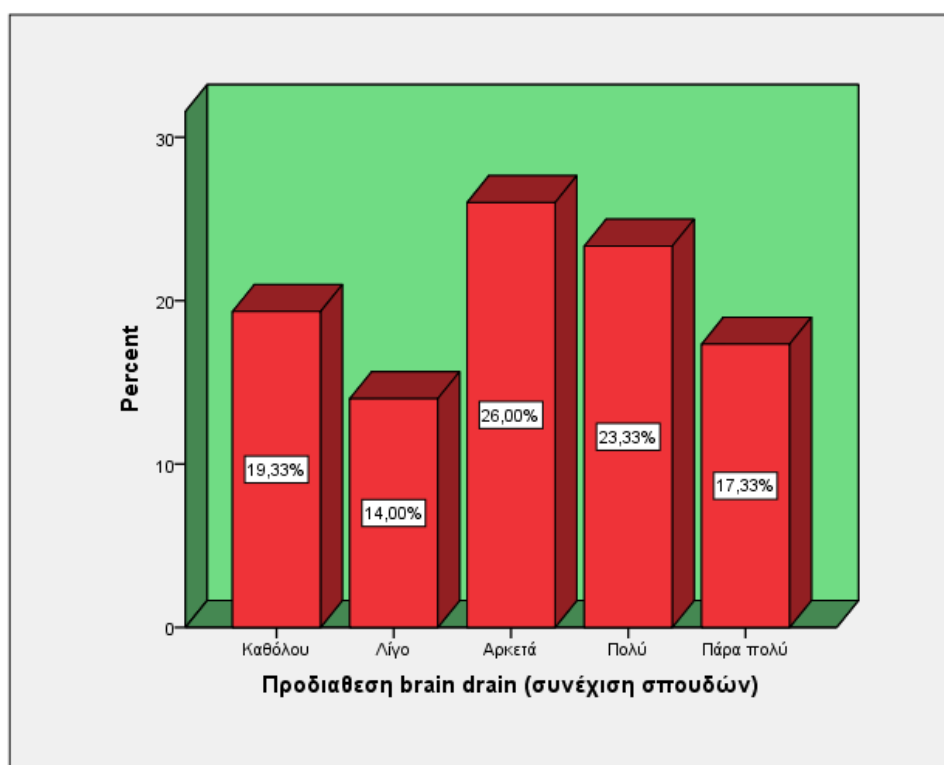
Η1: ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΓΙΑ ΣΠΟΥΔΕΣ

Η πρόθεση των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να συνεχίσουν τις σπουδές τους παρατίθεται στον Πίνακα 6.7.1. Σύμφωνα με τα στοιχεία, ένα ποσοστό 19,3% (N=29) σκέφτεται να μην μετακινηθεί καθόλου, ενώ παρατηρούμε πως τα ποσοστά αρχίζουν να έχουν μια ανοδική τάση προχωρώντας στην κλίμακα των απαντήσεων, με μέγιστη την απάντηση «αρκετά». Έτσι, υπάρχει ένα μεγάλο ποσοστό (66,6%, N=100) που σκέφτεται να μετακινηθεί στο εξωτερικό για να συνεχίσει τις σπουδές του - το σκέφτεται αρκετά έως και πάρα πολύ. Ωστόσο, διαπιστώνουμε τις διαφορές στις απαντήσεις του δείγματος από το μέγεθος της τυπικής απόκλισης ως προς την μέση τιμή. Έτσι, συμπεραίνουμε πως πολλοί φοιτητές σκέφτονται πολύ το ενδεχόμενο να μετακινηθούν στο εξωτερικό και πολλοί το σκέφτονται λίγο. Τα αποτελέσματα αναπαρίστανται και στο Διάγραμμα 6.7.1.

Πίνακας 6.7.1 - Brain drain (συνέχιση σπουδών)

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Καθόλου	29	19,3	3,05	1,360
Λίγο	21	14		
Αρκετά	39	26		
Πολύ	35	23,3		
Πάρα πολύ	26	17,3		
Σύνολο	150	100		

Διάγραμμα 6.7.1 - Brain drain (συνέχιση σπουδών)

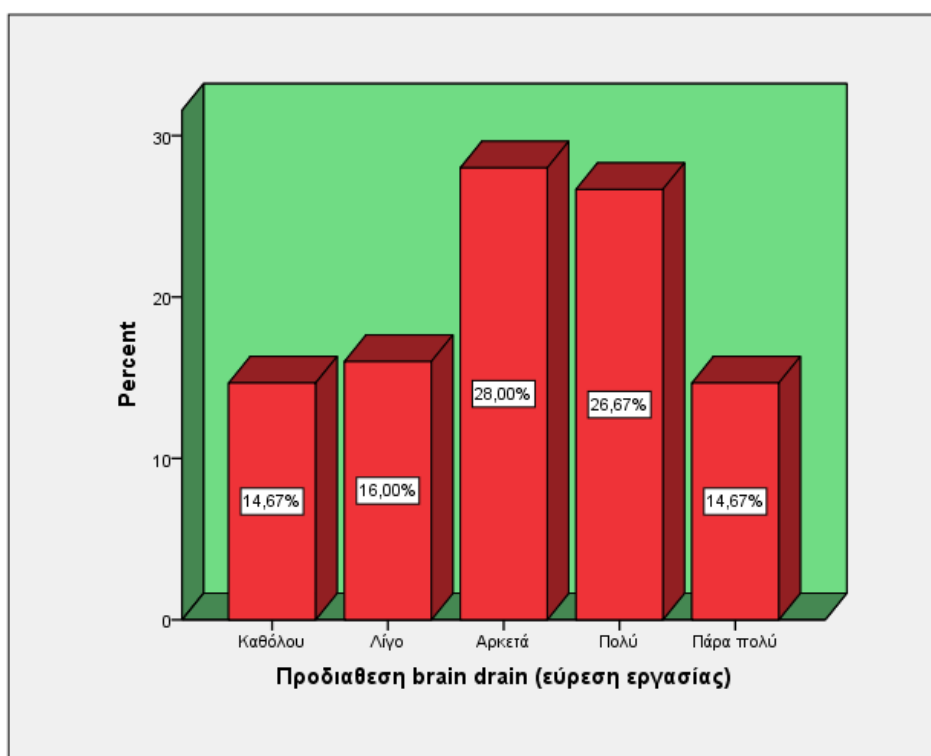
Η2: ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ ΓΙΑ ΕΡΓΑΣΙΑ

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα σχετικά με την πρόθεση των ερωτηθέντων φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να βρουν εργασία (Πίνακας 6.7.2). Ο πίνακας φανερώνει πως το 14,7% (N=22) του δείγματος δεν σκέφτεται την μετακίνηση στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας. Υπάρχουν όμως πολλοί φοιτητές που σκέφτονται αρκετά (28%, N=42) και πολύ (26,7%, N=40) το ενδεχόμενο μετακίνησης. Και σε αυτήν την ερώτηση παρατηρείται μεγάλη τυπική απόκλιση στις απαντήσεις των φοιτητών. Τα αποτελέσματα απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 6.7.2.

Πίνακας 6.7.2 - Brain drain (εύρεση εργασίας)

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Καθόλου	22	14,7	3,11	1,265
Λίγο	24	16		
Αρκετά	42	28		
Πολύ	40	26,7		
Πάρα πολύ	22	14,7		
Σύνολο	150	100		

Διάγραμμα 6.7.2 - Brain drain (εύρεση εργασίας)

6.8 Παράγοντες επιρροής brain drain

Η ενότητα αυτή περιλαμβάνει στοιχεία για τον βαθμό σημαντικότητας με τον οποίο προσδιορίζουν οι φοιτητές συγκεκριμένους παράγοντες ώθησης κι έλξης, οι οποίοι βιβλιογραφικά στηρίζουν την κλίση τους για μετακίνηση στο εξωτερικό. Πιο συγκεκριμένα, γίνεται η παρουσίαση ενός πίνακα με όλους τους παράγοντες ώθησης κι έλξης με τη σειρά επιρροής βάσει των βαθμών σημαντικότητας, όπως προέκυψαν από τις απαντήσεις των φοιτητών (Πίνακας 6.8.1). Για τις ανάγκες της έρευνας, οι απαντήσεις των φοιτητών κωδικοποιήθηκαν κι έτσι έχουμε για τους παράγοντες: 1= καθόλου σημαντικός, 2= λίγο σημαντικός, 3= αδιάφορος, 4= αρκετά σημαντικός, 5= πολύ σημαντικός.

Παρατηρούμε πως η κλίση των φοιτητών για μετακίνηση επηρεάζεται, αρχικά, πιο σημαντικά από παράγοντες έλξης. Πιο συγκεκριμένα, διακρίνουμε πως ο πιο σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει την πρόθεση των φοιτητών για brain drain είναι *οι καλύτερες προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό (παράγοντας έλξης)*. Ακολουθούν με μικρή διαφορά *οι προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό (παράγοντας έλξης)* και *έπειτα η έλλειψη αξιοκρατίας και η διαφθορά στην Ελλάδα (παράγοντας ώθησης)*. Στη συνέχεια, από τα στοιχεία προκύπτει πως *η μεγαλύτερη ζήτηση στους τομείς των φοιτητών στο εξωτερικό επηρεάζει την απόφαση των φοιτητών να μετακινηθούν (παράγοντας έλξης)*, ενώ ακολουθεί *η απόκτηση διεθνών εμπειριών (παράγοντας έλξης)* και *η αβεβαιότητα που επικρατεί στην χώρα (παράγοντας ώθησης)*. Επίσης, ακολουθούν *η απόκτηση διεθνούς εργασιακής εμπειρίας, το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στο εξωτερικό, η απόκτηση γλωσσικών και πολιτιστικών δεξιοτήτων, η βελτίωση των ευκαιριών για*

διεθνή σταδιοδρομία, η καλύτερη εκπαίδευση στο εξωτερικό και οι συγγενείς και φίλοι που έχουν οι φοιτητές στο εξωτερικό (παράγοντες έλξης). Αξίζει να σημειωθεί, πως η ύπαρξη συγγενών στο εξωτερικό κατατάσσεται τελευταία σε σημαντικότητα ως παράγοντας έλξης, ωστόσο, το μέγεθος της τυπική απόκλισης αποκαλύπτει πως δεν υπάρχει σύμπτωση στις απόψεις των φοιτητών, κάτι που συμβαίνει στους πέντε πρώτους πιο ισχυρά σημαντικούς παράγοντες.

Πίνακας 6.8.1 - Παράγοντες επιρροής

Θ1-Θ12:Παράγοντες επιρροής	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Οι καλύτερες προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό	4,18	0,875
Οι προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό	4,17	0,866
Η έλλειψη αξιοκρατίας και η διαφθορά στην Ελλάδα	4,15	0,870
Η μεγαλύτερη ζήτηση στους τομείς όπως ο δικός μου στο εξωτερικό	4,12	0,955
Η απόκτηση διεθνών εμπειριών	4,01	0,922
Η αβεβαιότητα που επικρατεί στην Ελλάδα	4,00	1,064
Η απόκτηση διεθνούς εργασιακής εμπειρίας	3,93	0,998
Το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στο εξωτερικό	3,89	1,000
Η απόκτηση γλωσσικών και πολιτιστικών δεξιοτήτων	3,88	1,055
Η βελτίωση των ευκαιριών για διεθνή σταδιοδρομία	3,73	1,021
Η καλύτερη εκπαίδευση στο εξωτερικό	3,63	0,935
Οι συγγενείς και φίλοι στο εξωτερικό	2,30	1,191

6.9 Χώρα μετανάστευσης και ενδεχόμενο επιστροφής

Τελειώνοντας την παρουσίαση των αποτελεσμάτων, γίνεται παρουσίαση των επιλεχθεισών χωρών προτίμησης για διαμονή κατά την μετακίνηση και παρατίθενται στοιχεία σχετικά με την πιθανότητα επιστροφής των εν δυνάμει μεταναστευόντων στην πατρίδα.

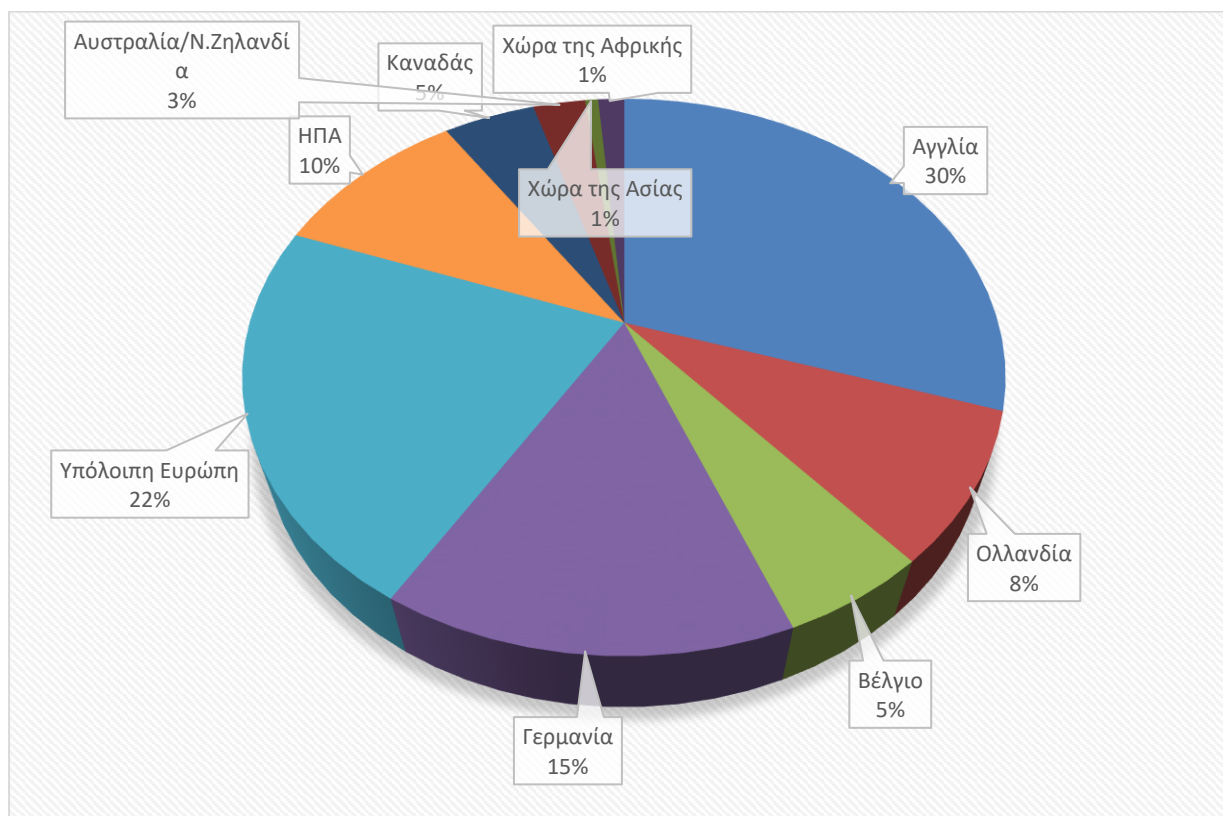
II: ΧΩΡΑ ΔΙΑΜΟΝΗΣ

Όσον αφορά τις χώρες προτίμησης των φοιτητών σε περίπτωση μετακίνησης, αυτές αποτυπώνονται στο Διάγραμμα 6.9.1 και στον Πίνακα 6.9.1. Σύμφωνα με τον πίνακα, παρατηρούμε πως πρώτη χώρα επιλογής των φοιτητών είναι η Αγγλία με ποσοστό 30% (N=45), ακολουθούν οι χώρες της υπόλοιπης Ευρώπης με ποσοστό 22% (N=33), η Γερμανία με ποσοστό 14,7% (N=22), οι ΗΠΑ με ποσοστό 10% (N=15), η Ολλανδία με ποσοστό 8,7% (N=13), το Βέλγιο με ποσοστό 5,3% (N=8) και ο Καναδάς με ποσοστό 4,7% (N=7). Τις τελευταίες θέσεις καταλαμβάνουν η Αυστραλία και οι χώρες της Αφρικής/Ασίας.

Πίνακας 6.9.1 - Χώρες μετακίνησης

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)
Αγγλία	45	30
Ολλανδία	13	8,7
Βέλγιο	8	5,3
Γερμανία	22	14,7
Υπόλοιπη Ευρώπη	33	22
ΗΠΑ	15	10
Καναδάς	7	4,7
Αυστραλία/N. Ζηλανδία	4	2,7
Χώρα της Ασίας	1	0,7
Χώρα της Αφρικής	2	1,3
Σύνολο	150	100

Διάγραμμα 6.9.1 - Χώρες μετακίνησης

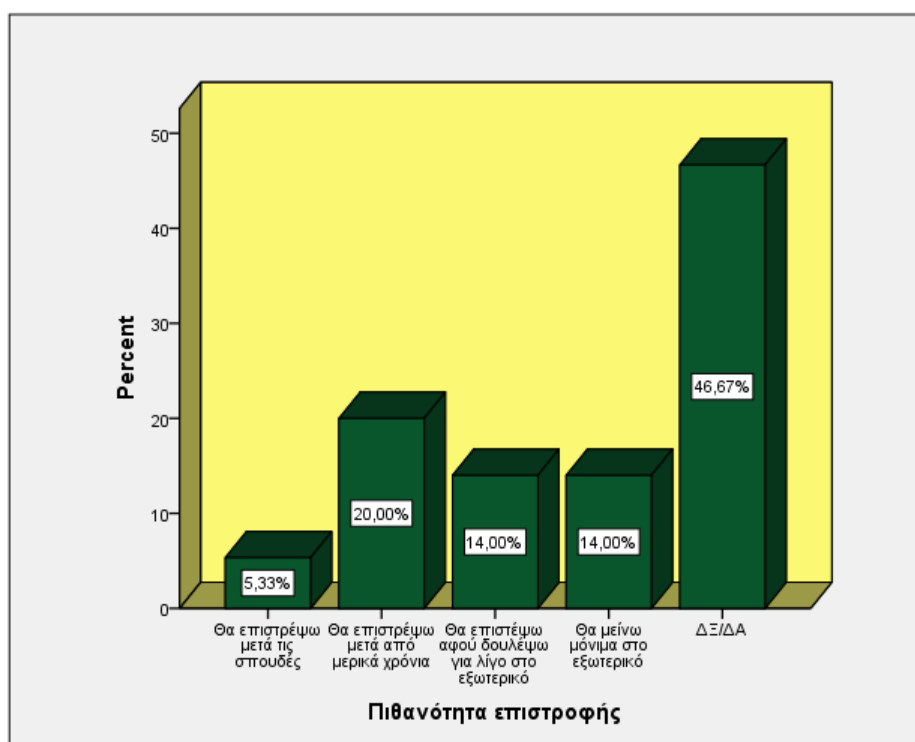
Ι2: ΠΙΘΑΝΟΤΗΤΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ

Η τελευταία ερώτηση του ερωτηματολογίου εξετάζει το ενδεχόμενο επιστροφής των φοιτητών που σκέφτονται να μετακινηθούν στο εξωτερικό. Για τις ανάγκες της έρευνας, οι απαντήσεις των φοιτητών κωδικοποιήθηκαν ως εξής: 1= Θα επιστρέψω μετά τις σπουδές, 2= Θα επιστρέψω μετά από μερικά χρόνια, 3= Θα επιστρέψω αφού δουλέψω για λίγο στο εξωτερικό, 4= Θα μείνω μόνιμα στο εξωτερικό, 5= ΔΕ/ΔΑ. Σύμφωνα με τον Πίνακα 6.9.2, συμπεραίνουμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος δεν γνωρίζει αν θα επιστρέψει (46,7%, N=70), ενώ το 20% (N=30) των φοιτητών που σκέφτονται να μετακινηθούν στο εξωτερικό θα επιστρέψει μετά από μερικά χρόνια. Επίσης, το 14% (N=21) σκέφτεται να εργαστεί πρώτα στο εξωτερικό για λίγο και μετά να επιστρέψει, ενώ ένα ισόποσο ποσοστό σκέφτεται να μείνει μόνιμα εκεί. Τελειώνοντας, ένα μικρό ποσοστό των σπουδαστών σκέφτεται να επιστρέψει μετά τις σπουδές του (5,3%, N=8). Τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερώτησης απεικονίζονται και στο Διάγραμμα 6.9.2.

Πίνακας 6.9.2 - Πιθανότητα επιστροφής

Κατηγορίες	Άτομα (N)	Ποσοστό (%)	Μέση τιμή	Τυπική απόκλιση
Θα επιστρέψω μετά από μερικά χρόνια	30	20	3,77	1,358
Θα επιστρέψω αφού δουλέψω για λίγο στο εξωτερικό	21	14		
Θα επιστρέψω μετά τις σπουδές	8	5,3		
Θα μείνω μόνιμα στο εξωτερικό	21	14		
ΔΞ/ΔΑ	70	46,7		
Σύνολο	150	100		

Διάγραμμα 6.9.2 - Πιθανότητα επιστροφής

7. Brain drain: μια πρόβλεψη των προσεχών ετών

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται η εμπειρική ανάλυση που αναπτύχθηκε προκειμένου να ικανοποιηθούν οι στόχοι της έρευνας. Πιο συγκεκριμένα, παρουσιάζονται οι στατιστικοί/επαγωγικοί έλεγχοι και τα υποδείγματα που εφαρμόστηκαν προκειμένου να διερευνηθούν τα τρία ερευνητικά ζητήματα και να εξαχθούν συμπεράσματα ως προς τον πληθυσμό από τον οποίο πάρθηκε το δείγμα.

Το κεφάλαιο είναι χωρισμένο σε τρεις ενότητες (όσα είναι και τα ερευνητικά ζητήματα) προκειμένου να εξετασθούν η πρόθεση των φοιτητών για brain drain, το κοινωνικό προφίλ όσων φοιτητών σκέφτονται να μετακινηθούν στο εξωτερικό και οι παράγοντες που επηρεάζουν την προκείμενη πρόθεση. Για τις ανάγκες της έρευνας, θεωρήθηκε σκόπιμο να γίνει διάκριση μεταξύ της διαρροής για συνέχιση σπουδών και της διαρροής για εύρεση εργασίας, έτσι ώστε να εντοπιστούν τυχόν διαφορές.

7.1 Πρόθεση brain drain των επί πτυχίω φοιτητών

Στην προηγούμενη ενότητα (6.7, H1, H2) αναφερθήκαμε στην πρόθεση των φοιτητών του δείγματος για διαρροή εγκεφάλων όσον αφορά τη συνέχιση των σπουδών τους ή την εύρεση εργασίας, όπως αυτή προέκυψε από τους πίνακες συχνότητας και τα περιγραφικά μέτρα της στατιστικής ανάλυσης των προκείμενων μεταβλητών.

Για να δοθεί, λοιπόν, απάντηση στο πρώτο ερευνητικό ερώτημα σχετικά με την κλίση των φοιτητών της Ελλάδας για μετανάστευση και να εξαχθούν συμπεράσματα ως προς τον πληθυσμό, χρησιμοποιήθηκε η επαγωγική διαδικασία της σύγκρισης των πληθυσμιακών μέσων τιμών ως προς μια προκαθορισμένη τιμή (One-Sample T Test). Πιο συγκεκριμένα, από τους Πίνακες 6.7.1 και 6.7.2 διαπιστώσαμε πως η πρόθεση του δείγματος για brain drain για περαιτέρω σπουδές έχει μέση τιμή $\mu_1 = 3,05$, ενώ για εύρεση εργασίας $\mu_2 = 3,11$. Χρησιμοποιώντας τις συγκεκριμένες τιμές ως προκαθορισμένες αριθμητικές τιμές, ελέγξαμε τις πληθυσμιακές μέσες τιμές. Αναλυτικότερα:

Όσον αφορά **την πρόθεση brain drain για σπουδές**, ελέγξαμε την υπόθεση πως η πληθυσμιακή μέση τιμή διαφέρει από την προκαθορισμένη αριθμητική τιμή μ_1 , δηλαδή την δειγματική μέση τιμή. Ο έλεγχος γίνεται διά μέσου της μηδενικής υπόθεσης

$$H_0 : \mu = \mu_1$$

έναντι της εναλλακτικής

$$H_A : \mu \neq \mu_1.$$

Αν η πιθανότητα του ελέγχου είναι $p < 0,05$, η μηδενική υπόθεση της ισότητας της πληθυσμιακής μέσης τιμής με την τιμή μ_1 απορρίπτεται. Κατά την εκτέλεση της εντολής προέκυψαν τα αποτελέσματα του Πίνακα 7.1.1.

Πίνακας 7.1.1 - Πρόθεση brain drain για σπουδές

	Βαθμοί ελευθερίας (df)	Πιθανότητα ελέγχου (p)	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Πρόθεση brain drain (συνέχιση σπουδών)	149	0,976	-0,22	0,22

Παρατηρούμε πως οι βαθμοί ελευθερίας είναι $n-1=149$ και πως η πιθανότητα του ελέγχου είναι $p=0,976$ σε διάστημα εμπιστοσύνης 95% για τη διαφορά της πληθυσμιακής μέσης τιμής από την τιμή 3,05. Εφόσον $p>0,05$, δεχόμαστε την μηδενική υπόθεση και μπορούμε να ισχυριστούμε με βεβαιότητα τουλάχιστον 95% πως η πληθυσμιακή μέση τιμή της πρόθεσης brain drain των επί πτυχίων φοιτητών δεν διαφέρει από την τιμή 3,05. Με άλλα λόγια, οι επί πτυχίω φοιτητές των ελληνικών ΑΕΙ σκέφτονται σε μεγάλο βαθμό να μετακινηθούν μελλοντικά στο εξωτερικό για περαιτέρω σπουδές.

Σχετικά με την πρόθεση των φοιτητών για brain drain προκειμένου να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό, χρησιμοποιήθηκε η ίδια ακριβώς διαδικασία με διαφορά στη προκαθορισμένη αριθμητική τιμή, όπου χρησιμοποιήθηκε η $\mu_2=3,11$. Η υπόθεση που ελέγχεται είναι η

$$H_0 : \mu = \mu_2$$

έναντι της εναλλακτικής

$$H_A : \mu \neq \mu_2.$$

Για τις ανάγκες του ελέγχου χρησιμοποιήθηκε η εντολή One-Sample T Test του SPSS και τα αποτελέσματα που προέκυψαν κατηγοριοποιήθηκαν στον Πίνακα 7.1.2.

Πίνακας 7.1.2 - Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας

	Βαθμοί ελευθερίας (df)	Πιθανότητα ελέγχου (p)	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Πρόθεση brain drain (εύρεση εργασίας)	149	0,974	-0,21	0,20

Σύμφωνα με τον πίνακα, διαπιστώνουμε πως σε διάστημα εμπιστοσύνης 95% και με βαθμούς ελευθερίας $150-1=149$, $p=0,974>0,05$. Επομένως, η εναλλακτική υπόθεση απορρίπτεται και δεχόμαστε την αρχική. Σύμφωνα με αυτήν, η πληθυσμιακή μέση τιμή της πρόθεσης brain drain των τελειόφοιτων φοιτητών των ελληνικών ΑΕΙ συμπίπτει με την $\mu_2=3,11$, συμπεραίνοντας πως οι φοιτητές εξετάζουν το αρκετά το ενδεχόμενο να

μεταναστεύσουν μελλοντικά στο εξωτερικό για να βρουν δουλειά, μια τάση που διακρίνεται μεγαλύτερη σχετικά με την κλίση για μελέτη στο εξωτερικό .

7.2 Προφίλ εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών

Το δεύτερο ερευνητικό ζήτημα αφορά τη σκιαγράφηση του κοινωνικού προφίλ όσων φοιτητών εξετάζουν περισσότερο την πιθανότητα να μετακινηθούν στο εξωτερικό. Για τη διερεύνηση του ζητήματος εστίασαμε στα πληροφοριακά στοιχεία του δείγματος (ανεξάρτητες μεταβλητές) και τη σχέση καθενός από αυτά με την πρόθεση των φοιτητών για brain drain είτε για σπουδές είτε για εύρεση εργασίας (εξαρτημένες μεταβλητές). Επίσης, ελέγχθηκαν οι προαναφερθείσες ερευνητικές υποθέσεις στις οποίες έχει στηριχθεί η παρούσα έρευνα και οι οποίες σχετίζονται με το προφίλ των φοιτητών.

Προκειμένου να εξετάσουμε, σε πρώτο στάδιο, την επίδραση των ανεξάρτητων μεταβλητών στις εξαρτημένες μεταβλητές και τις πιθανές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ τους και σε επόμενο βήμα, αν αυτές οι σχέσεις αφορούν και ολόκληρο τον πληθυσμό, χρησιμοποιήσαμε επαγωγικούς ελέγχους και μέτρα συνάφειας της εντολής Crosstabs. Πιο συγκεκριμένα, αναπτύξαμε δισδιάστατους πίνακες συνάφειας για όλες τις ανεξάρτητες μεταβλητές συναρτήσεως των δύο εξαρτημένων και χρησιμοποιήσαμε τον έλεγχο χ^2 (Pearson Chi-square), έτσι ώστε να ελέγξουμε αν κάθε μία από τις ανεξάρτητες μεταβλητές επιδρά σε καθεμία από τις εξαρτημένες. Αναλυτικότερα, ο έλεγχος χ^2 ελέγχει την αρχική υπόθεση ότι δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Στην περίπτωση που η πιθανότητα του ελέγχου είναι μικρότερη του 0,05, τότε απορρίπτεται η αρχική υπόθεση και συμπεραίνουμε πως η ανεξάρτητη μεταβλητή επιδρά στην εξαρτημένη.

Για να είναι αξιόπιστος ο έλεγχος, πρέπει οι αναμενόμενες συχνότητες του πίνακα να μην είναι μικρότερες του 1, και αυτές που είναι μικρότερες του 5 να μην υπερβαίνουν το 20% του συνόλου τους (Γναρδέλλης, 2006). Για να διασφαλιστεί η συγκεκριμένη προϋπόθεση, εφαρμόσαμε τις κατάλληλες τροποποιήσεις ως προς την κατηγοριοποίηση των μεταβλητών, όπου αυτές χρειαζόνταν.

Τέλος, οι κυριότερες παρατηρήσεις που αξίζει να αναφερθούν και στις οποίες εντοπίστηκε ότι υπάρχει κάποια σχέση συνοψίζονται παρακάτω.

ΦΥΛΟ

- Brain drain για σπουδές

Αναπτύσσοντας τον πίνακα συνάφειας φύλο-brain drain για σπουδές (Πίνακας 7.2.1), γίνεται αντιληπτό πως οι άντρες έχουν την μεγαλύτερη πρόθεση να μετακινηθούν στο εξωτερικό με ποσοστό 51,9% έναντι του ποσοστού 34,7% των γυναικών. Επίσης, από τον έλεγχο χ^2 προκύπτει πως η πιθανότητα του ελέγχου χ^2 είναι $p = 0,274 > 0,05$, συνεπώς, δεχόμαστε την αρχική υπόθεση πως οι δύο μεταβλητές είναι ανεξάρτητες μεταξύ τους. Επομένως, το φύλο δεν επιδρά στην απόφαση των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για σπουδές. Κοιτάζοντας, ωστόσο, την πιθανότητα

ελέγχου της συνάρτησης Linear-by-Linear Association διαπιστώνουμε πως υπάρχει μια γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών ($p = 0,041 < 0,05$).

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Στη συνέχεια, αναπτύξαμε πίνακα συνάφειας για να εξετάσουμε το φύλο και την πρόθεση brain drain για αναζήτηση εργασίας. Τα αποτελέσματα του Πίνακα 7.2.1 φανερώνουν τη διαφορά μεταξύ των δύο φύλων, καθώς παρατηρείται κι εδώ μεγαλύτερο ποσοστό πρόθεσης στους άντρες (59,6%) σε σύγκριση με τις γυναίκες (31,6%). Ωστόσο, σύμφωνα με τον έλεγχο χ^2 παρατηρούμε πως $p = 0,005 < 0,05$, συμπεραίνοντας πως η πρόθεση brain drain για εργασία εξαρτάται από το φύλο του πληθυσμού κι επομένως άντρες και γυναίκες δεν έχουν την ίδια πιθανότητα πρόθεσης brain drain. Επίσης, υπάρχει γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών ($p_{L-b-L.A.} = 0,026 < 0,05$).

Πίνακας 7.2.1 - Πίνακας συνάφειας (φύλο-brain drain)

		Πρόθεση brain drain για σπουδές		Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας	
		Πολύ	Πάρα πολύ	Πολύ	Πάρα πολύ
Φύλο	Γυναίκα	21,4%	13,3%	22,4%	9,2%
	Άντρας	26,9%	25,0%	34,6%	25,0%
Πιθανότητα χ^2		0,274		0,005	
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,041		0,026	

ΗΛΙΚΙΑ

- Brain drain για σπουδές

Αναζητώντας τη συσχέτιση μεταξύ της ηλικίας του δείγματος και της προδιάθεσής του για μετακίνηση στο εξωτερικό, παρατηρούμε (Πίνακας 7.2.2) πως η ηλικιακή ομάδα που σκέφτεται περισσότερο να μετακινηθεί για περαιτέρω σπουδές είναι άτομα μικρότερα ή ίσα των 23 ετών (55%). Αυτό, ίσως, εξηγείται από το γεγονός πως τα άτομα αυτά ολοκληρώνουν τις σπουδές τους και δεν έχουν μπει ακόμα στην αγορά εργασίας, όπως είναι πιθανό για τις άλλες δύο ηλικιακές ομάδες. Επίσης, η πιθανότητα του ελέγχου χ^2 είναι $p = 0,268 > 0,05$, γεγονός που φανερώνει ανεξαρτησία μεταξύ των δύο μεταβλητών. Ωστόσο, οι δύο μεταβλητές παρουσιάζουν γραμμικότητα, σύμφωνα με την πιθανότητα του ελέγχου L.-b-L.A. ($p = 0,038 < 0,05$).

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Όσον αφορά την ηλικία και την πρόθεση brain drain των φοιτητών για αναζήτηση εργασίας παρατηρούμε στον πίνακα συνάφειας (Πίνακας 7.2.2) πως η ηλικιακή ομάδα που εξετάζει καταρχήν το ενδεχόμενο μετανάστευσης για εργασία είναι η άνω των 30 ετών (72,5%), ενώ ακολουθούν τα άτομα ηλικίας 24-30 ετών (48,1%). Τέλος, υπάρχει μια μεγάλη πρόθεση μετακίνησης της τάξεως του 38,2% των φοιτητών ηλικίας 23 ετών και κάτω. Οι πιθανότητες των ελέγχων δεν εκφράζουν κάποιο βαθμό εξάρτησης μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Συνοψίζοντας, αξίζει να σημειωθεί η διαφορά που εντοπίστηκε ανάμεσα στην ηλικία και το brain drain για σπουδές και την ηλικία και το brain drain για εύρεση εργασίας. Οι φοιτητές μεγαλύτερης ηλικίας έχουν μεγαλύτερη πρόθεση να μεταναστεύσουν για να βρουν δουλειά, σε αντίθεση με τους πιο μικρούς, οι οποίοι δεν έχουν κληθεί ακόμα να αναζητήσουν θέση στην αγορά εργασίας κι έτσι παρουσιάζουν μεγαλύτερη κλίση να μετακινηθούν για να συνεχίσουν τις σπουδές τους.

Πίνακας 7.2.2 - Πίνακας συνάφειας (ηλικία-brain drain)

		Πρόθεση brain drain για σπουδές		Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας	
		Πολύ	Πάρα πολύ	Πολύ	Πάρα πολύ
Ηλικία	<=23	24,3%	19,1%	24,3%	13,9%
	24-30	25,9%	11,1%	37,0%	11,1%
	>30	0%	12,5%	25,0%	37,5%
Πιθανότητα χ^2		0,268		0,296	
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,038		0,391	

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΟΝΙΜΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

Σε επόμενο βήμα, η έρευνά μας επικεντρώθηκε στην περιοχή μόνιμης κατοικίας των φοιτητών.

- Brain drain για σπουδές

Αναφορικά με την περιοχή προέλευσης των φοιτητών, αυτοί που διαθέτουν μεγαλύτερη κλίση για σπουδές στο εξωτερικό προέρχονται από αστικές περιοχές (44,4%), ακολουθούν οι εξερχόμενοι από ημιαστικές περιοχές (30,6%) και, τέλος, όσοι προέρχονται από αγροτικές περιοχές (25%). Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως δεν βρέθηκε κάποιος βαθμός εξάρτησης ή γραμμικότητας μεταξύ των μεταβλητών.

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Όσον αφορά τον πίνακα συνάφειας της πρόθεσης για μετακίνηση για αναζήτηση εργασίας και της περιοχής μόνιμης κατοικίας, δεν εντοπίστηκε κάποια σημαντική στατιστική σχέση. Ωστόσο, τα περιγραφικά στοιχεία του πίνακα έδειξαν πως μεγαλύτερη πρόθεση για μετακίνηση έχουν όσοι προέρχονται από αστικές περιοχές (42,6%), ακολουθούν με μικρή διαφορά όσοι προέρχονται από ημιαστικές περιοχές (32,4%) και τέλος όσοι έχουν μόνιμη κατοικία σε αγροτικές περιοχές (25%).

Πίνακας 7.2.3 - Πίνακας συνάφειας (περιοχή μόνιμης κατοικίας-brain drain)

		Θετική πρόθεση brain drain για σπουδές	Θετική πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Περιοχή μόνιμης κατοικίας	Αστική	44,4%	42,6%
	Ημιαστική	30,6%	32,4%
	Αγροτική	25%	25%
Πιθανότητα χ^2		0,170	0,133
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,930	0,340

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

- Brain drain για σπουδές

Η ανάλυση συνεχίζεται με την σχέση του επιστημονικού πεδίου των ερωτηθέντων φοιτητών και του Πανεπιστημίου στο οποίο φοιτούν συναρτήσει της προδιάθεσής τους για περαιτέρω σπουδές στο εξωτερικό. Οι πίνακες συνάφειας δεν έδειξαν κάποια επιρροή των ανεξάρτητων μεταβλητών στην εξαρτημένη, ωστόσο, οφείλουμε να επισημάνουμε πως, όσον αφορά την πρόθεση για μετακίνηση, οι φοιτητές των επιστημών υγείας και ζωής καταλαμβάνουν την πρώτη θέση (90%), ακολουθούν οι τελειόφοιτοι των θετικών και τεχνολογικών επιστημών (83,8%) έπειτα οι φοιτητές των ανθρωπιστικών επιστημών (79,7%) και τέλος οι απόφοιτοι των επιστημών οικονομίας και πληροφορικής (75,9%).

Παρατηρείται, λοιπόν, μια άνοδος των ανθρωπιστικών επιστημών και των επιστημών υγείας ως προς την μετακίνηση στο εξωτερικό, κάτι που δεν υποστηρίχτηκε πλήρως βιβλιογραφικά. Προκειμένου να εντοπίσουμε τους παράγοντες που ενισχύουν αυτήν την αλλαγή, κάναμε περαιτέρω ανάλυση χρησιμοποιώντας πίνακες συνάφειας κι ανακαλύψαμε πως οι περισσότεροι φοιτητές που ανήκαν στις ανθρωπιστικές επιστήμες είναι επί πτυχίω σε σύγκριση με τους υπόλοιπους που διανύουν προηγούμενα εξάμηνα. Ίσως, λοιπόν, να αναζητούν το επόμενο ακαδημαϊκό βήμα τους.

Επιπρόσθετα, διαπιστώσαμε πως οι περισσότεροι που φοιτούσαν σε επιστήμες υγείας και ζωής προέρχονταν από οικογένειες με υψηλότερο εισόδημα (2.000 και άνω μηνιαίως), γεγονός που συνδέεται άρρηκτα με την πρόθεση για μετακίνηση στο εξωτερικό, όπως θα δούμε παρακάτω.

Αναφορικά με το εκπαιδευτικό ίδρυμα, ο πίνακας συνάφειας που δημιουργήθηκε μας φανέρωσε πως δεν υπάρχει επίδραση του Πανεπιστημίου στην απόφαση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό ώστε να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Ωστόσο, από το περιεχόμενο του πίνακα, συμπεραίνουμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό φοιτητών που έχουν πρόθεση να μετακινηθούν φοιτούν στο Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, ενώ ακολουθούν οι φοιτητές του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου. Τα αποτελέσματα σχετικά με τα υπόλοιπα Ιδρύματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.2.4.

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για την σχέση της πρόθεσης των φοιτητών να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό με το επιστημονικό πεδίο στο οποίο ανήκουν. Ο πίνακας συνάφειας που δημιουργήσαμε, παρά το γεγονός ότι δεν επισήμανε κάποια επίδραση της ανεξάρτητης μεταβλητής στην εξαρτημένη, εξήγαγε τα ίδια σχεδόν περιγραφικά αποτελέσματα με πριν, δίχως μεγάλες διαφορές ανάμεσα στα ποσοστά. Αρχικά, το μεγαλύτερο ποσοστό των φοιτητών που σκέφτονται να μετακινηθούν προέρχεται από τις επιστήμες υγείας και ζωής (90%), ακολουθούν οι φοιτητές των θετικών και τεχνολογικών επιστημών (86,5%), έπειτα οι σπουδαστές των ανθρωπιστικών σπουδών (85,1%) και, τέλος, οι φοιτητές των επιστημών οικονομίας και πληροφορικής (82,8%).

Όσον αφορά το Πανεπιστήμιο φοίτησης και την πρόθεση brain drain, ο Πίνακας 7.2.4 δηλώνει πως το Πανεπιστήμιο με τους περισσότερους εν δυνάμει μεταναστεύοντες φοιτητές σε αναζήτηση εργασίας είναι το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, ενώ ακολουθεί το ΟΠΑ. Τέλος, οι πιθανότητες ελέγχων δεν αποκαλύπτουν κάποια σημαντική στατιστική σχέση.

Συνοψίζοντας, παρατηρούμε μια τάση των επιστημών της οικονομίας και της πληροφορικής (Χαροκόπειο-ΟΠΑ) για μελέτη στο εξωτερικό, ενώ μια τάση των τεχνολογικών-θετικών επιστημών για brain drain εργασίας.

Πίνακας 7.2.4 – Πίνακας συνάφειας (ΑΕΙ-brain drain)

		Θετική πρόθεση brain drain για σπουδές	Θετική πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
ΑΕΙ	ΟΠΑ	50%	58,3%
	ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	50%	25%
	ΕΜΠ	47%	58,9%
	ΕΚΠΑ	40,8%	36,6%
	ΠΑΠΕΙ	40%	30%
	ΠΑΝΤΕΙΟ	38,4%	50%
	ΓΠΑ	25%	25%
	ΑΣΚΤ	0%	0%
Πιθανότητα χ^2		0,569	0,390
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,820	0,543

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

- Brain drain για σπουδές

Στη συνέχεια, διενεργήθηκε στατιστική ανάλυση και πίνακες συνάφειας ως προς το μορφωτικό επίπεδο των γονέων και την πρόθεση των φοιτητών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να συνεχίσουν τις σπουδές τους. Ενώ δεν βρέθηκε σημαντική στατιστικά σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών και της εξαρτημένης, αξίζει να σημειώσουμε πως από την ανάγνωση του περιεχομένου των πινάκων διαπιστώσαμε μια ανοδική τάση της πρόθεσης των φοιτητών να μετακινηθούν όσο αυξανόταν το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων τους, ειδικότερα της μητέρας (Πίνακας 7.2.5).

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Σύμφωνα με τον πίνακα συνάφειας που δημιουργήθηκε (Πίνακας 7.2.5) προκειμένου να εξεταστεί η υπόθεση της ανεξαρτησίας μεταξύ του μορφωτικού επιπέδου των γονέων των φοιτητών και της πρόθεσης των τελευταίων για brain drain, παρατηρείται πως η πιθανότητα ελέγχου χ^2 ως προς το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας είναι $p=0,076$, τιμή μικρότερη, αλλά αρκετά κοντά στο 0,05. Έτσι, διαπιστώνουμε ότι η απόφαση των φοιτητών να μεταναστεύσουν ώστε να βρουν εργασία επηρεάζεται μερικώς από το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας. Αξίζει, εδώ, να σημειωθεί πως η πλειοψηφία των φοιτητών με τη μεγαλύτερη κλίση για brain drain είχαν πατέρα ή/και μητέρα που κατέχει μόνο απολυτήριο Γυμνασίου, σε αντίθεση με αυτούς με την μεγαλύτερη πρόθεση για μελέτη στο εξωτερικό.

Πίνακας 7.2.4 - Πίνακας συνάφειας (μορφωτικό επίπεδο γονέων- brain drain)

		Θετική πρόθεση brain drain για σπουδές	Θετική πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Εκπαίδευση μητέρας	Απόφοιτος Γυμνασίου	23,8%	48,6%
	Απόφοιτος Λυκείου	36,4%	31,8%
	Απόφοιτος ΑΕΙ-ΤΕΙ	46,5%	46,6%
	Κάτοχος μεταπτυχιακού	55,5%	44,4%
	Κάτοχος διδακτορικού	33,3%	0%
Πιθανότητα χ^2		0,703	0,076
Εκπαίδευση πατέρα	Απόφοιτος Γυμνασίου	36,4%	50%
	Απόφοιτος Λυκείου	33,9%	32,1%
	Απόφοιτος ΑΕΙ-ΤΕΙ	48,2%	46,5%
	Κάτοχος μεταπτυχιακού	33,9%	44%
	Κάτοχος διδακτορικού	60%	40%
Πιθανότητα χ^2		0,406	0,231

ΕΙΣΟΔΗΜΑ

- Brain drain για σπουδές

Η πρώτη ανεξάρτητη μεταβλητή που επηρεάζει, σύμφωνα με την στατιστική ανάλυση, την πρόθεση των φοιτητών για σπουδές στο εξωτερικό είναι το οικογενειακό εισόδημα. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πίνακα 7.2.5, διαπιστώνουμε πως όσοι φοιτητές έχουν μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα πάνω από 3.000€ έχουν μεγαλύτερη πρόθεση να μετακινηθούν στο εξωτερικό. Επίσης, η πιθανότητα του ελέγχου χ^2 είναι $p = 0,015 < 0,05$, συνεπώς απορρίπτουμε την αρχική υπόθεση της ανεξαρτησίας και δεχόμαστε πως το εισόδημα επηρεάζει την πρόθεση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό. Επιπρόσθετα, παρατηρούμε πως υπάρχει γραμμική σχέση μεταξύ των μεταβλητών, κάτι που φανερώνει πως όσο αυξάνεται το οικογενειακό εισόδημα, τόσο αυξάνεται και η πρόθεση για σπουδές στο εξωτερικό.

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Σύμφωνα με τον Πίνακα 7.2.5, οι φοιτητές που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη πρόθεση για brain drain εργασίας είναι αυτοί με μηνιαίο εισόδημα από 0 έως 1.000€. Οι χαμηλές αυτές οικογενειακές απολαβές ίσως να ωθούν το συγκεκριμένο 65% των φοιτητών να

αναζητήσουν μία καλύτερη θέση εργασίας στο εξωτερικό, καθώς όπως συμπεραίνουμε από την πιθανότητα ελέγχου χ^2 , το εισόδημα επιδρά στην πρόθεση των σπουδαστών για brain drain ($p = 0,007 < 0,05$).

Στο σημείο αυτό, πραγματοποιήθηκε πίνακας συνάφειας προκειμένου να διερευνηθεί το ενδεχόμενο σχέσης μεταξύ οικογενειακού εισοδήματος και κοινωνικού υπόβαθρου των φοιτητών, καθώς από τα προαναφερθέντα πορίσματα προκύπτουν κάποια δείγματα σχέσης. Σύμφωνα με τον πίνακα, προέκυψε πως υπάρχει γραμμική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών. Πιο συγκεκριμένα, ως προς το μορφωτικό επίπεδο της μητέρας η πιθανότητα ελέγχου Linear-by-Linear Association είναι $p_{L-b-L.A.} = 0,030 < 0,05$, ενώ η πιθανότητα ελέγχου για το μορφωτικό επίπεδο του πατέρα είναι $p_{L-b-L.A.} = 0,035 < 0,05$. Επομένως, συμπεραίνουμε πως όσο αυξάνεται το μορφωτικό επίπεδο των γονέων των φοιτητών, τόσο αυξάνεται και το οικογενειακό τους εισόδημα.

Πίνακας 7.2.5 - Πίνακας συνάφειας (οικογενειακό εισόδημα- brain drain)

		Πρόθεση brain drain για σπουδές		Θετική πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας	
		Πολύ	Πάρα πολύ	Πολύ	Πάρα πολύ
Μηνιαίο οικογενειακό εισόδημα (€)	0-1000	22,2%	3,7%	59,3%	7,4%
	1001-2000	20,4%	16,7%	20,4%	9,3%
	2001-3000	34,1%	14,6%	17,1%	22%
	>3000	14,3%	35,7%	21,4%	21,4%
Πιθανότητα χ^2		0,015		0,007	
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,012		0,578	

ΑΡΙΘΜΟΣ ΑΔΕΡΦΙΩΝ

- Brain drain για σπουδές

Η ανάλυση συνεχίζεται με την αναζήτηση σχέσης μεταξύ του αριθμού αδερφιών των φοιτητών και της προδιάθεσής τους να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό. Ο πίνακας συνάφειας δεν ανέδειξε κάποια σχέση εξάρτησης μεταξύ των μεταβλητών, ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως, σύμφωνα με τα περιγραφικά μέτρα του πίνακα, όσοι έχουν πέντε αδέρφια έχουν τη μεγαλύτερη κλίση να μετακινηθούν (100%). Ακολουθούν οι φοιτητές με δύο αδέρφια (60,6%), με τέσσερα (50%), έπειτα οι φοιτητές που δεν έχουν αδέρφια (41,7%), όσοι έχουν τρία αδέρφια (36,9%) και, τέλος, οι φοιτητές με έναν/μία αδερφό/ή (32,1%).

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Χωρίς να έχουν σημαντική στατιστικά σχέση, ο αριθμός αδερφιών ως προς το brain drain εργασίας παρουσιάζεται με τα ίδια δεδομένα, όπως και ως προς το brain drain σπουδών, με τη διαφορά πως την τελευταία θέση κατέχουν οι φοιτητές με τρία αδέρφια (26,3%).

Σε επόμενη φάση, εφαρμόσαμε πίνακα συνάφειας ως προς την πιθανότητα επιστροφής των φοιτητών και τον αριθμό αδερφιών των ερωτηθέντων και παρατηρήσαμε πως οι φοιτητές δεν έχουν αποφασίσει ακόμα, καθώς η πλειοψηφία σε όλες τις κατηγορίες απάντησε πως δεν ξέρει/δεν απαντά. Ωστόσο, από τα αμέσως επόμενα μεγαλύτερα ποσοστά συμπεραίνουμε πως όσοι έχουν πέντε αδέρφια σκέφτονται να μείνουν στο εξωτερικό μόνιμα (100%), ενώ οι φοιτητές με δύο αδέρφια σκέφτονται να επιστρέψουν μετά από μερικά χρόνια (24,2%). Επίσης, οι φοιτητές με τέσσερα αδέρφια σκέφτονται να δουλέψουν πρώτα στο εξωτερικό και μετά να γυρίσουν (25%), ενώ αυτοί που δεν έχουν αδέρφια σκέφτονται να μείνουν στο εξωτερικό μόνιμα (25%). Τέλος, τα άτομα με τρία αδέρφια ή έναν/μία αδερφό/ξετάζουν το ενδεχόμενο να επιστρέψουν μετά από μερικά χρόνια (21,1% και 22,2% αντίστοιχα).

ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΚΑΤΑ ΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

- Brain drain για σπουδές

Στη συνέχεια, παρατίθεται ο πίνακας συνάφειας της διαμονής συγγενών των φοιτητών στο εξωτερικό κατά το παρελθόν και της πρόθεσης για brain drain σπουδών. Τα αποτελέσματα παρουσιάζονται στον Πίνακα 7.2.6. Σύμφωνα με τα στοιχεία, το ποσοστό που φέρει τη μεγαλύτερη πρόθεση brain drain για σπουδές έχει στενούς συγγενείς που είχαν σπουδάσει ή είχαν μείνει στο εξωτερικό κατά το παρελθόν. Επίσης, από την πιθανότητα ελέγχου χ^2 ($p = 0,062 > 0,05$, αλλά πολύ κοντά) παρατηρούμε πως η ύπαρξη στενών συγγενών στο εξωτερικό στο παρελθόν επηρεάζει την απόφαση των σπουδαστών να μετακινηθούν στο εξωτερικό για σπουδές. Επίσης, η τιμή της πιθανότητας ελέγχου L.-b-L.A. ($p = 0,031 < 0,05$) εκφράζει τη γραμμική σχέση των δύο αυτών μεταβλητών.

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Όσον αφορά τη διαμονή συγγενών στο εξωτερικό κατά το παρελθόν και την πρόθεση των φοιτητών για εύρεση εργασίας στο εξωτερικό, η στατιστική ανάλυση και τα μέτρα συνάφειας δεν βρήκαν σημαντική στατιστικά σχέση. Ωστόσο, αξίζει να αναφέρουμε πως οι φοιτητές με την μεγαλύτερη πρόθεση για brain drain εργασίας μοιράζονται ανάμεσα στο «ναι» και το «όχι», με λίγο μεγαλύτερο το ποσοστό των φοιτητών που έχουν κάποιο στενό συγγενή που είχε μείνει στο εξωτερικό κατά το παρελθόν.

**Πίνακας 7.2.6 – Πίνακας συνάφειας (συγγενείς στο εξωτερικό στο παρελθόν-
brain drain)**

		Πρόθεση brain drain για σπουδές		Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας	
		Πολύ	Πάρα πολύ	Πολύ	Πάρα πολύ
Συγγενείς στο εξωτερικό (παρελθόν)	Ναι	33,3%	30%	23,3%	20%
	Όχι	20,8%	14,2%	27,5%	13,3%
Πιθανότητα χ^2		0,062		0,738	
Πιθανότητα Linear- by-Linear Association		0,031		0,349	

ΣΥΓΓΕΝΕΙΣ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ ΣΤΟ ΠΑΡΟΝ

- Brain drain για σπουδές

Συνεχίζοντας την ανάλυσή μας, αναπτύξαμε πίνακα συνάφειας προκειμένου να εξετάσουμε εάν η ύπαρξη στενών συγγενών στο εξωτερικό στο παρόν επηρεάζει την απόφαση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό. Η ανάλυση έδειξε πως η πιθανότητα χ^2 είναι $p = 0,058 > 0,05$, αλλά είναι σχεδόν ίσες τιμές, επομένως, η απόφαση των φοιτητών επηρεάζεται μερικώς από τη διαμονή συγγενών στο εξωτερικό κατά την παρούσα φάση. Επίσης, από τα περιγραφικά μέτρα του πίνακα (Πίνακας 7.2.7) συμπεραίνουμε πως το μεγαλύτερο ποσοστό των σπουδαστών με μεγαλύτερη πρόθεση brain drain για σπουδές έχει συγγενή στο εξωτερικό. Επίσης, παρατηρούμε μια γραμμικότητα στη σχέση των δύο μεταβλητών.

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Ο Πίνακας 7.2.7 παρουσιάζει, επίσης, τη σχέση μεταξύ της διαμονής στενών συγγενών στο εξωτερικό κατά την παρούσα φάση και την πρόθεση των φοιτητών για brain drain εργασίας. Η τιμή της πιθανότητας ελέγχου ($p = 0,029$) φανερώνει πως η ύπαρξη συγγενών στο εξωτερικό επιδρά στην απόφαση των φοιτητών. Με άλλα λόγια, οι φοιτητές που έχουν συγγενείς στο εξωτερικό θα έχουν μεγαλύτερη πρόθεση να μεταναστεύσουν, όπως προκύπτει κι από τα περιγραφικά μέτρα (43,5%).

Πίνακας 7.2.7 - Πίνακας συνάφειας (συγγενείς στο εξωτερικό στο παρόν-brain drain)

		Πρόθεση brain drain για σπουδές		Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας	
		Πολύ	Πάρα πολύ	Πολύ	Πάρα πολύ
Συγγενείς στο εξωτερικό (παρόν)	Ναι	26,1%	23,9%	17,4%	26,1%
	Όχι	22,1%	14,4%	30,8%	9,6%
Πιθανότητα χ^2		0,058		0,029	
Πιθανότητα Linear-by-Linear Association		0,058		0,203	

Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει αναφορά στη σχέση των χωρών διαμονής των συγγενών στο παρόν ως προς τις επιλεγείσες χώρες μετανάστευσης των φοιτητών. Δημιουργήσαμε έναν πίνακα συνάφειας και θέσαμε ως ανεξάρτητη μεταβλητή τη χώρα διαμονής των συγγενών και ως εξαρτημένη τη χώρα επιλογής. Η τιμή της πιθανότητας του ελέγχου χ^2 ($p < 0,0005$) εξέφρασε την σημαντική στατιστικά σχέση των δύο αυτών μεταβλητών, απορρίπτοντας έτσι την αρχική υπόθεση της ανεξαρτησίας. Συνεπώς, η χώρα διαμονής των συγγενών επηρεάζει την απόφαση των φοιτητών ως προς την επιλογή χώρας προορισμού. Επίσης, παρατηρήσαμε πως οι δύο αυτές μεταβλητές σχετίζονται και γραμμικά ($p_{L.-b-L.A.} = 0,010$).

Τέλος, με βάση τα περιγραφικά μέτρα του πίνακα συνάφειας, παρατηρήσαμε πως όσοι φοιτητές έχουν συγγενή στο εξωτερικό επέλεξαν ως χώρα προορισμού τουλάχιστον τη χώρα διαμονής των συγγενών τους, αλλά και χώρες που είναι σε κοντινή απόσταση (γεωγραφικά και πολιτισμικά). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός πως όσοι έχουν συγγενείς στην Ολλανδία επέλεξαν ως επί το πλείστον να μετακινηθούν στην Ολλανδία, την Αγγλία ή κάποια άλλη χώρα της Ευρώπης, ενώ όσοι είχαν συγγενή σε κάποια χώρα της Αφρικής επέλεξαν ως χώρα μετανάστευσης κάποια χώρα της Αφρικής.

7.3 Παράγοντες που επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain

Στις δύο προηγούμενες ενότητες διερευνήσαμε τα πρώτα ερευνητικά ζητήματα της παρούσας εργασίας και παρουσιάσαμε τους στατιστικούς ελέγχους και τα υποδείγματα που αναπτύξαμε προκειμένου να ικανοποιηθούν οι στόχοι της μελέτης.

Στο σημείο αυτό καλούμαστε να μελετήσουμε το τρίτο ερευνητικό ερώτημα και να δώσουμε απαντήσεις σχετικά με τους παράγοντες ώθησης κι έλξης που επηρεάζουν περισσότερο την κλίση των φοιτητών των ελληνικών ΑΕΙ για brain drain. Στην συγκεκριμένη περίπτωση, συναντάμε το πρόβλημα της μελέτης της σχέσης πολλών

τυχαίων μεταβλητών η οποία εμφανίζεται με τη μορφή μιας πολύπλοκης συναρτηριακής σχέσης.

Για να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε και να εξετάσουμε αυτήν την σχέση εκτιμώντας τις επιδράσεις που δημιουργούνται από την μεταβολή συγκεκριμένων σημαντικών μεταβλητών, χρησιμοποιήσαμε τη βοήθεια ενός υποδείγματος λογαριθμικής παλινδρόμησης (Γναρδέλλης, 2006). Η λογαριθμική παλινδρόμηση (Logistic regression) θα μας βοηθήσει να ερμηνεύσουμε την πρόθεση των φοιτητών για brain drain, μέσω της διερεύνησης της συμπεριφοράς της δίτιμης εξαρτημένης μεταβλητής Y (πρόθεση για brain drain) συναρτήσει της συμπεριφοράς ορισμένων μεταβλητών $X_1, X_2, \dots, X_k$, που έχουμε ορίσει ως ανεξάρτητες (ή ερμηνευτικές). Επιλέχθηκε η εφαρμογή του συγκεκριμένου υποδείγματος, καθώς είναι αναγκαίες πολύ λιγότερες προϋποθέσεις σε σύγκριση με άλλα υποδείγματα (π.χ. γραμμική παλινδρόμηση). Επειδή στο μοντέλο που αναπτύξαμε η Y έχει δυαδικό χαρακτήρα (λαμβάνει δύο τιμές), η λογαριθμική παλινδρόμηση ονομάζεται διωνυμική (Collett, 2003). Πιο συγκεκριμένα, η εξαρτημένη μεταβλητή κωδικοποιήθηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να υποδηλώνει την πραγματοποίηση ή μη του φαινομένου brain drain των Ελλήνων φοιτητών των ΑΕΙ. Χρησιμοποιήσαμε την τιμή 1 για την πιθανότητα πραγματοποίησης του γεγονότος και την τιμή 0 για το ενδεχόμενο μη πραγματοποίησης του γεγονότος. Συνοψίζοντας, η λογαριθμική παλινδρόμηση χρησιμοποιήθηκε προκειμένου να περιγράψουμε τη σχέση που αναπτύσσεται των ανεξάρτητων μεταβλητών και της διχοτομικής μεταβλητής, η τελευταία εκφρασμένη ως πιθανότητα να πάρει μία από δύο τιμές.

Για να μπορέσουμε να εκφράσουμε την πιθανότητα της πραγματοποίησης του brain drain, χρησιμοποιήσαμε τη βοήθεια ενός απλού γραμμικού υποδείγματος:

$$Y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots + b_k X_k,$$

όπου ο κάθε συντελεστής b της εξίσωσης εκφράζει τη μέση μεταβολή της εξαρτημένης μεταβλητής Y για μια μονάδα αύξησης της αντίστοιχης ανεξάρτητης μεταβλητής X , με σταθερές τις αντιδράσεις των υπόλοιπων ανεξάρτητων μεταβλητών. Είναι κοινώς αποδεκτό πως ένας οποιοσδήποτε συντελεστής b_i του δείγματος ενός λογαριθμικού υποδείγματος, ακολουθεί κατά προσέγγιση την κανονική κατανομή με μέση τιμή τον αντίστοιχο συντελεστή β_i του πληθυσμού και εκτιμώμενο τυπικό σφάλμα $se(b_i)$ (Γναρδέλλης, 2006). Με βάση τα παραπάνω, ο επαγωγικός έλεγχος πραγματοποιήθηκε με 95% διάστημα εμπιστοσύνης και στηρίχθηκε στην αποδοχή ή μη της μηδενικής υπόθεσης

$$H_0 : \beta_i = 0$$

έναντι της εναλλακτικής

$$H_A : \beta_i \neq 0.$$

Για τους σκοπούς της διερεύνησης του τρίτου ζητήματος εφαρμόσαμε τον στατιστικό έλεγχο Binary Logistic του στατιστικού πακέτου SPSS. Επίσης, για να εκτιμήσουμε τους συντελεστές χρησιμοποιήσαμε τη μέθοδο των μεγίστων πιθανοφανειών καθώς και την εφαρμογή άλλων επαγωγικών κριτηρίων που προσφέρονται μέσω της συγκεκριμένης στατιστικής εντολής.

Αρχίζοντας την ανάλυσή μας, εφαρμόσαμε λογαριθμική παλινδρόμηση προκειμένου να εκτιμηθεί η πιθανότητα μετακίνησης των φοιτητών στο εξωτερικό, είτε για συνέχιση των σπουδών τους είτε για αναζήτηση εργασίας με βάση τις αντιλήψεις τους για το ακαδημαϊκό περιβάλλον.

Επομένως, θεωρήσαμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές τις ερωτήσεις που τέθηκαν στους φοιτητές (*Ικανοποίηση από την επιλογή του συγκεκριμένου Πανεπιστημίου, Ικανοποίηση από την ποιότητα της εκπαίδευσης, Εξασφάλιση καλού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος, Ικανοποίηση από την ποιότητα της διδασκαλίας, Μαθητοκεντρικές διδακτικές προσεγγίσεις και στυλ μάθησης, Προσφορά προγραμμάτων με διεθνείς εμπειρίες, Ευκαιρία προσωπικής ανάπτυξης, Φιλικότητα καθηγητών, Εμπιστοσύνη προς τους καθηγητές, Προθυμία καθηγητών για επικοινωνία, Φιλικότητα συμφοιτητών, Προθυμία συμφοιτητών για επικοινωνία, Εμπιστοσύνη προς τους συμφοιτητές*) κι ως εξαρτημένη την προδιάθεσή τους για brain drain.

- Brain drain για σπουδές

Όσον αφορά το brain drain για σπουδές, θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφέρουμε σε πρώτη φάση τις ανεξάρτητες μεταβλητές που εντοπίστηκαν ως στατιστικά σημαντικές στο αρχικό υπόδειγμα, αν, δηλαδή, κάθε μία από αυτές εισαγόταν μόνη της στο υπόδειγμα μαζί με τον σταθερό όρο (b_0). Τα αποτελέσματα εντόπισαν πως μόνο η μεταβλητή που εξετάζει τις αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με τις ευκαιρίες για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο επηρεάζει στατιστικά σημαντικά την προδιάθεσή τους για brain drain σπουδών ($p = 0,016 < 0,05$).

Έπειτα, περιγράφονται τα στοιχεία σχετικά με την αξιολόγηση και τη μορφή του τελικού υποδείγματος που αναπτύχθηκε (Πίνακας 7.3.1). Σύμφωνα με τα στοιχεία του πίνακα, η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης πιθανοφάνειας είναι $p = 0,431 > 0,05$. Επομένως, η μηδενική υπόθεση, πως οι πληθυσμιακοί συντελεστές των ανεξάρτητων μεταβλητών που χρησιμοποιήθηκαν για να εξετάσουν τις αντιλήψεις των φοιτητών είναι ίσοι με το 0, γίνεται αποδεκτή. Μπορούμε, λοιπόν, να θεωρήσουμε πως οι συγκεκριμένες ανεξάρτητες μεταβλητές, συνδυαζόμενες μεταξύ τους υπό τη μορφή του λογαριθμικού υποδείγματος που αναπτύξαμε, δεν συμβάλλουν σημαντικά στην πρόγνωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής. Επίσης, σύμφωνα με τον συντελεστή προσδιορισμού του Nagelkerke, ο οποίος ισούται με 0,136, συμπεραίνουμε πως περίπου το 14% της μεταβλητότητας της εξαρτημένης μεταβλητής, δηλαδή της πρόθεσης brain drain για σπουδές, ερμηνεύεται από τις συγκεκριμένες ανεξάρτητες μεταβλητές που αφορούν τις σπουδές στο ελληνικό Πανεπιστήμιο.

Πίνακας 7.3.1 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Σπουδές στο ελληνικό AEI-brain drain)

	Πρόθεση brain drain για σπουδές	Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Πιθανότητα τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών	0,431	0,874
Συντελεστής Nagelkerke	0,136	0,086

Ο Πίνακας 7.3.2 μας δίνει τους σημαντικούς στατιστικά συντελεστές των μεταβλητών του υποδείγματος μαζί με τους επαγωγικούς ελέγχους και τα διαστήματα εμπιστοσύνης τους. Σύμφωνα με την πιθανότητα του κριτηρίου του Wald, κριτήριο που ελέγχει την στατιστική σημαντικότητα των συντελεστών των μεταβλητών, παρατηρούμε πως η μεταβλητή που φαίνεται να επιδρά κάπως σημαντικά στη διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής είναι οι αντίληψη των φοιτητών για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο στο οποίο φοιτούν ($p = 0,06 > 0,05$, αλλά αρκετά κοντά). Μια άλλη μεταβλητή με πιθανότητα ελέγχου αρκετά κοντά στο 0,05 είναι η αντίληψη των φοιτητών ως προς την φιλικότητα των συμφοιτητών τους ($p = 0,081$). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των συγκεκριμένων μεταβλητών είναι (0,279, 1,031) και (0,917, 4,445) αντίστοιχα.

Ένα σημείο που αξίζει να αναφερθεί είναι πως η αρνητική τιμή του συντελεστή της ανεξάρτητης μεταβλητής που αφορά την άποψη των φοιτητών για προσωπική ανάπτυξη υποδηλώνει πως υπάρχει μια αρνητική σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης μεταβλητής και της εξαρτημένης. Με άλλα λόγια, όσο πιο αρνητική είναι η αντίληψη των φοιτητών ως προς τις ευκαιρίες που δίνονται για προσωπική ευκαιρία στον πανεπιστημιακό χώρο, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η προδιάθεσή τους για μετακίνηση στο εξωτερικό.

Πίνακας 7.3.2 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Σπουδές στο ελληνικό AEI-brain drain για σπουδές)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης(95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Ευκαιρία προσωπικής ανάπτυξης	-0,624	0,061	0,279	1,031
Φιλικότητα συμφοιτητών	0,703	0,081	0,917	4,445

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της λογαριθμικής παλινδρόμησης σχετικά με την επίδραση που έχουν οι αντιλήψεις των φοιτητών για το πανεπιστημιακό τους περιβάλλον στην κλίση τους για φυγή στο εξωτερικό, προκειμένου να αναζητήσουν εργασία.

Κατά το αρχικό υπόδειγμα (ανεξάρτητη μεταβλητή και σταθερός όρος), η ανάλυση φανέρωσε πως καμία ανεξάρτητη μεταβλητή από μόνη της, σε συνδυασμό με τον σταθερό όρο, δεν συσχετίζεται στατιστικά σημαντικά με την πρόθεση των φοιτητών για brain drain εργασίας.

Όσον αφορά το τελικό υπόδειγμα, η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης πιθανοφάνειας είναι $p = 0,874 > 0,05$ κι έτσι δεν μπορούμε να απορρίψουμε την μηδενική υπόθεση αποδεχόμενοι την μη σημαντική συμβολή των συνδυασμένων ανεξάρτητων μεταβλητών στην πρόγνωση των τιμών της εξαρτημένης (Πίνακα 7.3.1). Επίσης, ο συντελεστής Nagelkerke (0,086) εκφράζει πως περίπου το 9% της μεταβλητότητας της πρόθεσης brain drain των φοιτητών για εργασία ερμηνεύεται από τις ανεξάρτητες μεταβλητές που έχουμε ορίσει.

Συνεχίζοντας την ανάλυσή μας, τα αποτελέσματα της παλινδρόμησης έδειξαν πως κανένας από τους συντελεστές δεν ήταν αρκετά σημαντικός στατιστικά στη διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής. Ο μόνος συντελεστής που βρίσκεται κοντά στην τιμή 0,05 και ίσως να επηρεάζει εν μέρει την εξαρτημένη μεταβλητή, είναι ο συντελεστής της μεταβλητής που εξετάζει τις αντιλήψεις των φοιτητών ως προς την προθυμία των συμφοιτητών τους για επικοινωνία ($p = 0,173$). Επίσης, από την τιμή του συντελεστή ($b = -0,737$) μπορούμε να συμπεράνουμε πως όσο πιο αρνητική είναι η άποψη των φοιτητών για την προθυμία των συμφοιτητών τους για επικοινωνία, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η προδιάθεσή τους για brain drain εργασίας (αρνητικό πρόσημο). Τέλος, να αναφέρουμε πως το 95% διάστημα εμπιστοσύνης για τις αντιλήψεις των φοιτητών ως προς την επικοινωνία με τους συμφοιτητές τους είναι (0,166, 1,380).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΔΕΣΜΟΙ

Στο σημείο αυτό, γίνεται λόγος για την επιρροή των οικογενειακών δεσμών (ανεξάρτητες μεταβλητές) των φοιτητών στην πιθανότητα για brain drain (εξαρτημένη μεταβλητή).

Για τον σκοπό αυτό, ορίσαμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές τις απόψεις των φοιτητών για τις οικογενειακές τους σχέσεις, έτσι όπως αυτές προέκυψαν από τις ερωτήσεις που τέθηκαν (*Οικογενειακή επαφή, Η ζωή με την οικογένεια, Επιρροή οικογένειας στις εκπαιδευτικές επιλογές, Επιρροή οικογένειας στις επαγγελματικές επιλογές, Αποζήτηση/Επιθυμία της οικογένειας σε περίπτωση μετακίνησης, Επιστροφή για φροντίδα της οικογένειας, Οικογενειακοί δεσμοί*).

- Brain drain για σπουδές

Αναπτύσσοντας το αρχικό υπόδειγμα, όπως αυτό προαναφέρθηκε, συμπεράναμε πως 5 από τις 7 ανεξάρτητες μεταβλητές επηρεάζουν την πρόθεση για brain drain σπουδών. Πιο συγκεκριμένα, παρατηρήσαμε πως οι αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με: α) το ενδεχόμενο επιστροφής τους με σκοπό την φροντίδα της οικογένειας ($p=0,002 < 0,05$), β) την επαφή που διατηρούν με την οικογένειά τους ($p=0,009 < 0,05$), γ) την σημαντικότητα των οικογενειακών τους δεσμών ($p=0,010 < 0,05$), δ) την σημαντικότητα της ζωής τους με την οικογένεια ($p=0,022 < 0,05$) και ε) την πιθανότητα αποζήτησης της οικογένειά τους σε περίπτωση διαμονής τους στο εξωτερικό ($p=0,022 < 0,05$) επηρεάζουν, η κάθε μία ξεχωριστά, την προδιάθεσή τους για σπουδές στο εξωτερικό.

Συνεχίζοντας με το τελικό υπόδειγμα, αναφορικά με την πρόθεση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό, η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης πιθανοφάνειας, που προέκυψε από τους πίνακες της παλινδρόμησης, είναι $p=0,021 < 0,05$ (Πίνακας 7.3.3). Επομένως, απορρίπτουμε τη μηδενική υπόθεση και μπορούμε να συμπεράνουμε πως ο λογαριθμικός συνδυασμός των επτά μεταβλητών που ορίσαμε ως ανεξάρτητες, συνεισφέρουν σημαντικά στην εκτίμηση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής. Επίσης, ο συντελεστής Nagelkerke (0,168) δηλώνει πως περίπου το 17% της μεταβλητότητας της πρόθεσης brain drain των φοιτητών για σπουδές ερμηνεύεται από τις συγκεκριμένες ανεξάρτητες μεταβλητές.

Πίνακας 7.3.3 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain)

	Πρόθεση brain drain για σπουδές	Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Πιθανότητα τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών	0,021	0,000
Συντελεστής Nagelkerke	0,168	0,303

Επιπρόσθετα, όπως αποτυπώνεται και στον Πίνακα 7.3.4, διαπιστώσαμε πως η μεταβλητή που επιδρά σημαντικά στη διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής είναι η μεταβλητή που εξετάζει το ενδεχόμενο επιστροφής των φοιτητών στην πατρίδα με σκοπό τη φροντίδα της οικογένειας ($p=0,049 < 0,05$). Επίσης, το 95% διάστημα εμπιστοσύνης της συγκεκριμένης μεταβλητής είναι (0,371, 0,997). Τέλος, παρατηρούμε κι εδώ μια αρνητική σχέση μεταξύ των δύο μεταβλητών.

Πίνακας 7.3.4 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain για σπουδές)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Επιστροφή για φροντίδα της οικογένειας	-0,497	0,049	0,371	0,997

- Brain drain για εύρεση εργασίας

Αρχικά, παρατηρήσαμε τα αποτελέσματα της ανάλυσης όσον αφορά το αρχικό υπόδειγμα. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ανάλυσης διαπιστώνεται πως τρεις ανεξάρτητες μεταβλητές, συνδυαζόμενες η κάθε μία ξεχωριστά με τον σταθερό όρο του υποδείγματος, επηρεάζουν την πρόθεση των φοιτητών για brain drain εργασίας. Η πρώτη μεταβλητή είναι αυτή που εξετάζει την επαφή των φοιτητών με την οικογένειά τους ($p=0,001 < 0,05$), ακολουθεί η μεταβλητή σχετικά με το ενδεχόμενο επιστροφής των σπουδαστών στην πατρίδα για να φροντίσουν την οικογένειά τους ($p=0,007 < 0,05$) και , τέλος, η μεταβλητή που μελετά τις απόψεις των φοιτητών σχετικά με τους οικογενειακούς δεσμούς ($p=0,048 < 0,05$).

Στο τελικό υπόδειγμα, παρατηρούμε πως η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης πιθανοφάνειας, που προέκυψε από τους πίνακες της παλινδρόμησης, είναι $p < 0,0005$ (Πίνακας 7.3.3), γεγονός που μας οδηγεί στην απόρριψη της μηδενικής υπόθεσης και στην αποδοχή της εναλλακτικής. Έτσι, αποδεχόμαστε πως οι ανεξάρτητες μεταβλητές του τελικού υποδείγματος, που αντιπροσωπεύουν τις αντιλήψεις των φοιτητών σχετικά με τους οικογενειακούς τους δεσμούς, συμβάλλουν σημαντικά στην πρόγνωση των τιμών της πρόθεσης των φοιτητών για brain drain εργασίας.

Όσον αφορά την τιμή του συντελεστή προσδιορισμού Nagelkerke (0,303), διαπιστώνουμε πως ένα μεγάλο ποσοστό της τάξεως του 30% της μεταβλητότητας της πρόθεσης brain drain των φοιτητών για εργασία ερμηνεύεται από τις ανεξάρτητες μεταβλητές που μελετούν τους οικογενειακούς δεσμούς των φοιτητών.

Συνεχίζοντας την ανάλυσή μας σχετικά με το τελικό υπόδειγμα, ο Πίνακας 7.3.5 φανερώνει τους συντελεστές και τις μεταβλητές που συμβάλλουν στατιστικά σημαντικά στη διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής. Η λογαριθμική παλινδρόμηση έδειξε πως οι μεταβλητές που επηρεάζουν σημαντικά την πρόθεση των φοιτητών για brain drain εργασίας είναι η οικογενειακή επαφή ($p=0,001 < 0,05$), το ενδεχόμενο επιστροφής για την φροντίδα της οικογένειας ($p=0,027 < 0,05$), η αποζήτηση της οικογένειας από τους φοιτητές σε περίπτωση μετακίνησης ($p=0,046 < 0,05$) και, οριακά, η επιρροή που ασκεί η οικογένεια στις εκπαιδευτικές επιλογές των φοιτητών ($p=0,052 < 0,05$). Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των μεταβλητών είναι (0,020, 0,362), (0,274, 0,927), (1,014, 4,047) και (0,989, 13,939) αντίστοιχα.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε στην ερμηνεία των συντελεστών των προκειμένων ανεξάρτητων μεταβλητών. Από τις τιμές τους μπορούμε να συμπεράνουμε πως όσο πιο στενή είναι η οικογενειακή επαφή, τόσο πιο μικρή είναι η πρόθεση για brain drain εργασίας ($b=-2,464$). Επίσης, όσο πιο πολύ αυξάνεται το ενδεχόμενο επιστροφής των φοιτητών για φροντίδα της οικογένειας, τόσο πιο πολύ μειώνεται η επιθυμία για μετακίνηση στο εξωτερικό ($b=-0,686$). Επιπρόσθετα, παρατηρούμε πως όσο αυξάνεται η επιρροή της οικογένειας ως προς τις εκπαιδευτικές αποφάσεις, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η πρόθεση για brain drain ($b=1,312$).

Πίνακας 7.3.5 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Οικογενειακοί δεσμοί-brain drain για εργασία)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Επιστροφή για φροντίδα της οικογένειας	-0,686	0,027	0,274	0,927
Οικογενειακή επαφή	-2,464	0,001	0,020	0,362
Επιρροή οικογένειας στις εκπαιδευτικές επιλογές	1,312	0,052	0,989	13,939
Αποζήτηση/Επιθυμία της οικογένειας σε περίπτωση μετακίνησης	0,706	0,046	1,014	4,047

ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Στη συνέχεια, γίνεται λόγος για την επιρροή των παραγόντων έλξης και ώθησης (ανεξάρτητες μεταβλητές) στην πιθανότητα για brain drain (εξαρτημένη μεταβλητή). Για τον σκοπό αυτό, ορίσαμε ως ανεξάρτητες μεταβλητές τις απόψεις των φοιτητών σχετικά με διάφορες συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα και το εξωτερικό, έτσι όπως αυτές προέκυψαν από τις ερωτήσεις που τέθηκαν (*Υψηλή ποιότητα ζωής, Καλές προοπτικές για εύρεση εργασίας, Πολιτική σταθερότητα για δημιουργία θέσεων εργασίας, Εύκολη εύρεση εργασίας στον ίδιο τομέα/κλάδο, Κύρος σπουδών, Πολλές πιθανότητες εύρεσης δουλειάς με υψηλές αποδοχές, Προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών, Καλές εργασιακές συνθήκες, Αβέβαιο επαγγελματικό μέλλον λόγω της οικονομικής κρίσης, Έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά, Περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο, Παροχή υψηλού επιπέδου σπουδών από τα ΑΕΙ*).

- Brain drain για σπουδές (Παράγοντες ώθησης)

Το αρχικό υπόδειγμα ανέδειξε πως οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα ($p=0,020 < 0,05$) και οι κακές εργασιακές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα ($p=0,046 < 0,05$) είναι οι δύο ανεξάρτητες μεταβλητές που λειτουργούν ως παράγοντες ώθησης και επηρεάζουν σημαντικά την πρόθεση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό.

Στη συνέχεια, η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης πιθανοφάνειας, που προέκυψε από τους πίνακες της λογαριθμικής παλινδρόμησης του τελικού υποδείγματος, είναι $p=0,441 > 0,05$ (Πίνακας 7.3.6). Συνεπώς, δεν μπορούμε να απορρίψουμε την αρχική υπόθεση και συμπεραίνουμε πως οι συνδυασμένες ανεξάρτητες μεταβλητές του λογαριθμικού υποδείγματος δεν επηρεάζουν τις τιμές της εξαρτημένης μεταβλητής. Με άλλα λόγια, οι παράγοντες ώθησης, έτσι όπως συνδυάζονται για τους σκοπούς της παλινδρόμησης, δεν συμβάλλουν στην πρόγνωση της πρόθεσης των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό. Επίσης, διαπιστώνεται από τον συντελεστή Nagelkerke (0,125) πως το 12,5% της μεταβλητότητας της πρόθεσης brain drain των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό ερμηνεύεται από τους παράγοντες ώθησης.

Πίνακας 7.3.6 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Παράγοντες ώθησης-brain drain)

	Πρόθεση brain drain για σπουδές	Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Πιθανότητα τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών	0,441	0,004
Συντελεστής Nagelkerke	0,125	0,311

Ο Πίνακας 7.3.7 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της ανάλυσης σχετικά με την σημαντικότητα των συντελεστών των μεταβλητών ως προς τη διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής (πρόθεση για μελέτη στο εξωτερικό). Η ανάλυση εντόπισε πως ο παράγοντας ώθησης που επηρεάζει την εξαρτημένη μεταβλητή είναι οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα, γεγονός που φανερώθηκε από την τιμή της πιθανότητας του κριτηρίου Wald ($p=0,030 < 0,05$). Επίσης, το 95% διάστημα εμπιστοσύνης της μεταβλητής είναι (1,059, 3,042).

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως όσο μεγαλύτερη είναι η πεποίθηση των φοιτητών πως οι ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα είναι περιορισμένες, τόσο περισσότερο αυξάνεται η προδιάθεσή τους για μελέτη στο εξωτερικό ($b=0,585$).

Πίνακας 7.3.7 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης-brain drain για σπουδές)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα	0,585	0,030	1,059	3,042

- Brain drain για σπουδές (Παράγοντες έλξης)

Όσον αφορά τους παράγοντες έλξης που επιδρούν στην πρόθεση για μελέτη στο εξωτερικό, το αρχικό υπόδειγμα εντόπισε τις προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών στο εξωτερικό ως τη μοναδική ανεξάρτητη μεταβλητή που επηρεάζει (σε συνδυασμό με τον σταθερό όρο) την διαμόρφωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής ($p=0,036 < 0,05$).

Συνεχίζοντας με το τελικό υπόδειγμα, από τα αποτελέσματα της λογαριθμικής ανάλυσης (Πίνακας 7.3.8) προέκυψε πως η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης είναι $p=0,327 > 0,05$. Επομένως, δεχόμαστε τη μηδενική υπόθεση και συμπεραίνουμε πως δεν υπάρχει επιρροή των παραγόντων έλξης του τελικού υποδείγματος στην πρόθεση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό. Επιπρόσθετα, από τα στοιχεία του ίδιου πίνακα, διαπιστώνεται πως το 14% της μεταβλητότητας της πρόθεσης των σπουδαστών για μελέτη στο εξωτερικό ερμηνεύεται από τους παράγοντες έλξης (Συντελεστής Nagelkerke = 0,140).

Πίνακας 7.3.8 - Αξιολόγηση και μορφή λογαριθμικού υποδείγματος (Παράγοντες έλξης-brain drain)

	Πρόθεση brain drain για σπουδές	Πρόθεση brain drain για εύρεση εργασίας
Πιθανότητα τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών	0,327	0,536
Συντελεστής Nagelkerke	0,140	0,124

Στη συνέχεια, αναπτύχθηκε το τελικό υπόδειγμα και παρουσιάστηκαν οι σημαντικοί στατιστικά συντελεστές των μεταβλητών που λειτουργούν ως παράγοντες έλξης (Πίνακας 7.3.9). Τα αποτελέσματα έδειξαν πως η μεταβλητή που επηρεάζει τη διαμόρφωση των τιμών της πρόθεσης brain drain για μελέτη στο εξωτερικό είναι οι προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών στο εξωτερικό ($p=0,031 < 0,05$). Το 95% διάστημα εμπιστοσύνης της μεταβλητής είναι (1,095, 6,881). Τέλος, το πρόσημο

του συντελεστή της μεταβλητής (+) δηλώνει πως όσο πιο θετική είναι η αντίληψη των φοιτητών ως προς τις προοπτικές εξέλιξης που επικρατούν στο εξωτερικό σχετικά με το αντικείμενο σπουδών τους, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η προδιάθεσή τους για μελέτη στο εξωτερικό.

Πίνακας 7.3.9 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες έλξης-brain drain για σπουδές)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών στο εξωτερικό	1,010	0,031	1,095	6,881

- Brain drain για εύρεση εργασίας (Παράγοντες ώθησης)

Αναλύοντας τους παράγοντες που επηρεάζουν την κλίση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό, προκειμένου να βρουν μία θέση εργασίας, το αρχικό υπόδειγμα της λογαριθμικής παλινδρόμησης που εφαρμόσαμε έδειξε πως πολλές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα κι έχουν τη μορφή παραγόντων ώθησης (ανεξάρτητες μεταβλητές) επηρεάζουν, η καθεμία ξεχωριστά, την πρόθεση για brain drain εργασίας. Πιο συγκεκριμένα, η ανάλυση κατέδειξε τους εξής παράγοντες ώθησης, έτσι όπως αυτοί προέκυψαν με βάση τις αντιλήψεις των φοιτητών: Περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα ($p < 0,0005$), Κακές εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα ($p = 0,002 < 0,005$), Περιορισμένες προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών στην Ελλάδα ($p = 0,003 < 0,005$), Μειωμένη αναγνώριση των σπουδών στην Ελλάδα ($p = 0,005 < 0,05$), Χαμηλή ποιότητα ζωής στην Ελλάδα ($p = 0,005 < 0,05$), Δύσκολη εύρεση εργασίας στον ίδιο τομέα/κλάδο στην Ελλάδα ($p = 0,009 < 0,05$), Κακές προοπτικές για εύρεση εργασίας στην Ελλάδα ($p = 0,011 < 0,05$), Λίγες πιθανότητες εύρεσης δουλειάς με υψηλές αποδοχές στην Ελλάδα ($p = 0,014 < 0,05$).

Σύμφωνα με το τα στοιχεία αξιολόγησης του τελικού υποδείγματος (Πίνακας 7.3.6), διαπιστώνουμε πως η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης είναι $p = 0,004 < 0,05$ κι έτσι μπορούμε να συμπεράνουμε, απορρίπτοντας τη μηδενική υπόθεση, πως όλες οι ανεξάρτητες μεταβλητές (παράγοντες ώθησης), έτσι όπως αυτές συνδυάζονται για χάρη του λογιστικού υποδείγματος, επηρεάζουν την πρόγνωση των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής (brain drain εργασίας). Επίσης, η τιμή του συντελεστή Nagelkerke (0,311) εκφράζει πως περίπου το 30% της μεταβλητότητας της εξαρτημένης μεταβλητής ερμηνεύεται από των συνδυασμό των παραγόντων ώθησης.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον Πίνακα 7.3.10, ο οποίος παρουσιάζει τους συντελεστές που εμφανίζονται ως οι πιο σημαντικοί στατιστικά βάσει της πιθανότητας του κριτηρίου

Wald, παρατηρούμε πως μόνο δύο παράγοντες ώθησης φαίνεται να επηρεάζουν την πρόθεση brain drain για εργασία. Το λογαριθμικό υπόδειγμα κατέδειξε τις περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα ($p=0,003 < 0,05$) και την παροχή όχι και τόσο υψηλού επιπέδου σπουδών από τα ΑΕΙ της Ελλάδας ($p=0,045 < 0,05$) ως τους πιο σημαντικούς στατιστικά παράγοντες ώθησης που οδηγούν τους φοιτητές να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό. Τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των δύο μεταβλητών είναι (1,442, 5,587) και (0,271, 0,985) αντίστοιχα.

Τέλος, να επισημάνουμε πως οι συντελεστές των δύο προκείμενων ανεξάρτητων μεταβλητών φανερώνουν τη σχέση τους με την εξαρτημένη μεταβλητή. Αναλυτικότερα, παρατηρούμε πως όσο μεγαλώνει η αντίληψη των φοιτητών πως υπάρχουν περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η προδιάθεσή τους για brain drain εργασίας ($b=1,043$). Επίσης, όσο περισσότερο θεωρούν οι σπουδαστές πως τα ΑΕΙ της Ελλάδας δεν παρέχουν υψηλού επιπέδου σπουδές, τόσο μεγαλύτερη είναι και η κλίση τους για μετακίνηση στο εξωτερικό και αναζήτηση εργασίας ($b=-0,660$).

Πίνακας 7.3.10 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης-brain drain για εργασία)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα	1,043	0,003	1,442	5,587
Παροχή σπουδών από τα ΑΕΙ στην Ελλάδα	-0,660	0,045	0,271	0,985

- Brain drain για εύρεση εργασίας (Παράγοντες έλξης)

Φτάνοντας στο τέλος της συγκεκριμένης ενότητας, γίνεται λόγος για την επιρροή των παραγόντων έλξης ως προς την μετακίνηση των φοιτητών στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας. Το αρχικό υπόδειγμα της ανάλυσης δεν ανέδειξε κάποια ανεξάρτητη μεταβλητή/παράγοντα έλξης που να επηρεάζει από μόνη της (σε συνδυασμό με τον σταθερό όρο) την κλίση των φοιτητών.

Κατά την ανάπτυξη του τελικού υποδείγματος, παρατηρήσαμε πως η πιθανότητα της τιμής του λόγου των μέγιστων τιμών της συνάρτησης είναι $p=0,536 > 0,05$ (Πίνακας 7.3.8). Επομένως, δεν μπορούμε να απορρίψουμε τη μηδενική υπόθεση και θεωρούμε πως οι ανεξάρτητες μεταβλητές (παράγοντες έλξης), έτσι όπως συνδυάζονται στο λογαριθμικό υπόδειγμα, δεν συμβάλλουν στη διάγνωση των τιμών της πρόθεσης για brain drain εργασίας. Επίσης, παρατηρούμε πως περίπου το 12,5% της μεταβλητότητας

της πρόθεσης για brain drain εργασίας μπορεί να ερμηνευτεί από τους παράγοντες έλξης (Συντελεστής Nagelkerke=0,124).

Στη συνέχεια, το τελικό υπόδειγμα της λογιστικής παλινδρόμησης (Πίνακας 7.3.11), ανέδειξε ως σημαντική στατιστικά μεταβλητή τις καλές εργασιακές συνθήκες στο εξωτερικό ($p=0,028 < 0,05$). Το 95% του διαστήματος εμπιστοσύνης της συγκεκριμένης μεταβλητής είναι (1,102, 5,729). Τέλος, από την τιμή του συντελεστή του συγκεκριμένου παράγοντα έλξης ($b=0,921$) συμπεραίνουμε τη θετική σχέση των δύο μεταβλητών. Με άλλα λόγια, όσο πιο πολύ θεωρούν οι φοιτητές καλύτερες τις εργασιακές συνθήκες στο εξωτερικό από ότι στην Ελλάδα, τόσο περισσότερο δύναται να επιλέξουν να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να δουλέψουν.

Πίνακας 7.3.11 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες έλξης-brain drain για εργασία)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Καλές εργασιακές συνθήκες στο εξωτερικό	0,921	0,028	1,102	5,729

ΒΑΘΜΟΣ ΣΗΜΑΝΤΙΚΟΤΗΤΑΣ (ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΩΘΗΣΗΣ ΚΙ ΕΛΞΗΣ)

Στο σημείο αυτό γίνεται λόγος για τον βαθμό σημαντικότητας των παραγόντων έλξης και ώθησης, έτσι όπως αυτός προέκυψε από την δήλωση των φοιτητών. Οι φοιτητές κλήθηκαν να δηλώσουν ευθέως τον βαθμό σημαντικότητας σχετικά με 12 παράγοντες έλξης και ώθησης. Σύμφωνα με τη μέση τιμή των απαντήσεων των φοιτητών, τα περιγραφικά μέτρα ανέδειξαν τους παράγοντες έλξης ως τους πιο σημαντικούς για τη μετακίνηση των φοιτητών (Ενότητα 6.8).

Για τους σκοπούς τις έρευνας, πραγματοποιήθηκε λογαριθμική παλινδρόμηση, σύμφωνα με την προαναφερθείσα διαδικασία, προκειμένου να εξετασθεί η επιρροή των συνδυαζόμενων ανεξάρτητων μεταβλητών (παράγοντες έλξης και ώθησης μαζί) στη διαμόρφωση της τιμής της εξαρτημένης μεταβλητής (brain drain σπουδών/εργασίας) και να εντοπιστούν οι διαφορές ανάλογα με το είδος brain drain.

- Brain drain για σπουδές

Το τελικό υπόδειγμα λογαριθμικής παλινδρόμησης έδειξε πως οι δύο παράγοντες που επηρεάζουν την πρόγνωση των τιμών της μετακίνησης των φοιτητών για σπουδές είναι οι προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό ($p=0,002 < 0,05$) και η απόκτηση διεθνών εμπειριών ($p=0,021 < 0,05$), οι οποίοι λειτουργούν ως παράγοντες έλξης. Επίσης, τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των μεταβλητών είναι (1,563, 7,015) και (1,143, 5,177). Τέλος, από τις τιμές των συντελεστών των μεταβλητών συμπεραίνουμε πως

όσο πιο θετική είναι η άποψη των φοιτητών ως προς τις ανεξάρτητες μεταβλητές (προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό και απόκτηση διεθνών εμπειριών), τόσο πιο θετική θα είναι και η προδιάθεσή τους για μελέτη στο εξωτερικό (Πίνακας 7.3.12).

Πίνακας 7.3.12 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης και έλξης-brain drain για σπουδές)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό	1,197	0,002	1,563	7,015
Απόκτηση διεθνών εμπειριών	0,889	0,021	1,143	5,177

Brain drain για εύρεση εργασίας

Φτάνοντας στο τέλος της ανάλυσης του τρίτου ερευνητικού ερωτήματος, εφαρμόσαμε λογαριθμική παλινδρόμηση προκειμένου να εξετάσουμε τους παράγοντες ώθησης και έλξης που δύναται να επηρεάσουν τη διαμόρφωση των τιμών της πρόθεσης των φοιτητών για brain drain εργασίας.

Το τελικό υπόδειγμα της ανάλυσης, εντόπισε δύο παράγοντες έλξης ως τους πιο σημαντικούς στατιστικά που επηρεάζουν την μετακίνηση των φοιτητών για εύρεση εργασίας. Η πιθανότητα του κριτηρίου του Wald έδειξε πως οι καλύτερες προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό ($p=0,007 < 0,05$) και η απόκτηση διεθνών εμπειριών ($p=0,023 < 0,05$) επιδρούν πιο σημαντικά στο brain drain εργασίας. Επιπρόσθετα, τα 95% διαστήματα εμπιστοσύνης των δύο μεταβλητών είναι (1,563, 7,015) και (1,143, 5,177) αντίστοιχα. Τέλος, διαπιστώνουμε και σε αυτήν την περίπτωση, από την τιμή των συντελεστών, τη θετική σχέση μεταξύ των ανεξάρτητων μεταβλητών και της εξαρτημένης μεταβλητής (Πίνακας 7.3.13).

Πίνακας 7.3.13 – Αποτελέσματα λογαριθμικής παλινδρόμησης (Παράγοντες ώθησης και έλξης-brain drain για εργασία)

	Συντελεστής	Πιθανότητα Wald	Διάστημα εμπιστοσύνης (95%)	
			Χαμηλότερο	Υψηλότερο
Προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό	1,197	0,002	1,563	7,015
Απόκτηση διεθνών εμπειριών	0,889	0,021	1,143	5,177

8. Σχολιασμός των αποτελεσμάτων

Σε αυτό το κεφάλαιο πραγματοποιείται μια συζήτηση αναφορικά με τα ευρήματα της παρούσας έρευνας εν συγκρίσει των αποτελεσμάτων προηγούμενων ερευνών, όπως αυτά αναφέρθηκαν κατά τη βιβλιογραφική επισκόπηση. Επίσης, εξετάζονται (επιβεβαιώνονται ή μη) οι αρχικές υποθέσεις στις οποίες στηρίχτηκε η συγκεκριμένη μελέτη και δίνονται απαντήσεις σχετικά με τα τρία ερευνητικά ερωτήματα που βρίσκονται υπό διερεύνηση .

Η περιγραφή των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από την ποσοτική ανάλυση, καθώς και οι στατιστικοί-επαγωγικοί έλεγχοι που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης, είχαν ως στόχο τη μελέτη και τη διερεύνηση των ερευνητικών υποθέσεων και των ερευνητικών ζητημάτων της έρευνας, καθώς και την εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων ως προς τον πληθυσμό του δείγματος.

Από την ανάλυσή μας διαπιστώθηκε πως οι φοιτητές των ΑΕΙ της Ελλάδας σκέφτονται αρκετά το ενδεχόμενο να μετακινηθούν στο εξωτερικό μετά την περάτωση των σπουδών τους, προκειμένου να συνεχίσουν τις σπουδές τους, ενώ υπάρχει μια μεγαλύτερη τάση των σπουδαστών να μεταναστεύσουν για να αναζητήσουν μια θέση εργασίας εκτός Ελλάδας. Η μεταναστευτική τάση των φοιτητών για εύρεση εργασίας, χωρίς να έχει πραγματοποιηθεί πρωτίστως αναζήτηση εργασίας στην Ελλάδα, αντικατοπτρίζει την δυσαρέσκεια και την απογοήτευση των Ελλήνων φοιτητών για τις συνθήκες της εγχώριας αγοράς εργασίας, γεγονός που υποστηρίχθηκε εν συνεχεία στην παρούσα έρευνα, αλλά και σε προηγούμενες (Λαμπριανίδης, 2011, Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013).

Όσον αφορά το κοινωνικό προφίλ των εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών, η ανάλυση έδειξε πως οι άντρες φοιτητές έχουν μεγαλύτερη πρόθεση να μετακινηθούν στο εξωτερικό για να αναζητήσουν εργασία από ότι οι γυναίκες. Λαμβάνοντας υπόψιν πως τα τελευταία χρόνια εμφανίζεται μια σχετική φυλετική ισορροπία ως προς τις μεταναστευτικές ροές (Dumont, Martin & Spielvogel, 2007), η παρατήρηση αυτή ενδεχομένως να οφείλεται σε ανισότητες του εκπαιδευτικού συστήματος τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ή στη μη απορρόφηση των γυναικών από την εγχώρια αγορά εργασίας.

Επίσης, παρατηρήσαμε μια μεγαλύτερη τάση των επιστημών της οικονομίας και της πληροφορικής για μελέτη στο εξωτερικό, ενώ υπάρχει μια μεγαλύτερη τάση των τεχνολογικών-θετικών επιστημών για brain drain εργασίας. Η συνθήκη αυτή επιβεβαιώνει την **Υπόθεση 7**, που θέλει τους φοιτητές του τομέα της οικονομικής, της μηχανικής και της πληροφορικής να επιλέγουν πιο συχνά τη μετακίνηση στο εξωτερικό, όπως διαπιστώθηκε σε προηγούμενες έρευνες (Λαμπριανίδης, 2011, ICAP, 2008). Στο σημείο αυτό να αναφέρουμε πως η ανάλυση εντόπισε και μια μεγάλη μεταναστευτική κλίση των κλάδων υγείας η οποία δεν επιβεβαιώνεται πλήρως βιβλιογραφικά. Ύστερα από περαιτέρω έρευνα, συμπεράναμε πως η τάση αυτή ίσως να ερμηνεύεται από το υψηλότερο οικογενειακό εισόδημα των συγκεκριμένων φοιτητών.

Αναλυτικότερα, διαπιστώθηκε πως το εισόδημα αποτελεί σημαντικό κριτήριο μετακίνησης των φοιτητών στο εξωτερικό, γεγονός που επιβεβαιώνει την **Υπόθεση 5**. Αναφορικά, όσο πιο υψηλό είναι το οικογενειακό εισόδημα των Ελλήνων φοιτητών, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η προδιάθεσή τους για μελέτη στο εξωτερικό. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί μελετώντας την εξάρτηση της μελέτης στο εξωτερικό από τη γονεϊκή χρηματοδότηση, όπως συμπέρανε κι ο Monro (2004). Αντίθετα, η τάση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας φαίνεται πιο έντονη στους φοιτητές με πολύ χαμηλό οικογενειακό εισόδημα, γεγονός που αντικατοπτρίζει την επιθυμία των φοιτητών για οικονομική ανάπτυξη είτε προσωπική είτε οικογενειακή, όπως διαπιστώνεται και στις έρευνες των Mazzarol & Soutar (2002).

Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειώσουμε πως τα αποτελέσματα προηγούμενης έρευνας (Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013) υπογράμμισαν μια σημαντική στατιστικά σχέση μεταξύ του μηνιαίου εισοδήματος και της προδιάθεσης των Ελλήνων για μετακίνηση στο εξωτερικό. Πιο συγκεκριμένα, η έρευνα παρατήρησε μια μεγαλύτερη προδιάθεση για μετανάστευση σε άτομα με πολύ χαμηλό εισόδημα και ταυτόχρονα σε άτομα με πολύ υψηλό. Τα αποτελέσματα της παρούσας εργασίας, αναφορικά με το οικογενειακό εισόδημα των ερωτηθέντων, ενδεχομένως να δίνουν απάντηση σε αυτήν την ακραία παρατήρηση: τα άτομα με πολύ χαμηλό εισόδημα επιλέγουν να φύγουν για να εξασφαλίσουν καλύτερες συνθήκες επιβίωσης, ενώ τα άτομα με πολύ υψηλό εισόδημα εξετάζουν το ενδεχόμενο φυγής κινούμενοι περισσότερο από στόχους αυτό-ανάπτυξης (π.χ. συνέχιση σπουδών, κλπ.).

Επίσης, η ανάλυση έδειξε μια σχέση της πρόθεσης brain drain των Ελλήνων φοιτητών με το κοινωνικό τους υπόβαθρο, επιβεβαιώνοντας εν μέρει την **Υπόθεση 6**. Πιο συγκεκριμένα, τα περιγραφικά μέτρα επισήμαναν πως οι Έλληνες φοιτητές με γονείς υψηλότερου μορφωτικού επιπέδου δύναται να επιλέγουν πιο συχνά τη μετακίνηση για μελέτη στο εξωτερικό, όπως επισήμαναν και οι Wiers-Jenssen & Try (2005), ενώ οι φοιτητές με γονείς χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου δύναται να επιλέγουν πιο συχνά την μετακίνηση στο εξωτερικό για εύρεση εργασίας. Η δεύτερη συνθήκη ίσως να ερμηνεύεται από το χαμηλό εισόδημα που δύναται να έχουν οι οικογένειες με χαμηλότερο κοινωνικό υπόβαθρο, καθώς από την ανάλυση προέκυψε πως όσο πιο χαμηλό είναι το μορφωτικό επίπεδο των γονέων τόσο πιο χαμηλό είναι και το οικογενειακό εισόδημα.

Επιπρόσθετα, συνεχίζοντας τη σκιαγράφηση του κοινωνικού προφίλ των φοιτητών, διαπιστώθηκε πως οι φοιτητές με τη μεγαλύτερη πρόθεση για μελέτη στο εξωτερικό έχουν συγγενείς στον στενό οικογενειακό τους κύκλο που είχαν μείνει στο εξωτερικό κατά το παρελθόν, γεγονός που μας βοηθάει να επιβεβαιώσουμε την **Υπόθεση 3α**. Η ίδια υπόθεση επιβεβαιώνεται κι από το γεγονός πως όσοι φοιτητές σκέφτονται να μεταναστεύσουν για να βρουν εργασία έχουν συγγενείς στο εξωτερικό κατά την παρούσα φάση της απόφασης. Επομένως, συμπεραίνουμε πως η διαμονή συγγενικών προσώπων στο εξωτερικό επηρεάζει την απόφαση των φοιτητών για μελέτη/εργασία στο εξωτερικό, συμπέρασμα που προκύπτει και από την έρευνα των Lianos, Asteriou & Agiomirgianakis (2004).

Επίσης, τα αποτελέσματα της ανάλυσης επιβεβαίωσαν την **Υπόθεση 8**, καθώς έδειξαν πως οι Έλληνες φοιτητές που σκέφτονται έντονα το ενδεχόμενο μετανάστευσης

επέλεξαν ως χώρα υποδοχής τη χώρα στην οποία διαμένουν ή είχαν διαμείνει στο παρελθόν οι στενοί συγγενείς τους, αλλά και χώρες που έχουν παρόμοια πολιτισμικά χαρακτηριστικά με την Ελλάδα ή βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από αυτήν. Τα ίδια συμπεράσματα διαπιστώνονται και σε άλλες έρευνες, όπως οι έρευνες των Furnham & Bochner (1982), Searle & Ward (1990), Ward & Searle (1991), Ward, Bocher, & Furnham (2001) και Chirkov, Lynch, & Niwa (2005). Αξίζει να σημειωθεί πως η Αγγλία, η Γερμανία και οι ΗΠΑ αποτελούν οι πιο επικρατούσες χώρες μετανάστευσης των Ελλήνων φοιτητών (βλ. επίσης, Λαμπριανίδης, 2011, Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013).

Εξετάζοντας τους παράγοντες που δύνανται να επηρεάζουν τη μετακίνηση των φοιτητών στο εξωτερικό, τα περιγραφικά μέτρα κατέδειξαν πως, σε γενικό πλαίσιο, οι φοιτητές παρουσιάζουν μια θετική αντίληψη ως προς τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο, εμφανίζοντας, ωστόσο, μια έντονη δυσαρέσκεια για τις διδακτικές προσεγγίσεις και το εκπαιδευτικό περιβάλλον. Συνεπώς, παρατηρούμε πως η θετική αντίληψη των φοιτητών για τις πανεπιστημιακές σπουδές τους στην Ελλάδα αναφορικά με την εμφάνιση μιας θετικής πρόθεσης για brain drain έρχεται σε αντίθεση με ευρήματα προηγούμενων ερευνών, όπως των Baruch, Budhwar & Khatri (2007) και κατ' επέκταση με την **Υπόθεση 2**. Αυτό μπορεί να ερμηνευτεί από το γεγονός, πως εφαρμόζοντας μεταγενέστερα στατιστικούς ελέγχους, διαπιστώθηκε μια γενική ανεξαρτησία μεταξύ του επιπέδου ικανοποίησης των φοιτητών από τις σπουδές τους και της προδιάθεσής τους για φυγή στο εξωτερικό. Επίσης, η ανάλυση έδειξε πως η ακαδημαϊκή ικανοποίηση ερμηνεύει σε πολύ μικρό ποσοστό την πρόθεση των φοιτητών για brain drain, καθιστώντας άλλους παράγοντες πιο σημαντικούς. Τέλος, διαπιστώθηκε πως από τις μεταβλητές που μελετούν την ακαδημαϊκή ικανοποίηση των φοιτητών, μόνο η αντίληψη των φοιτητών για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο επηρεάζει σημαντικά την πρόθεση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό και μάλιστα όσο πιο αρνητική είναι τόσο πιο πολύ αυξάνεται η τάση για φυγή, γεγονός που μας βοηθάει να επιβεβαιώσουμε εν μέρει την Υπόθεση 2.

Τα δεδομένα αλλάζουν καθώς στρέφουμε τη ματιά μας προς τους οικογενειακούς δεσμούς. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώθηκε πως οι οικογενειακοί δεσμοί επηρεάζουν σημαντικά την απόφαση των σπουδαστών της Ελλάδας να μετακινηθούν στο εξωτερικό, ειδικά όταν αυτή η μετακίνηση έχει ως στόχο την εύρεση εργασίας, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από πορίσματα προηγούμενων ερευνών (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007). Η ανάλυση έδειξε πως όσο πιο στενή είναι η επαφή των φοιτητών με την οικογένειά τους, τόσο πιο μικρή είναι η πρόθεση για brain drain εργασίας (Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013), ενώ όσο αυξάνεται η επιρροή της οικογένειας ως προς τις εκπαιδευτικές αποφάσεις των φοιτητών, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η πρόθεση για brain drain. Επίσης, παρατηρήθηκε μια μεγάλη τάση επιστροφής όσων σκέφτονται να μετακινηθούν στο εξωτερικό είτε για σπουδές είτε για εργασία, λόγω δυνατών οικογενειακών δεσμών, κάτι που επιβεβαιώνεται βιβλιογραφικά (Black, Gregersen, Mendenhall & Stroh, 1999, Dowling & Welch, 2004) υποστηρίζοντας παράλληλα και την **Υπόθεση 3β**. Επιπρόσθετα, η ανάλυση έδειξε πως φοιτητές με 1-2 αδέρφια σκέφτονται πιο εύκολα το ενδεχόμενο της επιστροφής, όπως συνέβη και σε άλλες έρευνες (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007). Τέλος, η επιθυμία των φοιτητών για επιστροφή στην Ελλάδα προκειμένου να φροντίσουν την οικογένειά τους επηρεάζει

σημαντικά την πρόθεση για μετακίνηση, η οποία μειώνεται όσο αυξάνεται το ενδεχόμενο επιστροφής των φοιτητών.

Στη συνέχεια, τα περιγραφικά στοιχεία μάς έδειξαν πως η αντίληψη των Ελλήνων φοιτητών σχετικά με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και την κυβερνητική πολιτική της χώρας είναι πολύ αρνητική σε σύγκριση με την αντίληψή τους για το εξωτερικό. Ειδικότερα, η ανάλυση έδειξε πως οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο και οι κακές εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα επηρεάζουν θετικά την πρόθεση για μελέτη στο εξωτερικό, γεγονός που επιβεβαιώνει την **Υπόθεση 4**. Ομοίως, οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο στην Ελλάδα και η παροχή όχι και τόσο υψηλού επιπέδου σπουδών από τα ΑΕΙ της Ελλάδας επηρεάζουν θετικά την κλίση των φοιτητών για brain drain εργασίας. Παρατηρείται, λοιπόν, πως η ποιότητα της εκπαίδευσης (βλ. επίσης, Hung, et al., 2000), η αντίληψη για την αγορά εργασίας (βλ. επίσης, Baruch, Budhwar & Khatri, 2007, Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013) και, γενικότερα, κοινωνικοοικονομικοί παράγοντες (βλ. επίσης, Mazzarol & Soutar, 2002) λειτουργούν ως παράγοντες ώθησης των φοιτητών για brain drain,.

Από την άλλη πλευρά, η μελέτη διαπίστωσε πως η αντίληψη των φοιτητών πως οι προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών τους είναι καλύτερες στο εξωτερικό επηρεάζει θετικά την απόφαση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό, κάτι που είχε επιβεβαιωθεί και σε προηγούμενες έρευνες (Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013). Επίσης, διαπιστώθηκε πως οι καλύτερες εργασιακές συνθήκες στο εξωτερικό ελκύουν τους σπουδαστές της Ελλάδας να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως οι παράγοντες που ελκύουν τους φοιτητές για brain drain είναι επαγγελματικοί (βλ. επίσης, Λαμπριανίδης, 2011).

Στο σημείο αυτό, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως η πρόθεση των φοιτητών για μελέτη στο εξωτερικό ερμηνεύεται περισσότερο από παράγοντες έλξης, ενώ η τάση των φοιτητών να αναζητήσουν εργασία στο εξωτερικό ερμηνεύεται επί το πλείστον από παράγοντες ώθησης. Έτσι, επιβεβαιώνεται μερικώς η **Υπόθεση 1**, η οποία θέλει τους παράγοντες έλξης να ανιχνεύονται πιο συχνά στη μετακίνηση υψηλά ειδικευόμενων ατόμων. Η αντίθεση αυτή ερμηνεύεται από την δυσοίωνη κοινωνικοοικονομική εικόνα που επικρατεί στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια της κρίσης και η οποία ωθεί τους φοιτητές να αναζητήσουν απευθείας εργασία στο εξωτερικό απ' ότι στην εγχώρια αγορά εργασίας, όπως προαναφέρθηκε.

Μολονότι βρέθηκε μια μεγαλύτερη επιρροή των παραγόντων ώθησης στο brain drain εργασίας, οι φοιτητές βαθμολόγησαν τις καλύτερες προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό και την απόκτηση διεθνών εμπειριών ως τους πιο σημαντικούς παράγοντες διαρροής για συνέχιση σπουδών. Επίσης, επισήμαναν πως οι πιο σημαντικοί παράγοντες διαρροής εγκεφάλων για εργασία αποτελούν οι καλύτερες προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό και η απόκτηση διεθνών εμπειριών. Οι παράγοντες αυτοί λειτουργούν ως παράγοντες έλξης και κατ' επέκταση παρέχουν υποστήριξη στην Υπόθεση 1.

Συμπεράσματα

1. Σημαντικά πορίσματα

Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, η κινητικότητα των φοιτητών και των ατόμων με υψηλά επίπεδα δεξιοτήτων έχει απασχολήσει την επιστημονική κοινότητα, καθώς η μελέτη και η εργασία στο εξωτερικό βοηθάει στην εισαγωγή προηγμένων γνώσεων και κατ' επέκταση στην οικονομική ανάπτυξη μιας χώρας (Jinyoung, 1998).

Ωστόσο, μεγαλύτερη προσοχή έχει στραφεί στο φαινόμενο της «διαρροής εγκεφάλων» (*brain drain*) το οποίο παρατηρείται όταν τα άτομα υψηλής ειδίκευσης που μετακινούνται στο εξωτερικό δεν επιστρέφουν στις χώρες καταγωγής τους με αποτέλεσμα να μη συμβάλλουν στην εισαγωγή νέων γνώσεων και η χώρα προέλευσης να επιβαρύνεται, καθώς δεν απολαμβάνει τα κέρδη που παράγονται.

Πολλά είναι τα πιθανά αίτια αυτού του φαινομένου, όπως η ταχύτατη εξέλιξη της παγκοσμιοποίησης, η ανάπτυξη των τεχνολογιών της επικοινωνίας και των μεταφορών, οι οικονομικές εξελίξεις στις αναδυόμενες αγορές, η ανάπτυξη του κλάδου της εκπαίδευσης και η συνεχής έλλειψη ειδικευμένων ατόμων στις ανεπτυγμένες χώρες (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007).

Τις σοβαρές επιπτώσεις αυτού του φαινομένου καλείται να αντιμετωπίσει και η Ελλάδα, η οποία υφίσταται αποστράγγιση του έμψυχου πλούτου της τα τελευταία χρόνια, λόγω των υψηλών ποσοστών ανεργίας (Εκθεση της Τράπεζας της Ελλάδος, 2016) και της περιορισμένης ζήτησης εξειδικευμένου προσωπικού (Λαμπριανίδης, 2011). Οι χαμηλές επενδύσεις σε έρευνα και καινοτομία, ο μειωμένος δείκτης ανταγωνιστικότητας και η ισχνή εγχώρια απασχόληση σε τομείς της επιστήμης και της τεχνολογίας (S&T) εντείνουν την αύξηση του φαινομένου και, συνεπώς, την καθυστέρηση της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας.

Ωστόσο, έρευνες έχουν επισημάνει κι άλλους παράγοντες που επηρεάζουν την απόφαση για μετακίνηση στο εξωτερικό, οι οποίοι οφείλονται σε ευνοϊκές συνθήκες που επικρατούν σε μια ξένη χώρα και προσελκύουν τους εν δυνάμει μετανάστες (Wiers-Jenssen & Try, 2005).

Ο ειδικός στόχος της παρούσας μελέτης ήταν να διερευνήσει την πρόθεση των επί πτυχίων φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό είτε για αναζήτηση εργασίας είτε για συνέχιση των σπουδών (1). Επιπρόσθετα, έγινε προσπάθεια σκιαγράφησης του κοινωνικού προφίλ των ατόμων με μεγαλύτερη τάση για μετακίνηση (2). Επίσης, η έρευνα επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των παραγόντων που δύνανται να επηρεάσουν την πρόθεση αυτή (3), διερεύνηση που στη διεθνή βιβλιογραφία εμφανίζεται με χαμηλή συχνότητα (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007). Έχοντας υπόψιν πως η διαρροή εγκεφάλων για εργασία είναι πιο επιβλαβής για μια χώρα - απ' ό τι η διαρροή για μελέτη - (Jinyoung, 1998:362), θεωρήθηκε σκόπιμο, στο πλαίσιο της έρευνας, να γίνει διαχωρισμός μεταξύ των δύο αυτών ειδών *brain drain*. Ο διαχωρισμός αυτός προσφέρει αναλυτικά ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν κατά τη μελέτη του φαινομένου από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής.

Για τους σκοπούς της μελέτης, διεξήχθη έρευνα ερωτηματολογίου σε τελειόφοιτους φοιτητές όλων των επιστημονικών πεδίων των ΑΕΙ της Αθήνας. Επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένοι φοιτητές καθώς πλησιάζουν στην ολοκλήρωση των σπουδών της και σε μια πιθανή έναρξη καριέρας. Έπειτα, αποτυπώθηκαν τα χαρακτηριστικά και οι αντιλήψεις του δείγματος και εφαρμόστηκαν οι απαραίτητοι στατιστικοί έλεγχοι προκειμένου να εξετασθούν τα ερευνητικά ζητήματα που προαναφέρθηκαν και να εξαχθούν συμπεράσματα για τον πληθυσμό.

Όσον αφορά την πρόθεση των επί πτυχίω φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό (1), τα αποτελέσματα της έρευνας επισήμαναν μια μεγάλη τάση των σπουδαστών να μεταναστεύσουν για να συνεχίσουν τις σπουδές τους και μια ακόμα μεγαλύτερη τάση προς μετακίνηση για αναζήτηση εργασίας. Η προδιάθεση των φοιτητών για εύρεση εργασίας στο εξωτερικό προτού γίνει προσπάθεια αναζήτησης στην Ελλάδα αντανακλά το κλίμα οικονομικής αβεβαιότητας και δυσπιστίας που επικρατεί στη χώρα, καθώς και την αρνητική αντίληψη των φοιτητών σχετικά με την απορρόφησή τους στην αγορά εργασίας (Λαμπριανίδης, 2011, Dalla, Chatzoudes & Karasavvoglu, 2013). Αν συνυπολογίσουμε, επίσης, το γεγονός πως οι περισσότεροι σπουδαστές που σκέφτονται να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο εξωτερικό επιθυμούν να μείνουν εκεί τουλάχιστον για μερικά χρόνια - κάτι που πολλές φορές οδηγεί σε μόνιμη παραμονή - διαπιστώνεται η συνέχιση της σοβαρής αποστράγγισης των ελληνικών ταλέντων.

Η ανάλυσή μας συνεχίστηκε προκειμένου να σκιαγραφηθεί το κοινωνικό προφίλ των εν δυνάμει μεταναστευόντων φοιτητών και να εντοπιστούν τα ατομικά χαρακτηριστικά που εμφανίζουν σημαντική στατιστική σχέση με την πρόθεση για μετανάστευση (2). Για τον σκοπό αυτό, η ανάλυσή μας επικεντρώθηκε στα δημογραφικά-ακαδημαϊκά χαρακτηριστικά και το οικογενειακό υπόβαθρο των φοιτητών.

Αρχικά, η ανάλυση διαπίστωσε μια στατιστικά σημαντική διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα, όσον αφορά την πρόθεση για brain drain εργασίας. Οι άντρες εμφανίζουν μεγαλύτερη τάση να μετακινηθούν στο εξωτερικό προκειμένου να αναζητήσουν εργασία απ' ότι οι γυναίκες, φαινόμενο που ίσως οφείλεται στο σύστημα ανώτατης εκπαίδευσης της Ελλάδας το οποίο οδηγεί σε μερική έλλειψη προσβασιμότητας των γυναικών στην αγορά εργασίας (Dumont, Martin & Spielvogel, 2007).

Στη συνέχεια, εντοπίστηκε πως η ηλικία παίζει σημαντικό ρόλο στην προδιάθεση των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό, όπως επιβεβαιώθηκε κι σε προηγούμενες έρευνες (Λαμπριανίδης, 2011, Dalla, Chatzoudes & Karasavvoglu, 2013). Πιο συγκεκριμένα, τα άτομα ηλικίας κάτω των 23 ετών εμφανίζουν μεγαλύτερη προδιάθεση να μετακινηθούν για να συνεχίσουν τις σπουδές τους, ενώ άτομα ηλικίας 30 ετών και πάνω τείνουν να μεταναστεύσουν για να αναζητήσουν εργασία. Αυτό εξηγείται από το γεγονός πως οι φοιτητές μεγαλύτερης ηλικίας αναζητούν άμεσα καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ οι πιο μικροί σπουδαστές δεν έχουν κληθεί ακόμα να αναζητήσουν θέση στην αγορά εργασίας κι έτσι ενδιαφέρονται να διευρύνουν τις εμπειρίες τους – όπως θα δούμε παρακάτω - συνεχίζοντας τις σπουδές τους στο εξωτερικό.

Λόγω περιορισμένων παρατηρήσεων, η εθνικότητα και η οικογενειακή κατάσταση των φοιτητών δεν εμφάνισαν κάποια σημαντική στατιστική διαφορά όσον αφορά την

προδιάθεση για μετακίνηση, ενώ διαπιστώθηκε πως τα άτομα που προέρχονται από αστικές περιοχές παρουσιάζουν μεγαλύτερη τάση για μετανάστευση.

Επίσης, εξετάζοντας τα ακαδημαϊκά στοιχεία των σπουδαστών παρατηρήθηκε πως οι φοιτητές των επιστημών της οικονομίας και της πληροφορικής εμφάνισαν μια μεγαλύτερη τάση για μελέτη στο εξωτερικό, ενώ οι τελειόφοιτοι των τεχνολογικών και θετικών κλάδων σκέφτονται τη μετακίνηση για εύρεση εργασίας (Υπόθεση 7). Οι τομείς αυτοί είναι εδώ και χρόνια πιο ολοκληρωμένοι στο εξωτερικό κι επομένως υπάρχουν καλύτερες προοπτικές απασχόλησης κι εξέλιξης (Jinyoung, 1998:360). Ωστόσο, εμφανίστηκε και μια μεγάλη κλίση των φοιτητών επιστημών υγείας για μετακίνηση η οποία ερμηνεύτηκε από το υψηλό οικογενειακό εισόδημα των εν λόγω φοιτητών.

Αξίζει να σημειωθεί πως οι φοιτητές του Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών και του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου εμφανίζουν μεγαλύτερη πρόθεση να μετακινηθούν για να συνεχίσουν τις σπουδές τους, ενώ το Πανεπιστήμιο με τους περισσότερους εν δυνάμει μεταναστεύοντες φοιτητές σε αναζήτηση εργασίας είναι το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, με ακόλουθο το ΟΠΑ

Συνεχίζοντας με το οικογενειακό υπόβαθρο των φοιτητών, η ανάλυση υπογράμμισε μια σχέση μεταξύ του κοινωνικού υποβάθρου των σπουδαστών με την προδιάθεσή τους για brain drain (Υπόθεση 6). Πιο συγκεκριμένα, οι φοιτητές με γονείς χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου φάνηκε να επιλέγουν πιο συχνά τη μετακίνηση για εργασία, ενώ όσοι είχαν γονείς με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο εμφάνισαν μια μεγαλύτερη τάση για μελέτη στο εξωτερικό (Wiers-Jenssen & Try, 2005:689).

Επίσης, το οικογενειακό εισόδημα των Ελλήνων φοιτητών επισημάνθηκε για ακόμα μια φορά (βλ. Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013) ως ένας από τους βασικότερους παράγοντες μετακίνησης των φοιτητών (Υπόθεση 5). Το υψηλό κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών θεωρείται ως πιθανή εξάρτηση της γονικής χρηματοδότησης και της μελέτης στο εξωτερικό (βλ. επίσης, Hung et al., 2005), ενώ το χαμηλό κατά κεφαλήν διαθέσιμο εισόδημα των οικογενειών ταυτίζεται με την επιθυμία των φοιτητών για εργασία στο εξωτερικό, κάτι που επιβεβαιώνεται κι από τους Mazzarol & Soutar (2002).

Επιπλέον, αυτό φάνηκε να συμπληρώνεται από τις ισχυρούς οικογενειακούς δεσμούς που υφίστανται σε μια πιθανή χώρα υποδοχής (Υπόθεση 3α), οι οποίοι ενθαρρύνουν τους φοιτητές να μετακινηθούν πιο εύκολα, ιδίως για εύρεση εργασίας, όπως προέκυψε και στα ευρήματα των Lianos, Asteriou & Agiomirgianakis (2004). Πιο συγκεκριμένα, η ύπαρξη οικογενειακών δεσμών στο εξωτερικό κατά το παρελθόν φάνηκε να ενισχύει τη μελέτη των σπουδαστών στο εξωτερικό, ενώ η παρουσία συγγενικών προσώπων στο εξωτερικό στο παρόν προωθεί τη μετακίνηση για αναζήτηση εργασίας.

Αντίθετα, οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί που επικρατούν στην Ελλάδα αποθαρρύνουν την παραμονή των φοιτητών στο εξωτερικό, ιδιαίτερα εκείνων που προέρχονται από ολιγομελείς οικογένειες (Υπόθεση 3β). Τα αποτελέσματα έδειξαν πως η κλίση των φοιτητών για μετακίνηση ελαττώνεται καθώς αυξάνεται η επιθυμία των σπουδαστών να επιστρέψουν στην πατρίδα για να φροντίσουν την οικογένειά τους. Το φαινόμενο αυτό έχει επισημανθεί και σε άλλες έρευνες που θέλουν τους φοιτητές

με 1-2 αδέρφια να επιστρέφουν για να αναλάβουν την οικογενειακή επιχείρηση (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007:102) ή να φροντίσουν την οικογένειά τους σαν ανταπόδοση για τη βοήθεια που τους έχει προσφέρει (Gareth, 2005, Ashley & Jiang, 2000, Deutsch, 2006).

Εξετάζοντας τους παράγοντες επιρροής της πρόθεσης των φοιτητών για brain drain (3), διαπιστώθηκε πως όταν πρόκειται για μελέτη στο εξωτερικό η πρόθεση αυτή εξαρτάται από παράγοντες έλξης (Υπόθεση 1), ενώ η απόφαση των Ελλήνων φοιτητών για εύρεση εργασίας ερμηνεύεται περισσότερο από παράγοντες ώθησης γεγονός που αντανakλά την δυσανεξία των φοιτητών για τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα (Λαμπριανίδης, 2011).

Αρχικά, οι Έλληνες φοιτητές εμφανίζουν μια πολύ αρνητική αντίληψη σχετικά με τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και την κυβερνητική πολιτική της χώρας σε σύγκριση με αυτές που επικρατούν στο εξωτερικό.

Ένας βασικός παράγοντας που φάνηκε να επηρεάζει την απόφαση των φοιτητών για μετακίνηση είναι η αντίληψη των φοιτητών για την εγχώρια αγορά εργασίας (Υπόθεση 4). Οι Έλληνες φοιτητές φαίνεται πως επηρεάζονται από τη δυσοίωνη εικόνα της εγχώριας απασχολησιμότητας και συνεκτιμώντας τη διεθνή εμπειρία (Tung & Lazarova, 2006) επιλέγουν τη φυγή (Baruch, 2004).

Επίσης, οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο και οι κακές εργασιακές συνθήκες στην Ελλάδα οδηγούν τους φοιτητές για μελέτη στο εξωτερικό, ενώ οι περιορισμένες ευκαιρίες για πρόοδο και η αρνητική αντίληψη για την παροχή υψηλού επιπέδου σπουδών από τα ελληνικά ΑΕΙ (βλ. επίσης, Hung, et al., 2000) ωθούν τους φοιτητές για μετανάστευση εργασίας. Αντίθετα, οι παράγοντες επαγγελματικού ενδιαφέροντος φαίνεται πως ελκύουν τους φοιτητές να μεταναστεύσουν (βλ. επίσης, Λαμπριανίδης, 2011). Πιο συγκεκριμένα, οι καλύτερες προοπτικές εξέλιξης και απασχόλησης, οι καλύτερες εργασιακές συνθήκες και η απόκτηση διεθνών εμπειριών στο εξωτερικό λειτουργούν ως βασικοί παράγοντες έλξης των φοιτητών για brain drain.

Στη συνέχεια, διαπιστώθηκε πως η πρόθεση των φοιτητών για μετακίνηση εξαρτάται από τους οικογενειακούς δεσμούς (Baruch, Budhwar & Khatri, 2007, Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013). Αναλυτικότερα, συμπεραίνουμε πως όσο πιο στενή είναι η επαφή των φοιτητών με την οικογένειά τους τόσο πιο μικρή είναι η πρόθεσή τους για brain drain εργασίας. Επίσης, όσο πιο πολύ αυξάνεται το ενδεχόμενο επιστροφής των σπουδαστών για φροντίδα της οικογένειας, τόσο πιο πολύ μειώνεται η επιθυμία για μετακίνηση στο εξωτερικό. Επιπρόσθετα, παρατηρήσαμε πως όσο αυξάνεται η επιρροή της οικογένειας ως προς τις εκπαιδευτικές αποφάσεις των φοιτητών, τόσο πιο πολύ αυξάνεται η πρόθεσή τους για brain drain.

Επιπλέον, διαπιστώθηκε πως η ακαδημαϊκή ικανοποίηση των φοιτητών από τα Πανεπιστήμια στα οποία φοιτούν επηρεάζει σε μικρό ποσοστό θετικά την απόφαση των φοιτητών για brain drain, κυρίως όταν πρόκειται για μελέτη στο εξωτερικό (Υπόθεση 2). Η ανάλυση, ωστόσο, έδειξε πως η αρνητική αντίληψη των Ελλήνων φοιτητών για προσωπική ανάπτυξη στο ελληνικό Πανεπιστήμιο επηρεάζει θετικά τη μετακίνησή τους στο εξωτερικό.

Τέλος, όσον αφορά τις χώρες προορισμού με τη μεγαλύτερη προτίμηση, η μελέτη κατέδειξε την Αγγλία και τις ΗΠΑ ως τις πιο επικρατούσες χώρες μετανάστευσης (Υπόθεση 8), χώρες με υψηλό βιοτικό επίπεδο (Bildirici, Sunal, Aykac & Orcan, 2008) και κοινού πολιτισμικού υπόβαθρου με την Ελλάδα (Chirkov, Lynch, & Niwa, 2005).

Συνοψίζοντας, οι πιο σημαντικοί παράγοντες στη λήψη της απόφασης των φοιτητών σχετικά με το ενδεχόμενο μετακίνησής τους στο εξωτερικό είναι το **εισόδημα**, οι **οικογενειακοί δεσμοί**, η **ποιότητα της εκπαίδευσης**, η **αντίληψη της αγοράς εργασίας** και οι **προοπτικές εξέλιξης** στη χώρα υποδοχής.

Με βάση τα παραπάνω, παρατηρούμε πως το εξωτερικό εμφανίζεται πιο ελκυστικό με καλύτερες προοπτικές απασχόλησης και εξέλιξης, με καλύτερες εργασιακές συνθήκες, ενώ η Ελλάδα αδυνατεί να συναγωνιστεί τους υψηλούς δείκτες ανταγωνισμού των υπόλοιπων χωρών.

2. Περιορισμοί

Η παρούσα εργασία, παρά τη νέα γνώση και τις πολύτιμες πληροφορίες που παρέχει, περιλαμβάνει και κάποιους περιορισμούς.

Αρχικά, το μέγεθος του δείγματος είναι αρκετά μικρό σε σχέση με τον πληθυσμό, επομένως η ερμηνεία των αποτελεσμάτων και η γενίκευση των συμπερασμάτων θα πρέπει να γίνουν με προσοχή.

Επίσης, το δείγμα που συλλέχθηκε προέρχεται μόνο από τα ΑΕΙ της Αθήνας χωρίς να περιλαμβάνει δείγμα από την ανώτατη εκπαίδευση του τεχνολογικού τομέα (ΤΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ).

Επιπρόσθετα, αξίζει να σημειωθεί πως αν και έγινε μεγάλη προσπάθεια να συλλεχθεί ανάλογος αριθμός ερωτηματολογίων με βάσει τον εισακτέο αριθμό φοιτητών ανά τμήμα σπουδών και επιστημονικό πεδίο, όπως αυτός αναφέρεται στην ενότητα 5.1, αυτό δεν ήταν πλήρως εφικτό.

Τέλος, ένας άλλος περιορισμός έγκειται στο γεγονός πως η παρούσα εργασία επικεντρώνεται στην πρόθεση των φοιτητών για ένα μελλοντικό brain drain, επομένως, οι παράγοντες επιρροής που επισημάνθηκαν αναφέρονται στο ενδεχόμενο κι όχι στην πραγματοποίηση του φαινομένου.

3. Καινοτομία και προτάσεις

Η παρούσα έρευνα διεξάγεται σε μια περίοδο όπου η οικονομική κρίση στην Ελλάδα φέρεται να οξύνει την εκδήλωση του φαινομένου brain drain το οποίο κληροδοτεί, τα τελευταία χρόνια, τη χώρα με ένα βαρύ μακροπρόθεσμο αντίκτυπο. Αν κι έχουν διεξαχθεί διάφορες έρευνες σχετικά με την παγκόσμια διαρροή εγκεφάλων, οι έρευνες για το ελληνικό brain drain είναι περιορισμένες, ενώ δεν υπάρχουν αξιόπιστα ποσοτικά και ποιοτικά στοιχεία για περαιτέρω συζήτηση του φαινομένου (Dalla, Chatzoudes & Karasavoglou, 2013).

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη διερεύνηση διάφορων πτυχών του ελληνικού brain drain είτε αυτό οφείλεται σε αναζήτηση εργασίας, είτε σε συνέχιση σπουδών.

Έχοντας λάβει υπόψιν πως η διαρροή εγκεφάλων για εργασία παρουσιάζει πιο αρνητικές συνέπειες στην χώρα που το υφίσταται, η μελέτη διαχωρίζει κι εξετάζει το φαινόμενο σε brain drain σπουδών και brain drain εργασίας, σημείο καινοτομικό που παρέχει χρήσιμες πληροφορίες.

Επιπλέον, λόγω περιορισμένων ερευνών σχετικά με τα αίτια και τους παράγοντες επιρροής της ελληνικής διαρροής εγκεφάλων, τα ευρήματα της παρούσας μελέτης παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες στους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής (Davenport, 2004), ιδίως στην περίπτωση της Ελλάδας που η υψηλή ανεργία προβάλλει μια ανησυχία στους υπεύθυνους λήψης αποφάσεων (Russell & O'Connell, 2001). Οι πληροφορίες αυτές, αν αξιοποιηθούν κατάλληλα, δύνανται να βοηθήσουν τα Υπουργεία, τα Πανεπιστήμια και γενικά τους υπεύθυνους πολιτικής να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Αρχικά, η εμφάνιση της θετικής κλίσης των φοιτητών για μετακίνηση στο εξωτερικό επισημαίνει τη συνέχιση της αποστράγγισης του ανθρώπινου δυναμικού υψηλού επιπέδου από την Ελλάδα κατά τα επόμενα έτη και παρέχει στους διαμορφωτές πολιτικής των χωρών υποδοχής που ασχολούνται με τη μετανάστευση μια εκτίμηση του αριθμού των διαθέσιμων ατόμων του εν δυνάμει εργατικού δυναμικού.

Η καθυστέρηση της οικονομίας, η υψηλή ανεργία, ο χαμηλός ανταγωνισμός και η περιορισμένη ζήτηση για εξειδικευμένο προσωπικό στην Ελλάδα αποτελούν τα βασικότερα αίτια αυτής της διαρροής. Παρουσιάζεται, λοιπόν, επιτακτική η ανάγκη για στροφή της οικονομίας προς παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που θα ισορροπήσουν την προσφορά και την ζήτηση στην εγχώρια αγορά εργασίας και θα συντελέσουν στην απορρόφηση και αξιοποίηση του ικανού αυτού ανθρώπινου κεφαλαίου.

Προκειμένου να μειωθεί η ανεργία, το κράτος θα μπορούσε να προχωρήσει σε κρατικές δαπάνες προκειμένου να δημιουργηθούν νέες θέσεις στην αγορά εργασίας οι οποίες θα αυξήσουν το επίπεδο του διαθέσιμου εισοδήματος. Επίσης, είναι πολύ σημαντική η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας και των ιδιωτικών επενδύσεων για άνοιγμα νέων θέσεων και αύξηση της ανταγωνιστικότητας. Η ενίσχυση αυτή θα μπορούσε να επιτευχθεί με μείωση των επιτοκίων προκειμένου να γίνουν οι ιδιωτικές επενδύσεις περισσότερο ελκυστικές.

Επίσης, τα δεδομένα υπογραμμίζουν πως οι Έλληνες φοιτητές επιλέγουν τη φυγή λόγω της έλλειψης προσβασιμότητας στην αγορά εργασίας. Η έλλειψη αυτή οφείλεται στην αναποτελεσματική αντιστοιχία δεξιοτήτων και θέσεων στην εγχώρια αγορά εργασίας, καθώς και στην έλλειψη επενδύσεων των Πανεπιστημίων σε καινοτομία και έρευνα.

Τα εκπαιδευτικά προγράμματα των Πανεπιστημίων φαίνεται πως δεν ανταποκρίνονται στην οικονομική πραγματικότητα. Συνεπώς, θα πρέπει να διαμορφωθεί ένα εκπαιδευτικό σύστημα που θα διευκολύνει τη διασύνδεση της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης με την αγορά και την παραγωγή, αντικατοπτρίζοντας τις πραγματικές ανάγκες. Επίσης, τα πανεπιστημιακά Ιδρύματα δεν ενδιαφέρονται να επενδύσουν σε προγράμματα που ενισχύουν την έρευνα και την καινοτομία, επομένως, οι νέοι επιστήμονες με καινοτόμες ιδέες δεν μπορούν να απορροφηθούν και επιλέγουν τη φυγή στο εξωτερικό. Επιτακτική, λοιπόν, εμφανίζεται η ανάγκη των εκπαιδευτικών

ιδρυμάτων ανώτατης εκπαίδευσης για επένδυση σε καινοτομικές έρευνες, οι οποίες μπορεί να προέρχονται κι από τον ιδιωτικό τομέα.

Λαμβάνοντας υπόψιν ότι μια χώρα μπορεί να συνεισφέρει στην οικονομία μιας άλλης μέσω της εκπαίδευσης, θα ήταν χρήσιμο να υπάρξει συνεργασία μεταξύ των ελληνικών ΑΕΙ με Πανεπιστήμια και φορείς πιο ανεπτυγμένων χωρών, προωθώντας διεθνή προγράμματα έρευνας και ανταλλαγή ερευνητών, ιδίως σε τομείς επιστήμης και τεχνολογίας (S&T) που ενισχύουν την αναπτυξιακή διαδικασία. Με αυτό τον τρόπο, η Ελλάδα θα μπορούσε να επωφεληθεί από την εισαγωγή προηγμένων γνώσεων χωρίς να έχει άμεσο κόστος, σχηματίζοντας παράλληλα μια μακροπρόθεσμη εκπαιδευτική πολιτική και κάνοντας τις απαραίτητες επενδύσεις, για να μην λειτουργήσει αυτή η συνεισφορά σαν αντικίνητρο.

Αξιοσημείωτο, επίσης, είναι το γεγονός πως οι φοιτητές επέλεξαν τη φυγή προτού αναζητήσουν εργασία στην Ελλάδα, γεγονός που οφείλεται στην αρνητική αντίληψη των σπουδαστών για τις εργασιακές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν. Επομένως, εκτός από τα μέτρα για την ενίσχυση της εγχώριας οικονομίας και την εξομάλυνση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, εμφανίζεται σημαντική και η κοινωνική υποστήριξη με προγράμματα για την άμβλυνση αυτών των αντιλήψεων.

Επιπλέον, ενώ τα αποτελέσματα αποτυπώνουν μια θετική εικόνα ως προς την ακαδημαϊκή ικανοποίηση των φοιτητών, παρουσιάζεται μια δυσαρέσκεια όσον αφορά την παροχή υψηλού επιπέδου σπουδών, τις διδακτικές προσεγγίσεις που δεν εστιάζουν στον φοιτητή και την εξασφάλιση ενός καλού εκπαιδευτικού περιβάλλοντος. Συνεπώς, θα πρέπει να αναπτυχθεί ένα σύστημα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης υψηλής ποιότητας που θα εστιάζει στις ανάγκες του φοιτητή και θα κάνει λιγότερο ελκυστική τη μετακίνηση στο εξωτερικό.

Τέλος, τα αποτελέσματα τόνισαν μια τάση των εν δυνάμει μεταναστών να επιστρέψουν στην Ελλάδα μετά από μερικά χρόνια. Έτσι, θα ήταν χρήσιμα ορισμένα μέτρα που θα συντελούσαν στον επαναπατρισμό ατόμων που διαμένουν στο εξωτερικό, όπως ορισμένα ειδικά οφέλη, επιχορηγήσεις για έρευνα και υποτροφίες.

4. Περαιτέρω έρευνα

Όπως αναφέρθηκε και στους περιορισμούς, η έρευνα στηρίζεται στην διερεύνηση της πρόθεσης ενός μελλοντικού brain drain από τους τελειόφοιτους φοιτητές των ελληνικών ΑΕΙ και στον εντοπισμό των παραγόντων που επηρεάζουν την πρόθεση αυτή. Θα ήταν, λοιπόν, χρήσιμο στο μέλλον να διανεμηθούν εκ νέου ερωτηματολόγια στα άτομα που τελικά μετακινήθηκαν στο εξωτερικό και να διεξαχθεί μια μεγαλύτερη έρευνα προκειμένου να διερευνηθούν τυχόν διαφορές στους παράγοντες επιρροής και το ενδεχόμενο επιστροφής τους.

Επίσης, στο πλαίσιο μιας μελλοντικής έρευνας, θα μπορούσε να συλλεχθεί επιπλέον δείγμα και από τα εκπαιδευτικά ιδρύματα τριτοβάθμιας εκπαίδευσης του τεχνολογικού τομέα (ΤΕΙ, ΑΣΠΑΙΤΕ), αλλά κι από εκπαιδευτικά ιδρύματα εκτός Αθήνας.

Μολονότι η παρούσα έρευνα εμφανίζεται ανεπαρκής λόγω των περιορισμών που προαναφέρθηκαν, αδιαμφισβήτητα θέτει τις βάσεις για την κατανόηση και τη

διερεύνηση της κοινωνικοοικονομικής διάστασης του ελληνικού brain drain και προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες για την έγκαιρη πρόληψή του.

Βιβλιογραφία

Α) Ελληνική

1. Γιαννακόπουλος, Ν., Ντεμούσης, Μ., (2015). Οικονομική της εκπαίδευσης [ηλεκτρ. βιβλ.] Αθήνα :Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://hdl.handle.net/11419/3522>. Τελευταία ανάκτηση: 07/12/2018.
2. Γκανάς, Ν., (2014). Το φαινόμενο της διαρροής του επιστημονικού δυναμικού στο εξωτερικό (brain drain) και οι επιπτώσεις του στην ελληνική οικονομία, Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης. Πρόσβαση στην ιστοσελίδα: http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/22/034/1713.pdf. Τελευταία ανάκτηση: 08/12/2018.
3. Γναρδέλλης, Χ., (2006). Ανάλυση δεδομένων με το SPSS 14.0 for Windows, Παπαζήσης.
4. Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2017), Υπολογιζόμενος Πληθυσμός και Μεταναστευτικές Ροές της Χώρας έτους 2016, Δελτίο Τύπου. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4lN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4lN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4lN_ln=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4lN_documentID=298492&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4lN_locale=el. Τελευταία ανάκτηση στις: 04/12/2018.
5. Ελληνική Στατιστική Αρχή, (2017). Ετήσιες χρονοσειρές Έρευνας Εργατικού Δυναμικού από το 1981 / 2017. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SJO03/->. Τελευταία ανάκτηση στις: 07/12/2018.
6. Έκθεση του Διοικητή για το έτος 2015, (2016). Τράπεζα της Ελλάδος, σσ 74. Διαθέσιμη στην ιστοσελίδα: <https://www.bankofgreece.gr/bogekdoseis/ekthdkth2015.pdf>. Τελευταία ανάκτηση στις: 04/12/2018.
7. Ζαφειρόπουλος, Κ., (2015). Πώς γίνεται μια επιστημονική εργασία; Επιστημονική Έρευνα και Συγγραφή Εργασιών. Επιστημονική Βιβλιοθήκη: Κριτική.
8. Λαμπριανίδης, Λ., (2011). Επενδύοντας στη φυγή: η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Αθήνα: Κριτική.
9. Σεβρής, Κ., (2013). Ε΄ διαρροή εγκεφάλων: Διαρροή εγκεφάλων στη Γερμανία, Παγκοσμιοποίηση και μετανάστευση: Η Ελλάδα ανάμεσα στο μεταναστευτικό και τη δημογραφική κατάρρευση, Καραμπέλιας, Γ. (επιμ.), σσ 205-216, Εναλλακτικές εκδόσεις: Αντιπαραθέσεις 33.
10. Σταθακόπουλος, Β., (2001). Μέθοδοι Έρευνας Αγοράς, 2^η εκδ., Σταμούλης.

11. Τσάκωνας, Δ. Γ., (1967). Κοινωνιολογία του Νέου Ελληνικού Πνεύματος (Sociology of the New Hellenic Spirit), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

B) Ξενόγλωσση

1. Ackers, L., Bryony, G., (2005). Attracting and retaining ‘early career’ researchers in English higher education institutions. *Innovation: The European Journal of Social Sciences*, 18: 277–299.
2. Ajzen, I., Fishbein, M., (1980). Understanding attitudes and predicting social behavior, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Altbach, P., G., (2002). Knowledge and education as international commodities. *International Higher Education*, 28, 2-5.
4. Altbach, P., G., (2003). Foreign study: changing patterns and competitive challenges. *International Higher Education* 30, 2–3.
5. Altbach, P., G., Bassett, R., M., (2004). The brain trade. *Foreign Policy*, 30–31.
6. Altbach, P., G., Knight, J., (2007). The Internationalization of Higher Education: Motivations and Realities, *Journal of Studies in International Education*, Vol. 11 No. 3/4, Fall/Winter (2007) ,pp.290.
7. Antecol, H., Cobb-Clark D., Trejo S., (2003). Immigration policy and the skills of immigrants to Australia, Canada and the United States, *Journal of Human Resources*, 38, 1: 198-218.
8. Ashley, D., Jiang, Y., (2000). *Mao’s Children in the New China*. Beijing, China: Routledge.
9. Azariadis, C., Drazen, A., (1990). Threshold externalities in economic development, *Quarterly Journal of Economics*, 105, 501–526.
10. Baruch, Y., (1995). Business globalization- the human resource management aspect, *Human System Management*, 14 : 313-326.
11. Baruch, Y., (2004). *Managing careers: Theory and practice*, Harlow: FT-Prentice Hall/Pearson.
12. Baruch, Y., Budhwar, P., S., Khatri, N., (2007). Brain drain: Inclination to stay abroad after studies, *Journal of World Business* 42, pp.99.
13. Bass, M., (2005). The issue of permanent residency, *Campus Review* 15(47): 6.
14. Becker, G. (1964) *Human capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (New York, National Bureau of Economic Research).
15. Becker, G., S., Murphy, K.M., Tamura, R., (1990). Human capital, fertility, and economic growth, *Journal of Political Economy*, 98, 12–37.
16. Bhagwati, J., N., Hamada K., (1974). The Brain Drain, *International Integration of Markets for Professionals and Unemployment: A Theoretical Analysis*, *Journal of Development Economics*, 1(1): 19–42.
17. Bildirici, M., Sunal, S., Aykac, E., Orcan, M., (2008). Determinants of human capital theory, growth and brain drain: An econometric analysis for 77 countries, *Applied Econometrics and International Development*, Vol.5-2 2005.
18. Black, J., S., Gregersen, H. B., Mendenhall, M. E., Stroh, L. K., (1999). *Globalizing people through international assignments*, Reading, MA: Addison-Wesley.

19. Bodycott, P., (2009). Choosing a higher education study abroad destination: What mainland Chinese parents and students rate as important, *Journal of Research in International Education*, Vol. 8(3) 349–373.
20. Brandi, M., C., Tattolo, G., Todisco, E., (2003). Skilled Migration: a Theoretical Framework and the Case of Foreign Researchers in Italy, *Prieiga per internet*, pp.14.
21. Brown, P., (2003). The Opportunity Trap: education and employment in a global economy. *European Educational Research Journal*, 2(1), pp. 141-179.
22. Bundred, Peter E., Levitt C., (2000). Medical Migration: Who Are the Real Losers?, *Lancet*, 356 (9225): 245–46.
23. Carr, S., C., Inkson, K., Thorn, K., (2005). From global careers to talent flow: Reinterpreting ‘brain drain’. *Journal of World Business*, 40: 386–398.
24. Cantillon, R., (1755). *Essay sur la Nature du Commerce en Général*. Reprint. Paris: Institut National d’ Etudes Démographiques, 1952.
25. Carrington, W., J., Detragiache, E., (1999). International migration and the ‘brain drain’. *Journal of Social Political and Economic Studies*, 24: 163–171.
26. Carrington, W., J., Detragiache, E., (1999). How extensive is the brain drain?, *Finance and Development*, 36 (2), pp. 46-49.
27. Chirkov, V., I., Lynch, M., Niwa, S., (2005). Application of the scenario questionnaire of horizontal and vertical individualism and collectivism to the assessment of cultural distance and cultural fit, *International Journal of Intercultural Relations*, 29(4), 469–490.
28. Chirkov, V., I., Vansteenkiste, M., Tao, R., Lynch, M., (2007). The role of motivation to study abroad in the adaptation of international students: A self-determination theory approach, *International Journal of Intercultural Relations*, 31(2), 199–222.
29. Chirkov, V., I., Safdar, S., de Guzman J., Playford, K., (2008). Further examining the role motivation to study abroad plays in the adaptation of international students in Canada, *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (2008) 427–440.
30. Churchill, G., A., Jr., Ford, N., M., & Walker, O., C., Jr., (1974). Measuring the job satisfaction of industrial salesmen, *Journal of Marketing Research*, 1: 254–260.
31. Collett, D., (2003). *Modeling Binary Data*, 2nd ed. Chapman & Hall, London.
32. Coppel, J., Dumont J., C., Visco, I., (2001) Trends in immigration and economic consequences (Economics Department Working Papers No. 284) (Paris, OECD).
33. Coutsoumaris, G., (1968). Greece, in Adams (ed.) *The brain drain*, McMillan, N. York, 166-182,.
34. Creehan, S., (2001). Brain strain. *Harvard International Review*, 23(2): 6–7.
35. Crush, J., (2002). The global raiders: Nationalism, globalization and the South African brain drain. *Journal of International Affairs*, 56: 147–172.
36. Dalla, E., Chatzoudes, D., Karasavoglou, A., (2013). The “brain drain” phenomenon: measuring the intention of young Greek scientists to migrate abroad. In book: *Recent Researches In Law, Science And Finances*, WSEAS Press, 278-283.
37. Davenport, S., (2004). Panic and panacea: Brain drain and science and technology human capital policy. *Research Policy*, 33: 617–630.

38. Deci, E., L., Ryan, R., M., (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior, *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
39. Dedijer, S., (1968). Modern’ Migration, in W. Adams (ed.), *The Brain Drain*, New York, 9-28.
40. Dennison, E., F., (1962). The sources of economic growth in the United States and the alternatives before us, Supplementary Paper 13, New York: Committee for Economic Development.
41. Dennison, E., F., (1967). *Why Growth Rates Differ*, Washington, DC: Brookings Institution.
42. Deutsch, F., M., (2006). Filial piety, patrilineality, and China’s one-child policy. *Journal of Family Issues* 27(3): 366–89.
43. Docquier, F., Marfouk, A., (2005). International Migration by Educational Attainment (1990-2000) - Release 1.1., pp.7. Updated version of Release 1.0, World Bank Policy Research Working Paper, n. 3382 published in August 2004.
44. Docquier, F., Lowell B., L., Marfouk, A., (2009). A Gendered Assessment of Highly Skilled Emigration, *Population and Development Review*, 35 (2): 297–321.
45. Docquier, F., and Rapoport H., (2012). Globalization, Brain Drain, and Development, *Journal of Economic Literature*, 50:3, 681–730.
46. Dowling, P., J., Welch, D., E., (2004). *International human resource management* (4th ed.). London: Thomson.
47. Dumont, J., C., Martin, J., P., Spielvogel, G., (2007). Women on the Move: The Neglected Gender Dimension of the Brain Drain. IZA Discussion Paperr No. 2920.
48. Dustmann, C., Kirchkamp, O. (2002). The Optimal Migration Duration and Activity Choice after Remigration, *Journal of Development Economics*, 67(2): 351–72.
49. Eurostat, (2018). Migration and migrant population statistics. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics. Τελευταία ανάκτηση στις: 04/12/2018.
50. Fam, K., S., Gray, B., (2000). Asian values and education promotion: an empirical study, *Marketing in a Global Economy Proceedings*: 431–38.
51. Findlay, A., (1990). A migration channels approach to the study of high-level manpower movements. *International Migration*, 28:15-23.
52. Fishbein, F., Ajzen, I., (1975). *Belief, attitude, intention, and behavior: An introduction to theory and research*, Reading, MA: Addison-Wesley.
53. Fry, G., W., (May, 1984). The Economic and Political Impact of Study Abroad, *Comparative Education Review*, Vol. 28, No. 2, Foreign Students in Comparative Perspective, pp.204.
54. Folloni, G., Vittadini, G., (2010). Human Capital Measurement: A Survey, *Journal of Economic Surveys*, Vol. 24, No. 2, pp. 248–279.
55. Furnham, A., Bochner, S., (1982). Social difficulty in a foreign culture: An empirical analysis of culture shock. In S. Bochner (Ed.), *Cultures in contact*. Oxford: Pergamont Press.

56. Gareth, D., (2005). Chinese students' motivations for studying abroad, *International Journal of Private Higher Education* 2: 16–21.
57. Gatley, S., Lessem, R., & Altman, A. (1996). *Comparative management: A transcultural odyssey*, London: McGraw-Hill.
58. Geesen, M., (1998). Brian Hemorrhage. *The New Republic*: 14–16.
59. Gilbert, N., (1993). Research theory and method. In: Gilbert N (ed) *Researching social life*, Sage, London.
60. Goldstein, H., Kumagai, J., (2003). Keeping track. *IEEE Spectrum*, 40(12): 13.
61. Goodman, N., (1984). The institutionalization of overseas education. In: Barber, E., Altbach, P., Myers, R. Eds., *Bridges to Knowledge*, University of Chicago Press, Chicago.
62. Grossman, G., M., Helpman, E., (1991). *Innovation and Growth in the Global Economy*. MIT Press, Cambridge.
63. Grubel, H., G., Scott A., (1966). The International Flow of Human Capital, *American Economic Review*, 56(1/2): 268–74.
64. Gwaradzimba, E., Shumba, A., (2010). The nature, extent and impact of the brain drain in Zimbabwe and South Africa. *Acta Acad.*, 42(1):209-241.
65. Haque, N., U., Kim S., J., (1995). 'Human Capital Flight': Impact of Migration on Income and Growth, *IMF Staff Papers*, 42(3): 577–607. International Monetary Fund, Washington, DC.
66. Hiu, L., (2001). Chinese cultural schema of education: implications for communication between Chinese students and Australian educators, *Issues in Educational Research* 15(1): 17–36.
67. Ho, D., Y., F., (1996). Filial Piety and its psychological consequences, in M.H. Bond (ed.) *The Handbook of Chinese Society*, pp. 155–65. Hong Kong: Oxford University Press.
68. Hofstede, G. (1984). The cultural relativity of the quality of life concept, *Academy of Management Review*, 9: 389–398.
69. Houser, J., (2008). Precision, reliability, and validity: Essential elements of measurement in nursing research, *J Spec Pediatr Nurs*, 13:297-299.
70. Hugo, G., (2005). Australian migration transformed. *Australian Mosaic* 9:1.
71. Hung, F., S., Chung, Y., P., Ho, S., C., (2000). To work or to continue to higher education? The choice of senior secondary students in Shenzhen, China, *Higher Education* 39: 455–67.
72. Hung, F., S., Shive, G., Wang, X., Diu, J., (2005). A report on the export potential of Hong Kong's education services, A Consultancy Study for the Hong Kong Trade and Development Council. Hong Kong.
73. ICAP People Solutions, (2018). Brain Drain & Gain – 2018, 4o Human Capital Summit. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: https://www.icap.gr/Images/Conferences/HCS18_Brain%20Drain_Draft%20presentation_June%207th.pdf. Τελευταία ανάκτηση στις: 12/12/2018.
74. Iredale, R., (2001). The migration of professionals: Theories and typologies. *International Migration*, 39(5): 7–26.

75. Jinyoung, K., (1998). Economic analysis of foreign education and students abroad, *Journal of Development Economics*, Vol. 56, 337-365.
76. Johnson, H., (1967). Some Economic Aspects of the Brain Drain, *Pakistan Development Review*, 7(3): 379–411.
77. Jones, L., E., Manuelli, R.E., (1992). Finite lifetimes and growth, *Journal of Economic Theory*, 58, 171–197.
78. Kar-yiu, W., Chong, K. Y., (1999). Education, economic growth, and brain drain, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 23:699-725.
79. Kazlauskienė, A., Rinkevičius, L., (2006). Lithuanian “Brain Drain” Causes: Push and Pull Factors, *Engineering Economics*, 1(46):27-37.
80. Kesselman, J., R., (2001). Policies to stem the brain drain-without Americanizing Canada. *Canadian Public Policy*, 27(1): 77–93.
81. Kirp, D. (2003). *Shakespeare, Einstein, and the bottom line: The marketing of higher education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
82. Knight, J. (2006). Internationalization of higher education: New directions, new challenges. The 2005 IAU global survey report. Paris: International Association of Universities.
83. Kourvetaris, G., A., (1973). Brain Drain and International Migration of Scientists: The Case of Greece, *The Greek Review of Social Research* 15-16, 2-13.
84. Krugman, P., R., Obstfeld, M., (1991). *International Economics: Theory and Policy*, NY : HarperCollins.
85. Kwok, V., Leland H., (1982). An Economic Model of the Brain Drain, *American Economic Review*, 72(1): 91–100.
86. Lee, K., H., Tan, J., P., (1984). The international flow of third level lesser developed country students to developed countries: determinants and implications, *Higher Education* 13(6): 687–707.
87. Lewin, K., (1951). *Field theory in social science*, NY: Harper &Row.
88. Lianos, T., P., Asteriou, D., & Agiomirgianakis, G. M., (2004). Foreign university graduates in the Greek labour market: Employment, salaries and over education, *International Journal of Finance & Economics*, 9: 151–164.
89. Liki, A., (2001). Moving and Rootedness: the Paradox of the Brain Drain Among Samoan Professional, *Asia-Pacific Population Journal*, March.
90. Litwin, M., S., (1995). *How to measure survey reliability and validity*, Sage Publications, London.
91. Lucas, R., E. Jr., (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of Monetary Economics* 22, 3–42.
92. Lucas, R., E. Jr., (1993). Making a miracle. *Econometrica* 61, 251–272.
93. Mahroum, S., (2000). Highly skilled globetrotters: Mapping the international migration of human capital. *R&D Management*, 30: 23–31.
94. Marshall, A., (1890). *Principles of Economics*, London: Macmillan (Reprinted 1920).
95. Mazzarol, T., Soutar, G., N., (2002). Push-pull factors influencing student destination choice, *International Journal of Education Management* 16(2): 82–90.

96. Mei, L., (2007). Mainland Chinese students in Hong Kong and Macau, *International Higher Education* 46: 15–16.
97. Mesnard, A., Ravallion M., (2001). *Wealth Distribution and Self-Employment in a Developing Country*, CEPR Discussion Paper, DP3026. Center for Economic Policy Research, London.
98. Mill, J., S., (1848). *Principles of Political Economy, with Some of Their Applications to Social Philosophy*, London: Longmans, Green (Reprinted 1926).
99. Mincer, J. (1958) Investments in human capital and personal income distribution, *Journal of Political Economy* 96, 281–302.
100. Miyagiwa, K., (1991). Scale Economies in Education and the Brain Drain Problem, *International Economic Review*, 32(3): 743–59.
101. Monro, A., (2004). A migration that nobody objects to, *New Statesman*, 133: 34–35 4677.
102. National Education Association, (2004). *Higher education and international trade agreements: An examination of the threats and promises of globalization*. Washington, DC: Author.
103. Nichols, T., Cam, S., Chou, W., C., G., Chun, S., Zhao, W., Feng, T., (2004). Factory regimes and the dismantling of established labour in Asia: A review of cases from large manufacturing plants in China, South Korea and Taiwan. *Work, Employment& Society*, 18: 663–685.
104. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), (2001) *Employment outlook 2001*, (Paris, OECD).
105. Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), (2002) *International mobility of the highly skilled* (Paris, OECD).
106. Organization for Economic Cooperation and Development, (2004). *Internationalization and trade in higher education: Opportunities and challenges*. Paris: Author, pp.35.
107. Osland, J., S., Bird, A., (2000). Beyond sophisticated stereotyping: Cultural sensemaking in context, *Academy of Management Executive*, 14 : 65-79.
108. Papaefthymiou, S., (2018). Discussion on the Social and Financial Footprint of “Brain Drain” and Migration for Greece in the Decade of Crisis (2008-2017). *Journal of Regional Socio-Economic Issues*, Vol. 8, Issue 3.
109. Pearce, J., L., Sommer, S., M., Morris, A., Fridger, M., (1992). A configurational approach to interpersonal relations: Profiles of workplace social relations and task interdependence, Working Paper, Graduate School of Management, University of California, Irwin.
110. Perruchoud, R., Redpath-Cross, J. (2011). *Glossary on Migration*, 2nd edition. *International Migration Law*, IOM, pp. 15.
111. Petty, W., (1690). *Political Arithmetik, or a Discourse Concerning the Extent and Value of Lands, People, Buildings*. Reprinted in C.H. Hull, (1899), *The Economic Writings of Sir William Petty*. Cambridge: Cambridge University Press.
112. Rivera-Batiz, L., A., Romer, P., M., (1991). International trade with endogenous technological change. *European Economic Review* 35, 971–1001.

113. Rajagopalan, S. (2004). India tops again in US varsity enrolments. <http://www.hindustantimes.com/news/>. Source: Baruch, Y., Budhwar, P.-S., Khatri N., (2007). Brain drain: Inclination to stay abroad after studies, *Journal of World Business* 42, 99–112.
114. Rao, G., L., (1979). *Brain Drain and Foreign Students: A Study of the Attitudes and Intentions of Foreign Students in Australia, the U.S.A., Canada, and France*, New York: St. Martin's.
115. Rao, H., S., (2006). Five-fold increase in influx of Indian students to UK. Rediff.com, <http://us.rediff.com/cms/print.jsp?docpath=/news/206/feb/07uk.htm>. Source: Baruch, Y., Budhwar, P.-S., Khatri N., (2007). Brain drain: Inclination to stay abroad after studies, *Journal of World Business* 42, 99–112.
116. Rauch, J., E., (1991). Reconciling the pattern of trade with the pattern of migration, *American Economic Review*, 81: 775–796.
117. Romann, A., (18/11/2013), Going down the brain drain, CHINA DAILY/ASIA NEWS NETWORK. <http://www.asiaone.com/asia/going-down-brain-drain>. Τελευταία ανάκτηση στις: 08/12/2018.
118. Russell, H., O'Connell, P., J., (2001). Getting a job in Europe: The transition from unemployment to work among young people in nine European countries. *Work, Employment & Society*, 15: 1–24.
119. Sahoo, S., Pattanaik, B., K., (2014). *Global Diasporas and Development, Socioeconomic, Cultural, and Policy Perspectives*. Springer India, pp. 123.
120. Saloutos, T., (1956). *They Remember America, Berkeley and Los Angeles: The University of California Press*.
121. Salt, J., Ford, R., (1993). *Skilled International Migration in Europe*”, *Mass Migration in Europe: the Legacy and the Future*, ed. Russell King, Belhaven Press, London.
122. Schultz, T., W., (1961). Investment in human capital, *American Economic Review* 51(1):1–17.
123. Searle, W., Ward, C., (1990). The prediction of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transitions, *International Journal of Intercultural Relations*, 14, 449–464.
124. Senanan, W., (1975). *The Genesis of the Novel in Thailand*, Bangkok: Thai Watanapanich.
125. Sheldon, K., M., Ryan, R., M., Deci, E., L., Kasser, T., (2004). The independent effect of goal contents and motives on well-being: It's both what you pursue and why you pursue it, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(4), 475–486.
126. Smith, A., (1776). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Edinburgh. Now in R.H., Campbell, A.S., Skinner and W.B., Todd (eds), (1976). *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*, (Vol. II), Oxford: Oxford University Press.
127. Stokey, N., L., (1991). The volume and composition of trade between rich and poor countries. *Review of Economic Studies* 58, 63–80.
128. Tebeje, A., (01/02/2011). Brain drain and capacity building in Africa, International Development Research Centre. <https://www.idrc.ca/en/article/brain->

[drain-and-capacity-building-africa?PublicationID=704&fbclid=IwAR3j9WJ8qqMWvpAYTGKEeeeS_bTsfTQ5U-PzLFMgm2ifgtwY-ACW2OTAc6I](#). Τελευταία ανάκτηση στις: 08/12/2018.

129. Touliatos, J., Perlmutter, B., F., Strauss, M. A., (2001). Handbook of family measurement techniques, Newbury Park: Sage.
130. Tritah, A., (2008). The Brain Drain between Knowledge-Based Economies: The European Human Capital Outflow to the US, *Economie Internationale*, 115: 65.
131. Tsuda, T., (1999). The motivation to migrate: The ethnic and sociocultural constitution of the Japanese–Brazilian return–migration system. *Economic Development and Cultural Change*, 48: 1–31.
132. Tung, R., L., Lazarova, M., B., (2006). Brain drain versus brain gain: An exploratory study of ex-host country nationals in central and east Europe. *International Journal of Human Resource Management*, 17: 1853–1872.
133. van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., Hauptmeier, M., Hohfeld, C., Moltzen, K., Tissington, P. A., (2004). Should I stay or should I go? Explaining turnover intentions with organisational identification and job satisfaction, *British Journal of Management*, 15:351–360.
134. van Rooyen, J., (2001). The new great trek: The story of South Africa’s white exodus. Pretoria: Unisa Press.
135. Ward, C., Searle, W., (1991). The impact of value discrepancies and cultural identity on psychological and sociocultural adjustment of sojourners, *International Journal of Intercultural Relations*, 15, 209–225.
136. Ward, C., Bocher, S., Furnham, A., (2001). The psychology of culture shock (2 ed.), Hove, East Sussex: Routledge.
137. Welch, A., R., Zhen, Z., (2008). Higher Education and Global Talent Flows: Brain Drain, Overseas Chinese Intellectuals, and Diasporic Knowledge Networks. *Higher Education Policy* 00, 1-19:2.
138. Wiers-Jenssen, J., Try, S., (2005). Labour market outcomes of higher education undertaken abroad, *Studies in Higher Education*, 30:6, 681-705.
139. Wong, K., Y., Yip, C., K, (1999). Education, Economic Growth, and Brain Drain, *Journal of Economic Dynamics and Control*, 23(5–6): 699–726.
140. Yang, K., S., (1996). Psychological transformation in Chinese people as a result of societal modernization, in M.H. Bond (ed.) *The Handbook of Chinese society*, pp. 479–98. Hong Kong: Oxford University Press.
141. Yao, L., (2004). The Chinese overseas students: an overview of the flows change. Paper presented at the Australian National University 12th Biennial Conference of the Australian Population Association, September, Canberra.
142. Young, A., (1991). Learning by doing and the dynamic effects of international trade. *Quarterly Journal of Economics* 106, 369–405.
143. Zhao, J., Guo, J., (2002). The restructuring of China’s higher education: an experience for market economy and knowledge economy, *Educational Philosophy and Theory* 34(2): 207–20.
144. Zabanakis, G. (1980). Brain Drain with particular reference to the outflow of Greek scientific labour to the United States, *Spoudai*, 30 (1), pp. 70-91.

Παράρτημα

Πίνακας Ι - Αριθμός Εισακτέων ΑΕΙ Αθήνας ανά Τμήμα. Πηγή: Alfavita

Πανεπιστήμιο	Τμήμα	Εισακτέοι	Επιστημονικό Πεδίο	Αριθμός ερωτηματολογίων
ΑΣΚΤ	ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	90	1	1
ΑΣΚΤ	ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ	100	1	1
ΓΠΑ	ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	125	4	1
ΓΠΑ	ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ	125	2	1
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΖΩΪΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ & ΥΔΑΤΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ	125	2	1
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ & ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	125	2	1
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	175	2	3
ΓΠΑ	ΒΙΟΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	125	2	1
ΕΚΠΑ	ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	225	1	3
ΕΚΠΑ	ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ	125	2	1
ΕΚΠΑ	ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	125	1	1
ΕΚΠΑ	ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	125	1	1
ΕΚΠΑ	ΓΕΩΛΟΓΙΑΣ & ΓΕΩΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	125	2	1
ΕΚΠΑ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ & ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	150	1	2
ΕΚΠΑ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ	125	1	1
ΕΚΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ	125	1	1
ΕΚΠΑ	ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	100	1	1
ΕΚΠΑ	ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2
ΕΚΠΑ	ΙΑΤΡΙΚΗΣ	175	3	3
ΕΚΠΑ	ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	75	1	1
ΕΚΠΑ	ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2
ΕΚΠΑ	ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	75	1	1
ΕΚΠΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ	100	1	1

ΕΚΠΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ	300	2	4
ΕΚΠΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ, ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	150	1	2
ΕΚΠΑ	ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	75	1	1
ΕΚΠΑ	ΝΟΜΙΚΗΣ	425	1	5
ΕΚΠΑ	ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ	125	3	2
ΕΚΠΑ	ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗΣ	100	3	1
ΕΚΠΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	350	5	4
ΕΚΠΑ	ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	200	1	3
ΕΚΠΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	225	2	2
ΕΚΠΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	225	1	3
ΕΚΠΑ	ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	75	1	1
ΕΚΠΑ	ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΗΣ	125	3	2
ΕΚΠΑ	ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	300	1	4
ΕΚΠΑ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ & ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	250	1	3
ΕΚΠΑ	ΦΥΣΙΚΗΣ	225	2	3
ΕΚΠΑ	ΧΗΜΕΙΑΣ	125	2	1
ΕΚΠΑ	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2
ΕΚΠΑ	ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	100	1	1
ΕΜΠ	ΑΓΡΟΝΟΜΩΝ & ΤΟΠΟΓΡΑΦΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	125	4	1
ΕΜΠ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	150	4	3
ΕΜΠ	ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ & ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	175	2	3
ΕΜΠ	ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ & ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ	225	4	3
ΕΜΠ	ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΩΝ	125	4	1
ΕΜΠ	ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	125	4	1
ΕΜΠ	ΝΑΥΠΗΓΩΝ ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	100	4	1
ΕΜΠ	ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	150	4	3

ΕΜΠ	ΧΗΜΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	150	4	2
ΟΠΑ	ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	150	5	1
ΟΠΑ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	150	4	2
ΟΠΑ	ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ	250	5	3
ΟΠΑ	ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	175	5	2
ΟΠΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	250	5	3
ΟΠΑ	ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	275	5	3
ΟΠΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	225	2	2
ΟΠΑ	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ	125	2	1
ΠΑΠΕΙ	ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	175	4	2
ΠΑΠΕΙ	ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	175	1	2
ΠΑΠΕΙ	ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	225	5	2
ΠΑΠΕΙ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	275	5	3
ΠΑΠΕΙ	ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	275	5	3
ΠΑΠΕΙ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	175	2	2
ΠΑΠΕΙ	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ & ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	225	5	2
ΠΑΠΕΙ	ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΤΡΑΠΕΖΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ	200	5	2
ΠΑΠΕΙ	ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	200	2	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	250	1	3
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	175	1	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	150	1	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	150	1	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	225	5	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ	175	1	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	150	1	2
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ	80	2	1
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΔΙΑΙΤΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ	110	3	1
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ	80	5	1
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΜΑΤΙΚΗΣ	125	2	2

Πίνακας II – Αριθμός ερωτηματολογίων ανά Τμήμα σπουδών

Πανεπιστήμιο	Τμήμα	Ερωτηματολόγια (N)	Ποσοστό (%)
ΑΣΚΤ	ΘΕΩΡΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ	1	0,7
ΑΣΚΤ	ΕΙΚΑΣΤΙΚΩΝ ΤΕΧΝΩΝ	1	0,7
ΓΠΑ	ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	1	0,7
ΓΠΑ	ΑΞΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΦΥΣΙΚΩΝ ΠΟΡΩΝ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΚΗΣ ΜΗΧΑΝΙΚΗΣ	1	0,7
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΖΩΪΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ & ΥΔΑΤΟΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΩΝ	1	0,7
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΡΟΦΙΜΩΝ & ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ	1	0,7
ΓΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΤΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ	3	2
ΓΠΑ	ΒΙΟΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΑΓΓΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΓΕΩΛΟΓΙΑΣ & ΓΕΩΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ & ΑΓΩΓΗΣ ΣΤΗΝ ΠΡΟΣΧΟΛΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ	2	1,3
ΕΚΠΑ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ & ΜΕΣΩΝ ΜΑΖΙΚΗΣ ΕΝΗΜΕΡΩΣΗΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΙΑΤΡΙΚΗΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΙΣΠΑΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ	4	2,7

ΕΚΠΑ	ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ, ΙΣΤΟΡΙΑΣ & ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΝΟΜΙΚΗΣ	5	3,3
ΕΚΠΑ	ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗΣ	2	1,3
ΕΚΠΑ	ΟΔΟΝΤΙΑΤΡΙΚΗΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	3	2
ΕΚΠΑ	ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	6	4
ΕΚΠΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	2	1,3
ΕΚΠΑ	ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΣΛΑΒΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΦΑΡΜΑΚΕΥΤΙΚΗΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ	6	4
ΕΚΠΑ	ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ & ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	3	2
ΕΚΠΑ	ΦΥΣΙΚΗΣ	5	3,3
ΕΚΠΑ	ΧΗΜΕΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΕΚΠΑ	ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΑΣΙΑΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΕΜΠ	ΑΓΡΟΝΟΜΩΝ & ΤΟΠΟΓΡΑΦΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	1	0,7
ΕΜΠ	ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	3	2
ΕΜΠ	ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ & ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	2	1,3
ΕΜΠ	ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ & ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ	3	2
ΕΜΠ	ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΜΕΤΑΛΛΕΙΩΝ ΜΕΤΑΛΛΟΥΡΓΩΝ	1	0,7
ΕΜΠ	ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	1	0,7
ΕΜΠ	ΝΑΥΠΗΓΩΝ ΜΗΧΑΝΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	1	0,7
ΕΜΠ	ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	3	2
ΕΜΠ	ΧΗΜΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ	2	1,3
ΟΠΑ	ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΟΠΑ	ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7

ΟΠΑ	ΛΟΓΙΣΤΙΚΗΣ & ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ	3	2
ΟΠΑ	ΜΑΡΚΕΤΙΝΓΚ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	2	1,3
ΟΠΑ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	2	1,3
ΟΠΑ	ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	1	0,7
ΟΠΑ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	1	0,7
ΟΠΑ	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	6	4
ΠΑΠΕΙ	ΝΑΥΤΙΛΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	2	1,3
ΠΑΠΕΙ	ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗΣ & ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ & ΤΡΑΠΕΖΙΚΗΣ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗΣ	1	0,7
ΠΑΠΕΙ	ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ	2	1,3
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ	5	3,3
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ	2	1,3
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ	1	0,7
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ	3	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	3	2

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ	3	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΙΣΤΟΡΙΑΣ	3	2
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΔΙΑΙΤΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΤΡΟΦΗΣ	1	0,7
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΟΙΚΙΑΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ & ΟΙΚΟΛΟΓΙΑΣ	1	0,7
ΧΑΡΟΚΟΠΕΙΟ	ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΛΕΜΑΤΙΚΗΣ	2	1,3

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ BRAIN DRAIN

Το παρόν ερωτηματολόγιο αποτελεί μέρος έρευνας, η οποία εκπονείται στο πλαίσιο μεταπτυχιακής διπλωματικής εργασίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου. Σχεδιάστηκε με σκοπό την άντληση πληροφοριών σχετικά με το φαινόμενο brain drain ή αλλιώς διαρροή εγκεφάλων, που εμφανίζεται τα τελευταία χρόνια στην Ελλάδα. Η έρευνα είναι ανώνυμη και τα δεδομένα θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για τις ανάγκες της έρευνας. Παρακαλούμε απαντήστε με σαφήνεια στις παρακάτω ερωτήσεις. Σας ευχαριστούμε εκ των προτέρων.

Α) ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ

1. Φύλο:

Άντρας ☐

Γυναίκα ☐

2. Συμπληρώστε την ηλικία σας (έτη):

3. Σημειώστε την εθνικότητά σας:

Ελληνική ☐

Άλλη ☐

4. Οικογενειακή κατάσταση:

Άγαμος/η ☐

Έγγαμος/η ☐

Έγγαμος/η με παιδιά ☐

Διαζευγμένος/η ☐

Διαζευγμένος/η με παιδιά ☐

5. Περιοχή μόνιμης κατοικίας:

(Συμπληρώστε την περιοχή μόνιμης κατοικίας της οικογένειάς σας)

Αστική ☐

Ημιαστική ☐

Αγροτική ☐

Β) ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ

1. Επιστημονικό πεδίο σπουδών:

Ανθρωπιστικές, Νομικές και Κοινωνικές Επιστήμες ☐

Θετικές και Τεχνολογικές Επιστήμες ☐

Επιστήμες Ζωής και Υγείας ☐

Επιστήμες Οικονομίας και Πληροφορική ☐

2. Συμπληρώστε το τμήμα σας:

3. Συμπληρώστε το έτος σπουδών σας:

Γ) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΕΡΩΤΩΜΕΝΟΥ

1. Μορφωτικό επίπεδο γονέων:

	Πατέρας	Μητέρα
Απόφοιτος Γυμνασίου	☐	☐
Απόφοιτος Λυκείου	☐	☐
Πτυχιούχος ΑΕΙ-ΤΕΙ	☐	☐
Κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου	☐	☐
Κάτοχος διδακτορικού τίτλου	☐	☐

2. Επάγγελμα γονέων:

	Πατέρας	Μητέρα
Ιδιωτικός υπάλληλος	☐	☐
Δημόσιος υπάλληλος	☐	☐

Ελεύθερος επαγγελματίας-Αυτοαπασχολούμενος	☐	☐
Άνεργος	☐	☐
Συνταξιούχος	☐	☐

3. Οικογενειακό εισόδημα (μηνιαίο) /€:
(Συμπληρώστε το εισόδημα της οικογένειας από την οποία προέρχετε)

0-1000	☐
1001-2000	☐
2001-3000	☐
>3000	☐

4. Αριθμός αδερφιών:

5. Σημειώστε:

α) Οι γονείς μου ή/και τα αδέρφια μου έχει/ουν σπουδάσει ή μένει στο εξωτερικό.	NAI ☐	OXI ☐
--	---------------------------------	---------------------------------

β) Την παρούσα στιγμή έχω στενούς συγγενείς (γονείς, αδέρφια) που μένουν στο εξωτερικό.	NAI ☐	OXI ☐
--	---------------------------------	---------------------------------

Αν Ναι, συμπληρώνω την χώρα διαμονής:
(Παρακαλείσθε να επιλέξετε μία)

Αγγλία	☐
Ολλανδία	☐
Βέλγιο	☐
Γερμανία	☐
Υπόλοιπη Ευρώπη	☐
ΗΠΑ	☐
Καναδάς	☐
Αυστραλία/Νέα Ζηλανδία	☐
Χώρα της Ασίας	☐

Χώρα της Αφρικής

Δ) ΣΠΟΥΔΕΣ ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Παρακαλούμε προσδιορίσετε το μέγεθος της συμφωνίας ή διαφωνίας σας στις παρακάτω προτάσεις σημειώνοντας την αντίστοιχη απάντηση.

Προτάσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Είμαι χαρούμενος που επέλεξα το συγκεκριμένο Πανεπιστήμιο για τις σπουδές μου.					
Είμαι ικανοποιημένος με την ποιότητα της εκπαίδευσης στο Πανεπιστήμιο αυτό.					
Το Πανεπιστήμιο κάνει εξαιρετική δουλειά στο να προσφέρει ένα καλό εκπαιδευτικό περιβάλλον για τους φοιτητές.					
Είμαι ικανοποιημένος με την ποιότητα της διδασκαλίας στο Πανεπιστήμιο.					
Οι διδακτικές προσεγγίσεις και το στυλ μάθησης του Πανεπιστημίου εστιάζουν στον φοιτητή.					
Το Πανεπιστήμιο προσφέρει προγράμματα με διεθνείς εμπειρίες.					
Έχω ευκαιρία για προσωπική ανάπτυξη στο Πανεπιστήμιο (συνέχεια σπουδών σε ανώτερο επίπεδο).					
Γενικά οι καθηγητές μου είναι φιλικοί.					
Γενικά μπορώ να εμπιστευτώ τους καθηγητές μου.					

Γενικά οι καθηγητές μου φαίνονται πρόθυμοι να με ακούσουν.					
Γενικά οι φοιτητές του Πανεπιστημίου είναι φιλικοί.					
Γενικά μπορώ να εμπιστευτώ τους συμφοιτητές μου.					
Γενικά οι συμφοιτητές μου φαίνονται πρόθυμοι να με ακούσουν.					

Ε) ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΙ ΔΕΣΜΟΙ

Παρακαλούμε προσδιορίσετε το μέγεθος της συμφωνίας ή διαφωνίας σας στις παρακάτω προτάσεις σημειώνοντας την αντίστοιχη απάντηση.

Προτάσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
Η οικογένειά μου κι εγώ είμαστε πολύ κοντά.					
Η ζωή με την οικογένειά μου είναι σημαντική για μένα.					
Οι οικογενειακοί δεσμοί είναι πολύ σημαντικοί για μένα.					
Η οικογένειά μου με επηρεάζει στις εκπαιδευτικές μου επιλογές.					
Η οικογένειά μου με επηρεάζει στις επαγγελματικές μου επιλογές.					
Αν έμενα στο εξωτερικό, θα μου έλειπε η οικογένειά μου.					
Αν έφευγα στο εξωτερικό για να σπουδάσω, θα επέστρεφα στην Ελλάδα για να φροντίσω την οικογένειά μου.					

ΣΤ) ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Παρακαλούμε προσδιορίσετε το μέγεθος της συμφωνίας ή διαφωνίας σας στις παρακάτω προτάσεις σημειώνοντας την αντίστοιχη απάντηση.

Θεωρώ ότι στην Ελλάδα...

Προτάσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
η ποιότητα ζωής είναι υψηλή.					
υπάρχουν καλές προοπτικές για εύρεση εργασίας.					
υπάρχει πολιτική σταθερότητα η οποία ευνοεί την δημιουργία θέσεων εργασίας.					
μπορώ να βρω εύκολα εργασία στον τομέα/κλάδο μου μετά τις σπουδές μου.					
υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών μου.					
οι σπουδές μου έχουν κύρος.					
έχω πολλές πιθανότητες να βρω δουλειά με υψηλές αποδοχές.					
υπάρχουν καλές εργασιακές συνθήκες (κοινωνική ασφάλιση, σεβασμός των εργασιακών δικαιωμάτων, κ.λπ.).					
το επαγγελματικό μου μέλλον είναι αβέβαιο λόγω της οικονομικής κρίσης.					
υπάρχει έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά.					
οι ευκαιρίες μου για πρόοδο είναι περιορισμένες.					
τα ΑΕΙ παρέχουν σπουδές υψηλού επιπέδου.					

Ζ) Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟ

Παρακαλούμε προσδιορίσετε το μέγεθος της συμφωνίας ή διαφωνίας σας στις παρακάτω προτάσεις σημειώνοντας την αντίστοιχη απάντηση.

Θεωρώ πως στο εξωτερικό...

Προτάσεις	Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
η ποιότητα ζωής είναι υψηλή.					
υπάρχουν καλές προοπτικές για εύρεση εργασίας.					
υπάρχει πολιτική σταθερότητα η οποία ευνοεί την δημιουργία θέσεων εργασίας.					
μπορώ να βρω εύκολα εργασία στον τομέα/κλάδο μου μετά τις σπουδές μου.					
υπάρχουν προοπτικές εξέλιξης στο αντικείμενο σπουδών μου.					
οι σπουδές μου έχουν κύρος.					
έχω πολλές πιθανότητες να βρω δουλειά με υψηλές αποδοχές.					
υπάρχουν καλές εργασιακές συνθήκες (κοινωνική ασφάλιση, σεβασμός των εργασιακών δικαιωμάτων, κ.λπ.).					
το επαγγελματικό μου μέλλον είναι αβέβαιο λόγω της οικονομικής κρίσης.					
υπάρχει έλλειψη αξιοκρατίας και διαφθορά.					
οι ευκαιρίες μου για πρόοδο είναι περιορισμένες.					
τα ΑΕΙ παρέχουν σπουδές υψηλού επιπέδου.					

H) BRAIN DRAIN

Παρακαλούμε σημειώστε:

1. Σκέφτομαι να μετακινηθώ στο εξωτερικό για να συνεχίσω τις σπουδές μου:

- Καθόλου ☐
- Λίγο ☐
- Αρκετά ☐
- Πολύ ☐
- Πάρα πολύ ☐

2. Σκέφτομαι να μετακινηθώ στο εξωτερικό για να βρω θέση εργασίας:

- Καθόλου ☐
- Λίγο ☐
- Αρκετά ☐
- Πολύ ☐
- Πάρα πολύ ☐

Θ) Αν εξετάζετε την πιθανότητα σπουδών ή εργασίας στο εξωτερικό, σημειώστε σε ποιον βαθμό είναι σημαντικοί οι παρακάτω παράγοντες που επηρεάζουν αυτή σας την διάθεση:

Παράγοντες	Καθόλου σημαντικός	Λίγο σημαντικός	Αδιάφορος	Αρκετά σημαντικός	Πολύ σημαντικός
Οι καλύτερες προοπτικές εργασίας στο εξωτερικό					
Η μεγαλύτερη ζήτηση στους τομείς όπως ο δικός μου στο εξωτερικό					
Οι προοπτικές ανέλιξης στο εξωτερικό					
Η αβεβαιότητα που επικρατεί στην χώρα μου					
Η έλλειψη αξιοκρατίας και η διαφθορά στην Ελλάδα					
Η καλύτερη εκπαίδευση στο εξωτερικό					

Το υψηλότερο βιοτικό επίπεδο στο εξωτερικό					
Η απόκτηση διεθνών εμπειριών					
Η απόκτηση γλωσσικών και πολιτιστικών δεξιοτήτων					
Η βελτίωση των ευκαιριών μου για διεθνή σταδιοδρομία					
Η απόκτηση διεθνούς εργασιακής εμπειρίας					
Οι συγγενείς και φίλοι που έχω στο εξωτερικό					

I) ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΗ

1. Ποια από τις παρακάτω χώρες θα επιλέγατε για την μετακίνησή σας στο εξωτερικό;
(Παρακαλείσθε να επιλέξετε μία)

- Αγγλία ☐
- Ολλανδία ☐
- Βέλγιο ☐
- Γερμανία ☐
- Υπόλοιπη Ευρώπη ☐
- ΗΠΑ ☐
- Καναδάς ☐
- Αυστραλία/Νέα Ζηλανδία ☐
- Χώρα της Ασίας ☐
- Χώρα της Αφρικής ☐

2. Σκέφτομαι να μετακινηθώ στο εξωτερικό και να:

- μείνω εκεί μόνιμα. ☐
- επιστρέψω στην Ελλάδα αφού δουλέψω για μικρό χρονικό διάστημα. ☐
- επιστρέψω στην Ελλάδα μετά από μερικά χρόνια. ☐
- επιστρέψω στην Ελλάδα μόλις τελειώσω τις σπουδές μου. ☐
- Δεν ξέρω/Δεν έχω αποφασίσει. ☐

-
-
-
-